

У2
К72

Литературно-критический очерк
о становлении и развитии
украинской советской литературы
для детей.

Рецензент
доктор филологических наук
В. Г. Дончик

314936

БІБЛІОТЕКА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
м. Мелітополь

К 4603010202—228
М206(04)—84 2.84.

© Видавництво «Веселка», 1984

ВСТУП

Що було до літератури для дітей у теперішньому її розумінні? Було народне художнє слово, яке передавалося серед неписьменного люду лірниками, бандуристами, мандрівниками дяками, казкарями, співаками. А вдома те слово інтерпретували батьки, діди і бабусі. В ньому втілювалася народна педагогіка, мудрість. Недарма ж значна кількість казок починається інтригуючим «жили-були дід та баба».

А потім заговорили до дітей Т. Шевченко, Л. Глібов, Марко Вовчок, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, А. Тесленко, С. Васильченко. Який вражаючий відкрився світ злиднів дітей, соціальної несправедливості, експлуатації, темряви і поневірянь! Яка то надзвичайна сила соціального виховання! Особливо зворушували поезії Т. Шевченка, присвячені дітям. Стискалося серце:

А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі,
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.

Бідування дітей з народу, найми, знущання духовне й фізичне панів, попів, дяків, вчителів — головний конфлікт творів для дітей української літератури дожовтневого періоду. Зверталася вона до дітей з народу, захищала їх з класових позицій, і тому в ній не було фей, блискучих іграшок, не було сентименталізму, міщанського самовдоволення.

монархічного блюдолизтва, властивого творам, скажімо, модних на той час російських дитячих письменниць Л. Чарської і В. Желіховської.

Завдяки просвітительській діяльності Марка Вовчка, М. Старицького, І. Франка, Б. Грінченка, О. Олеса до українських дітей прийшли твори російської, світової класики. Кращі твори для дітей українських письменників ставали доступними російським читачам. У Франції Марко Вовчок друкує свої повісті, оповідання, казки для дітей французькою мовою.

То були початки української літератури для дітей, яка зростала на соціальності, на глибоких традиціях багатющого українського фольклору. Ці початки піднесли українську літературу для дітей за проблематикою й художністю на світовий рівень.

Радянська література для дітей і юнацтва, зокрема й українська, започаткована на крутозламі історії, в період перебудови суспільних відносин, вироблення нових морально-етичних цінностей, критичного переосмислення набутих старі школи й естетики.

Для становлення літератури для дітей, зародження радянського книгодрукування, як і для всього культурного будівництва, ведичне значення мала промова В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ у 1920 році, в якій сказано: «Треба, щоб уся справа виховання, освіти і навчання сучасної молоді була вихованням в ній комуністичної моралі»¹.

У вирі класових боїв, ідейної різноликості першими до дітей нового ладу поряд з материнськими піснями зазвучали ніжні інтонації «Хору лісових дзвіночків» і «А я у гай ходила» П. Тичини (1918). Як приклад мужності, вірності справі батьків прийшли до ровесників білочубий Пилипко і Оксана в червоній хустині («Пилипко», «Червона хустина» А. Головка, 1923). Задзвеніли радісні, переможні голоси піонерів, які

¹ Ленін В. І. Вибрані твори. К.: Політвидав України, 1983, т. 3. с. 358.

вступили в боротьбу з одвічними забобонами на селі («Червоний вечір» С. Васильченка, 1924)...

Надзвичайної соціальної глибини твори про дітей Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, А. Тесленка не лише зворушували, а й спонукали активно творити добро, вони закладали в серцях юні основи соціального ставлення до життя. Коли сучасний малий читач уявляє хлопчика-сироту, котрому «тринадцятий минало», як він «пас ягнята за селом», а все навколо — лани, гаї, сади, ягнята — все панське, і сам він панський, це не може не хвилювати, не вражати, не викликати протесту, дарма що вірш написано понад сто років тому.

У період становлення української радянської літератури з ініціативи Максима Горького зазвучала в перекладах і багатюща література народів СРСР. Особливе місце серед братніх літератур посідала російська. Твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, Л. Толстого стали улюбленими книгами української дитвори. Так народжувалась в літературі нова традиція інтернаціонального єднання, ідейне й тематичне взаємопроникнення. І ось уже понад шість десятиліть ця традиція розвивається і поглиблюється. Вона набирає нових форм, збагачує культурні надбання, сприяє формуванню комуністичного світогляду мільйонів читачів. Такими були витоки і всієї радянської літератури.

Публікувати книги для дітей на Україні почав літературний відділ Всеукраїнського видавництва (пізніше Держвидав України), створений у травні 1919 року. За перший рік ним було видано близько 150 назв книжок, з них сто — українською мовою.

І якщо сьогодні ми маємо щасливу можливість говорити про багатомільйонні тиражі дитячих книжок, то робимо це, віддаючи данину щонайглибшій шани тим, хто стояв біля колиски радянської дитячої літератури, хто нею опікувався глибоко й пристрасно. Максим Горький, як ніхто інший, розумів величезний виховний вплив книги на становлення високих моральних якостей будівника нового суспільства.

вбачав закономірний зв'язок між прочитаною книгою й реальним вчинком дитини — майбутнього громадянина. Невтомний будівничий дитячої літератури, Максим Горький завжди розглядав її як органічну частину всієї літератури.

Ідейно-методологічні, педагогічні й естетичні настанови В. І. Леніна, Н. К. Крупської, Максима Горького, на яких формувалася культурно-освітня політика Комуністичної партії і молодой Радянської держави, були з ентузіазмом сприйняті інтелігенцією. Розгорнулося небачене досі культурне будівництво в галузі освіти, літератури і мистецтва, книговидавництва, періодики, художньої самодіяльності...

Нова доба нового прагла слова, і художня література в кращих її зразках промовляла до сучасників новаторськими творами про революцію і революціонерів. Вона розповідала про класове прозрівання трудящих, про паростки нових колективістських начал у праці, про взаємовиручку, про легку перебудову свідомості й побуту на соціалістичний лад.

Навіки відійшов світ поміщиків і капіталістів. Але твори класиків дожовтневої літератури Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, А. Тесленка, С. Васильченка про злиденне життя, поневіряння трудящих допомагали юному поколінню глибше усвідомити ідеали радянського способу життя, перейнятися вірою в їх чистоту і правильність. Вони мобілізували юнь на боротьбу за їх здійснення, вчили захищати їх. Ось чому такими близькими й зрозумілими мільйонам малих читачів стали твори, які зображували боротьбу з куркулями, будівництво тракторного заводу, мужність шахтарів, створення авіації, героїку служби в Робітничо-Селянській Червоній Армії тощо.

Для дітей почали писати М. Рильський, В. Сосюра, Л. Первомайський, П. Панч, Д. Бедзик. Прийшло нове талановите поповнення: О. Копиленко, О. Донченко, Н. Забіла, О. Іваненко, М. Трублаїні, пізніше В. Бичко, І. Нехода та ін. В літературі для дітей з'явилися нові жанри й види — повісті, романи, п'єси, ігрові вірші, публіцистика, поеми.

На початок тридцятих років українська література для дітей на тлі всесоюзного літературного процесу стає досить помітною і авторитетною. Кращі твори перекладались на мови народів СРСР.

Слідом за «Детгизом», який був створений у Москві 1933 року, у березні 1934 року відкривається видавництво дитячої літератури (Дитвидав) на Україні. І в перший же рік свого існування видавництво випускає у світ 125 назв.

Тож не випадково у 1934 році на Всеукраїнську партійну нараду з питань дитячої літератури, яка проходила в Харкові, приїхала ціла група відомих письменників і видавців з Москви та Ленінграда: К. Чуковський, С. Маршак, А. Барто, В. Смирнова, О. Благиніна. З інтересом вони знайомилися з доробком українських колег. А через кілька місяців Наталя Забіла на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників виступила з промовою про стан і завдання літератури для дітей, її художній рівень та ідейну наснаженість.

Тридцять років у розвитку дитячої літератури ознаменувалися поглибленням ідейних і художніх якостей літератури, посиленням звучання громадських мотивів. Вона збагачується образами В. І. Леніна та його соратників, будівників Дніпробуду, першопрохідців Далекого Сходу і Крайньої Півночі, образами безстрашних челюскінців та піонерів-героїв... Актуальною, злободенною, широкою по охопленню дійсності стає тематика творів літератури і мистецтва для дітей.

Я не знаю іншої країни,
Де людина вільно так живе,—

лейтмотив творів для юного читача.

Ідейна цілеспрямованість, висока моральна чистота, любов до Вітчизни — такі риси прищеплювала молода радянська література. Знаменно, що виховане на ній молоде покоління, яке вступило у вогонь Великої Вітчизняної війни, вистояло в боротьбі з ворогом, з його людиноненависницькою ідеологією і звірчою мораллю. Це покоління перемогло фашизм і принесло народам Європи визволення. Серед тих,

хто не повернувся з поля бою, були й улюблені дитячі письменники — А. Гайдар, М. Трублаїні, О. Десняк та інші.

У роки війни видавництво дитячої літератури згорнуло свою діяльність. Але літературний процес не зупинився. Книжки українських письменників для дітей виходили в Москві, Уфі, Саратові, Воронежі, Середній Азії.

Тема героїзму в роки Великої Вітчизняної війни надовго стала провідною в літературі. Герой-визволитель, герой-будувник в солдатській шинелі, який, повернувшись з фронту, став до верстата, взяв лопату, сів за сівалку, — то були люди з чистою совістю. Вони подавали приклад юному поколінню.

Минають часи, а тема ця і далі хвилює читачів. І нехай дорікають «специ» на Заході, що радянська література захоплюється війною. Двадцять мільйонів радянських людей, полеглих в боротьбі з фашизмом, промовляють до сучасників, застерігаючи їх. То як же не писати? А по-друге, на війні були проявлені найвищі, найблагородніші пориви людського духу, моральної краси, інтернаціонального обов'язку. «Любов к отчизні де героїть, там вража сила не устоїть», — писав ще І. П. Котляревський.

Широкий тематичний діапазон книг «Веселки» нині. Це — тема Батьківщини, розповідь про революційні події, про героїзм радянських людей на фронтах і в мирні дні, про радість праці і науково-технічний прогрес, боротьбу за мир і щасливе дитинство.

У 1969 році за успіхи в комуністичному вихованні дітей видавництво «Веселка» було нагороджене Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

В 1984 році за плідотворну роботу по розвитку дитячої літератури для дітей і юнацтва та активну участь у комуністичному вихованні підростаючого покоління видавництво «Веселка» було нагороджене орденом Дружби народів.

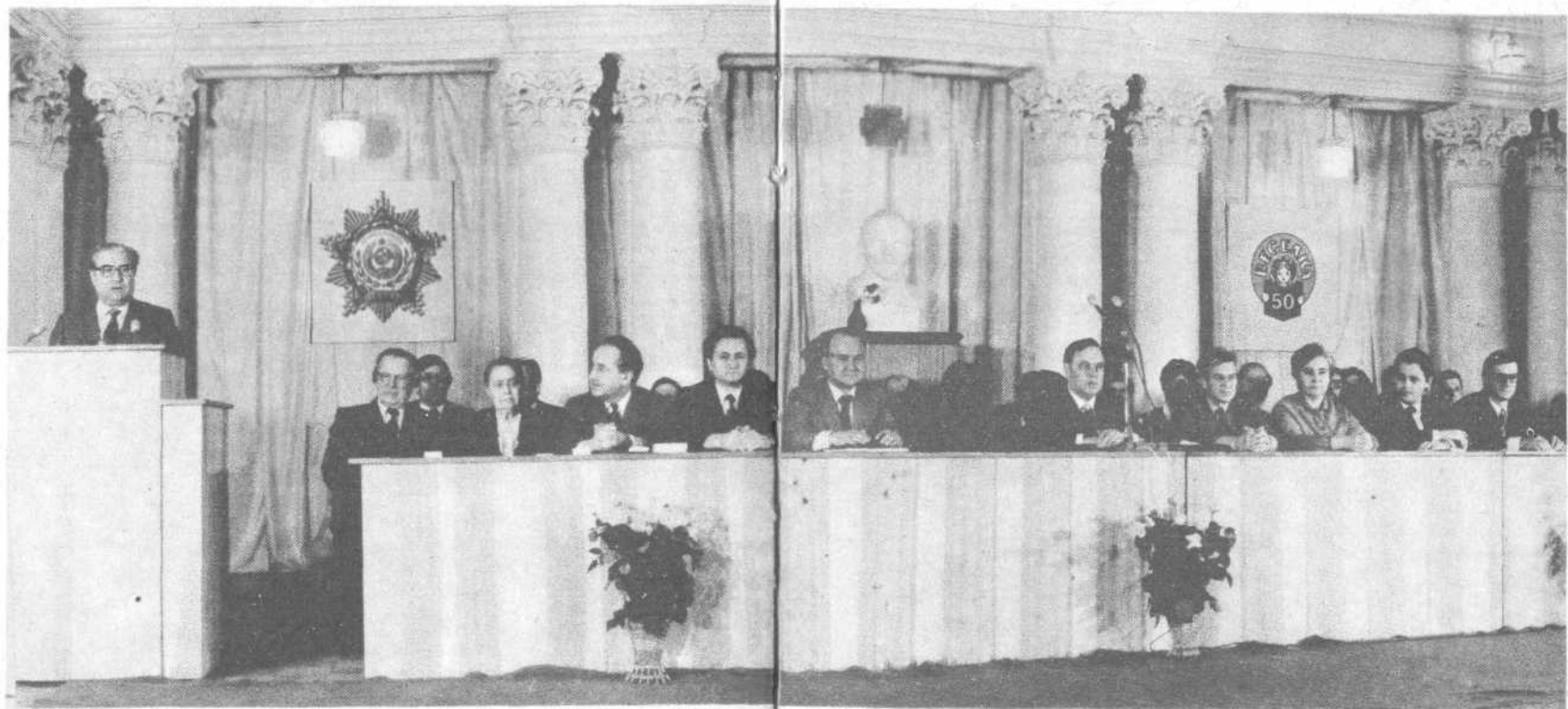
Сьогодні українська дитяча та юнацька література — це О. Гончар і П. Воронько, П. Загребельний і Б. Олійник, А. Дімаров і Є. Гуцало, Т. Коломієць і І. Шкаровська. Це — твор

чість лауреатів премії ім. Лесі Українки Н. Забіли, І. Багмута, О. Іваненко, Ю. Збанацького, П. Воронька, В. Бичка, М. Пригари, М. Познанської, Г. Тютюнника, Д. Ткача, В. Нестайка, В. Малика, Б. Комара, — вагомий їхній внесок у розвиток літератури для дітей, у справу виховання юних громадян.

Дедалі зростає добробут наших людей, забезпеченість кожної сім'ї. Але цей процес має і свої суперечності. Підвищення рівня життя часом не підкріплюється інтенсивним духовним розвитком, породжує в окремих людей бездуховність, споживацьке ставлення до життя. А де немає бажання й уміння трудитися, там заявляє про себе дрібний розрахунок, корисливість, практицизм, там мрія втрачає крила. Тож недаремно в «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи» звернено увагу на те, щоб «на уроках історії, суспільствознавства, літератури та інших предметів послідовно виховувати вміння відстоювати свої комуністичні переконання, непримиренність до міщанства, утриманства, споживацтва»¹. В документі підкреслюється, що перед літературою стоїть надзвичайно важливе завдання у справі поліпшення художньої освіти й естетичного виховання учнів.

Високими мають бути критерії художнього слова, проникливими і глибокими мають бути художні твори. Вони повинні захоплювати авторською ідейною переконаністю, збагачувати позитивним досвідом, відзначатися сучасною проблематикою та інформативною насиченістю. Дитяча література має вболівати за створення помітного сучасного героя. Кожен письменник уявляє його по-своєму. Але безсумнівно: сучасного героя дитячої книги має нести на крилах мрія висока, його повинен вирізняти потяг до справ великих, він завжди має бути готовим стати до бою з пристосуванством, за добро, за честь, за ідеали радянської людини, за Вітчизну.

¹ Газета «Прапор комунізму», 14 квітня 1984 р.

Урочисті збори, присвячені п'ятдесятиріччю видавництва «Веселка» і врученню йому ордена Дружби народів. 11 квітня 1984 р. Виступає тов. Капто О. С.— кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України.

У президії зборів (зліва направо): Юрій Збанацький; Лукша В. А., директор видавництва «Юнацтва» (Мінськ); Наталя Забіла;

Анатолій Алексін; Шамрай В. І., заступник голови Держкомвидаву УРСР; Харламов М. А., заступник голови Держкомвидаву СРСР; Пащенко А. Я., голова Держкомвидаву УРСР; Костюченко В. А., директор видавництва «Веселка»; Хоменко І. С., заступник міністра освіти УРСР; Симоненко П. М., секретар ЦК ЛКСМ України; Пеший О. О., секретар Шевченківського районного комітету Компартії України м. Києва.

Міцнішими, багатшими й послідовнішими стали зв'язки української дитячої літератури у світі, зріс її авторитет. Щороку українська дитяча книга бере участь в міжнародних виставках і привертає увагу видавців, фахівців дитячої літератури, численних відвідувачів. Українська радянська література цікавить зарубіжного читача саме високими моральними ідеалами, чистотою, оптимізмом, педагогічністю, чого часто бракує дитячій літературі Заходу. У 128 країн світу пролягли сьогодні шляхи української дитячої книги.

За поему-казку «Барвінок і весна» Богдану Чалому присуджено почесний диплом Міжнародної премії імені Г. Х. Андерсена, а «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка занесені до особливого Почесного списку імені Г. Х. Андерсена.

Переступили кордони республіки хлопчик Помагай (П. Воронька), казкові герої Дбайко (Т. Коломієць), Барвінок і Ромашка (Б. Чалого), Яся (Н. Забіли).

Комуністична партія і Радянський уряд повсякчас дбають про збільшення кількості і поліпшення якості літератури для дітей. Сьогодні «Веселка» — це 250 назв книг загальним тиражем понад 41 мільйон примірників, а також 25 мільйонів примірників книжок-іграшок щорічно.

У дні святкування 100-річчя з дня народження Лесі Українки уряд республіки встановив премію ім. Лесі Українки за кращі твори для дітей, що сприяють комуністичному вихованню підростаючого покоління.

Нові ідейно-тематичні обрії розкриваються перед діячами літератури і мистецтва у світлі рішення червневого (1983) Пленуму ЦК КПРС «Актуальні питання ідеологічної, масово-політичної роботи»: «Зусилля партії і народу концентруються на завданнях планомірного і всебічного вдосконалення розвинутого соціалізму, реалізація яких прямо залежить від рівня свідомості і активності трудящих»¹. «Ми по-

¹ Газета «Літературна Україна», 16 червня 1983 р.

стійно дбаємо про те, — сказав у промові Генеральний секретар ЦК КПРС товариш К. У. Черненко на зустрічі з виборцями Куйбишевського виборчого округу м. Москви 2 березня 1984 року, — щоб готувати... таку молодь, яка зуміла б не тільки освоїти досвід старших поколінь, а й збагатити його власними звершеннями»¹.

Виховувати свідомого й активного трудівника на високих зразках — справа обов'язку і честі кожного, хто представляє дитячу літературу. Бо тільки добірне зерно, посіяне в дитячі душі, дасть добрі сходи.

¹ Журнал «Під прапором ленінізму», № 6, 1984 р., с. 6.

НАРОДЖЕНА В БОЯХ І ПРАЦІ

Українська література для дітей та юнацтва — невіддільна складова усього літературного процесу.

Ще на початку 20-х років, у період становлення нової, радянської школи, літератури, партія та уряд, керуючись настановами В. І. Леніна, приділяли велику увагу справі навчання і виховання підростаючого покоління. Вони по-батьківському піклувались про розвиток дитячої літератури, видання книг для дітей та юнацтва. Питання загальної грамотності, перебудови системи освіти, книговидавничої справи, розвитку нової літератури та мистецтва, зокрема адресованих дітям, відтоді завжди посідали важливе місце в комплексі ідеологічних заходів Комуністичної партії і Радянського уряду.

Десятки телеграм, розпоряджень, записок, промов, декретів В. І. Леніна — це схвильовані документи про охорону дитинства, про прагнення вождя вберегти дітей від голоду й холоду, про необхідність організувати їхнє навчання і медичне обслуговування... У 1919 році був прийнятий декрет «Про заснування Ради захисту дітей», в якому одним з найважливіших державних завдань проголошувалось забезпечення дітей продуктами, одягом, паливом. В подяках В. І. Леніна бійцям, робітникам, рибалкам, селянам за хліб, зерно, сухарі, борошно, цукор, рис, які надходили до Москви й Петрограда для голодних дітей, прочитується його велика турбота про молоде покоління.

В умовах іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, розрухи й голоду глава Радянського уряду В. І. Ленін

передає у фонд дітей, що голодують, єдину цінну річ — золоту медаль за відмінне закінчення гімназії.

Так, був голод на хліб, але був і інший голод — на книги. Саме в цей час звучить у Москві знаменита промова В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу, в якій молодь закликалась учитися, учитися комунізму, засвоювати всю суму знань, вироблених людством. Для зародження і подальшого розвитку дитячої та юнацької літератури, як і для культурної революції загалом, ця промова мала величезне значення.

М. Горький в доповідних записках до Радянського уряду, в листах до В. І. Леніна порушує питання організації і видання книг, газет, журналів, серій, бібліотек, зокрема для дітей та молоді. У практичній діяльності по створенню радянської дитячої літератури Комуністична партія спиралася на авторитет М. Горького.

На XI з'їзді РКП(б) (1922) була прийнята постанова «Про пресу і пропаганду», в якій підкреслювалась необхідність створення літератури для комуністичного виховання юнацтва.

Процес становлення літератури для дітей та юнацтва відбувався у напруженій боротьбі з залишками буржуазної ідеології. Пошуки нових шляхів були нелегкими. Зокрема доводилося переборювати протидію старої педагогіки, а також лівацьких поглядів на літературу та мистецтво, представники яких заперечували спадкоємність культури, відкидали досягнення класичної літератури.

Все краще з прогресивної дожовтневої літератури виходило поряд із творами молодого радянського літератури і становило значну частину друкованої продукції, служило засобом освіти й виховання дітей.

Відразу ж після Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні створюється дитяча та юнацька преса. Виходять альманахи, газети й журнали: «Каменярь» (Київ, 1918), «Аккорды» (Суми, 1918), «Гасло» (Прилуки, 1919), «Зірка» (Вінниця, 1919), «К свету и труду» (Київ, 1919),

«Ранок» (Кам'янець-Подільський, 1920). Не всі вони відзначалися належним ідейно-художнім рівнем, не завжди правильно в них розглядалися завдання, що стояли перед школою, перед молодістю зміною. Але вони пошвавили творче життя, об'єднали навколо себе письменницькі сили.

Широку діяльність на Україні розгорнуло в 1919 році Всеукраїнське видавництво (Всевидав), яке в перший рік свого існування видало кілька збірок віршів для дітей, українські народні казки, «Малий Кобзар» Т. Г. Шевченка, заснувало серію «Для читання в школі» і оголосило перший конкурс на дитячу книгу. Діти одержали твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, Г. Х. Андерсена та інших письменників.

В республіці з'являються школи з рідною мовою викладання. Утворюється піонерська організація. Починають виходити альманахи, журнали: «Червоні квіти» (1923), «Красная звездочка» (1923), «Більшовиченята» (1924), «Октябрьские восходы» (1924), «Червоною доріжкою» (1924), а також газети «Юний спартак» (1922), «На зміну» (1925).

В організації книговидання для дітей в республіці в ці роки велику участь брали П. Тичина, В. Еллан (Блакитний), С. Федорченко, М. Венгерів, В. Череди́нченко.

Досить широкою та різноманітною як для початків була ідейно-тематична спрямованість тогочасної літератури для дітей та юнацтва. Чільне місце в ній належало відтворенню подій революції та громадянської війни, зрушень, що відбувалися в країні, змалюванню життя дітей, молоді в нових умовах.

Характерною особливістю часу було те, що в коло дитячого читання входили твори, особливо поетичні, що не адресувалися безпосередньо дітям та юнацтву.

Так, улюбленою книгою молоді стала збірка П. Тичини «Сонячні кларнети» (1918), пронизана духом оптимізму, бадьорості, гуманізму, любов'ю до природи. Містилося в ній і кілька власне дитячих творів — «Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходида», та інші.

Діти різного віку залюбки читали, заучували напам'ять, декламували революційно-заключні поезії В. Чумака, В. Еллана (Блакитного), В. Поліщука, В. Сосюри. Особливою популярністю користувалися поезії із збірки В. Еллана (Блакитного) «Удари молота і серця» (1920), які ввійшли до перших радянських підручників, стали хрестоматійними.

Цілком природно, що однією з важливих тем було змалювання нестерпної дореволюційної дійсності. Тут особливо слід відзначити творчість С. Васильченка. У його збірці «Оповідання» (1918) в яскравих образах змальовується тяжке життя дітей села («Дош», «Дома»), соціальна несправедливість («На чужині», «Пацанок»), відсталість, занедбана школа і школярі — діти трудового народу («Циганка», «Оксана»), приреченість народних талантів («На хуторі», «У панів»), соціальне пробудження в період революції 1905—1907 рр. («Мужицька арифметика», «Над Россю»). Завдяки високій художності і близькій дітям тематиці твори С. Васильченка користувалися у молодших читачів найбільшою популярністю, про що свідчать численні видання у 1917—1920 роках.

Перші спроби пробудити до життя драматургічний жанр для дітей можна віднести до 1919 року, коли в газеті «Більшовик» (від 4 липня) було оголошено конкурс на п'єси для дітей дошкільного і шкільного віку.

Однією з найважливіших тем дитячої літератури була тема революції, громадянської війни, зокрема тема дитячого героїзму. Першими творами на цю тему в українській літературі були оповідання А. Головка «Пилипко» (1923) і «Червона хустина» (1924). Дітям одразу полюбилася образи їхніх ровесників — мужнього хлопчика Пилипка, який повідомляє партизанам про розбій гайдамаків у селі, сміливої дівчинки Оксани, яка допомагає пораненому червоному бійцеві. Виразні побутові, психологічні, соціальні характеристики в оповіданнях, багата образність, зацікавленість, читацьку любов і довголіття цих оповідань. Ці були нові герої нових часів.

1923

314936

2 1968-4 БІБЛІОТЕКА

М. XXV
17

Особливо актуальною була в 20-ті рр. проблема виховання нової людини. Природно, що письменники звертаються до неї. Соціально важливою була боротьба з безпритульністю. Література прагнула показати, як нові соціальні умови сприяють формуванню радянської моралі, виривають дітей з-під впливу злочинного світу. В оповіданнях А. Головка утверджуються гуманістичні начала нового ладу: в дитбудинку знаходить порятунок Марійка («Дівчинка з шляху», 1923), про малих сиріт дбають комсомольці («Товариші», 1923).

Починаючи з середини 20-х років, українська література для дітей та юнацтва міцніє, збагачується тематично.

З'являються перші літературні казки. Їх написав П. Тичина. Це — «Дударик» та «Івасик-Телесик». Хлопчик Дударик виступає захисником інтересів народу, він проголошує, що можна жити «без царя, що можна й без царіці». Івасика-Телесика визволяє орел-літак і привозить до дитячого будинку, де починається нове життя.

Завдання періодики, літератури для дітей були визначені в постанові ЦК РКП(б) 1925 року «Про піонерський рух», де зокрема наголошувалося на необхідності боротися за ідейну чистоту піонерської літератури, її тематичне поглиблення.

У 1925 році в Державному видавництві України було створено юнацький сектор, який розгорнув організацію серій, бібліотек для дітей та юнацтва, видання нових книг, дбав про консолідацію сил. У літературу приходять молоде поповнення. Н. Забіла видає першу книжку «За волю» (1925), О. Іваненко друкує оповідання «До царя» (1925), В. Чередниченко виступає з книгою «Софія Перовська» (1924), адресованою юному читачеві. Герої цих творів діють у різний час і в різних обставинах, але вони сміливо відстоюють народні інтереси.

Письменники цього періоду — у вирі життя. С. Васильченко — завідувач дитячого будинку, а потім учитель середньої школи ім. І. Франка в Києві; О. Іваненко — вихова-

телька колонії ім. О. М. Горького; О. Копиленко працює в школах Харкова; О. Донченко викладає на курсах червоних командирів...

Шкільне життя, навчання, романтика колективної праці посідають дедалі значніше місце в літературі для дітей. С. Васильченко у повістях «Олив'яний перстень» (1926) та «Авіаційний гурток» (1928) переконливо показав нові риси, виховані в радянських школярів за нового ладу — колективізм, працьовитість, прагнення до всього нового. Спільна праця, взаємодопомога, мрії про електрифікацію, машинізацію, розвиток авіації — ось чим живуть школярі. У повістях С. Васильченка порушена важлива на той час проблема зв'язку міста й села.

Темою повістей А. Головка «Зелені серцем» та «Пасинки степу» (збірка «Мати», 1926) є показ зрушень, що відбуваються в житті, в свідомості бідняцької молоді на селі. У повісті «Зелені серцем» зображено учнів педкурсів. Бідняцькі діти запалені великою мрією стати вчителями, сприяти піднесенню освіти рідного народу, переборюють труднощі, напівголодне існування. Герої «Пасинків степу», що живуть і діють на селі в переддень колективізації, наймит Прокіп та його друзі сміливо йдуть шляхом перебудови села.

Не втрачає актуальності й тема боротьби з безпритульністю, дитячою злочинністю. Їй присвячені оповідання А. Головка «Інженери» (1926), повість І. Микитенка «Вуркагани» (1927). Головні персонажі твору І. Микитенка Альоша та Матрос мріють про навчання, про майбутню працю. Альоша має неабияке художнє обдаровання. Згодом І. Микитенко повернеться до персонажів повісті в романі «Ранок» (1933). У повісті А. Головка «Можу» (1926) також показано життя вихованців дитбудинку. Воно сповнене труднощів, не вистачає продуктів, палива, одягу. Та вихованці скрізь знаходять підтримку. Завідуюча дитбудинком Олена Семенівна, педперсонал самовіддано працюють, щоб полегшити долю дітей. Повість пронизує віра в недалеке щасливе майбутнє.

Обкладинки
дитячих книжок
двадцятих і тридцятих
років.

Тема натхненної творчої праці радянського народу приваблювала багатьох письменників. Написане ними відразу ж ставало здобутком дитячого читання. Так, поема В. Сосюри «Дніпрельстан» (1926) міцно увійшла в поезію для дітей та юнацтва. Романтика трудових звершень, могутні будови, спорудження Дніпрогесу вабили їх, виховуючи працьовитість, соціалістичне ставлення до праці. Темі праці присвячені твори І. Сенченка «Паровий млин» та «Руді вовки» (1926), І. Ковтуна «Товариш і товаришок» (1926), повість І. Микитенка «Брати» (1927).

Під впливом російської радянської літератури для дітей, зокрема К. Чуковського, звертаються до поезії для дошкільнят і молодших школярів і українські письменники. Потужний виховний струмінь відчувається у віршах та оповіданнях Н. Забіли — «Повість про червоного звіра» (1927), «Про маленьку мавпу» (1928), «У морі» (1929), «Про Тарасика і Марисю» (1930). Їхня популярність серед дітей одразу привернула увагу громадськості, педагогів, батьків, критики.

З віршованими оповіданнями про природу виступає О. Донченко («На пасіці», «Про kota-воркота», «Гала-гал»). Для дошкільнят пише також Ю. Будяк («Маленьким діткам», 1927, «Дитячий ярмарок», 1928).

Виходять друком перші книжки О. Іваненко («Майка та Жабка», 1930), М. Пригари («Дитячий садок», 1929, «Весна на селі», 1930).

Про сучасне життя дітей, про школу — дореволюційну й радянську — пишуть О. Копиленко — збірка оповідань «Сеньчині пригоди» (1926), «Друзі» (1928), І. Микитенко — повість «Гавриіл Кириченко — школяр» (1926—1927). Як відомо, повість І. Микитенка, написана у гумористичному ключі, гостро висміювала дореволюційну школу.

В ці роки зароджувалась українська радянська наукова фантастика. Одним з найпомітніших творів цього жанру був роман Ю. Смолича «Господарство доктора Гальванеску» (1929).

Більш насиченою, пройнятою духом героїки праці й боротьби стає література для юнацтва. Пафосом комсомольської енергії пронизана збірка віршів П. Усенка «КСМ» (1925) та «Лави ідуть КаєСеМові» (1933). Образ комсомольців, їх відданість справі комунізму, словнена романтики праця — такі тематичні обрії збірки. Революційний «Арсенал» оспівує М. Терещенко в поемі «Сенька-арсеналець» (1930).

Шкільні драматичні гуртки, робітничо-селянська художня самодіяльність вимагала розвитку драматургії. С. Ва-

сильченко інсценує твори Т. Шевченка, І. Франка, пише п'єси. Участь дітей у громадянській війні покладена в основу п'єси В. Минка «Пастушкові пригоди» (1927). Про життя молоді пишуть п'єси О. Донченко «Комсомольська глушина» (1927), Л. Первомайський «Коммольці» (1930).

Лави дитячих письменників поповнюються талановитою молоддю. У літературу приходять М. Трублаїні, В. Бичко, І. Нехода.

Кінець 20-х — початок 30-х років ознаменувався рядом організаційних заходів партії і уряду, які мали велике значення для розвитку дитячої та юнацької літератури. Зокрема заснуються нові журнали «Жовтень» (1928) (нині «Барвінок»), «Тук-тук» (1928) для дошкільнят, «Весела бригада» (1931) для школярів.

Українська радянська література для дітей в перше десятиліття заявила про себе досить активно і різножанрово. Долаючи труднощі становлення, бурхливо розвивалася проза, представлена оповіданнями, повістями, романами, казками і науково-фантастичними творами, поезія поповнилася віршованими оповіданнями для дошкільнят, у віршах та поемах для школярів виразно зазвучали громадянські мотиви, з'явилися інсценізації і драматичні твори. З допомогою періодики, бібліотечок художньої самодіяльності та видавництва вони ставали дійовими засобами виховання дітей. Письменників залучають до написання читанок, хрестоматій, укладання збірників. Твори, які здобули визнання, широко друкуються у підручниках і звучать по радіо, зі сцени. Зароджується критика і літературознавство дитячої літератури. Із статтями про дитячу літературу виступають С. Пилипенко, І. Кириленко, О. Білецький.

ЦК КП(б)У, комсомол республіки, піонерська організація покладали на дитячих письменників відповідальні завдання у формуванні нових, соціально активних громадян.

Незаперечними авторитетами в тогочасній літературі для дітей стали Павло Тичина, Андрій Головко, Наталя Забіла.

Та чи не найбільшою повагою користувався Степан Васильченко — письменник, творчість якого була своєрідною літературною естафетою, ніби переданою українським радянським письменникам майстрами слова дожовтневого періоду.

Степан Васильченко (1879—1932) «Між моїм родом — батьками, дідами, самими далекими пращурами — я перший іду до культури, до світла, перший пробиваю ту стіну,

що стоїть нам на шляху до того чарівного, такого принадного і такого малодосяжного для нас, бідних селян, іншого світу. Я посланець», — так писав Степан Васильченко, згадуючи свій вступ до Коростишівської вчительської семінарії. І коли працював учителем у бідних сільських школах Київщини, Полтавщини, Донеччини, і коли очолював страйк у Глухівському учительському інституті, і коли з'явилися друком перші оповідання, і на військових з'їздах після Лютневої буржуазної революції, делегатом яких був, і вже в радянський час, коли треба було творити нову літературу, нову школу, і коли став популярним письменником, — він завжди залишався свідомим своєї відповідальності посланцем трудового народу.

Звідси й постійне бажання Степана Васильченка допомогти знедоленим і скривдженим, звідси й постійне його прагнення навчити їх, просвітити. Та в умовах дореволюційного села його наміри заходили в суперечність з існуючим ладом. Не міг погодитись прогресивно настроєний юнак з фаталістичними ідеалами тогочасного суспільства, його лицемірною мораллю, релігійним дурманом. Особливо різке заперечення викликала в нього офіційна доктрина: «Грамота мужику — меч безумному». Знушання місцевої влади з селян та вчителів, відсталість школи, реакційність попівства — теми перших творів Степана Васильченка.

Власті оголосили його «підозрілим». Через те не довго затримувався молодий вчитель на одному місці. Тільки налагодить навчання, організує роботу гуртка художньої самодіяльності, заведе знайомства, як одержує повідомлення про

звільнення з роботи. «Неспокійними мандрями» називатиме Степан Васильченко період свого вчителювання.

На цих тривожних стежках бачитиме він заграви селянських повстань, підпільні сходки, студентський рух, криваві розправи каральних експедицій, тюрму. Запідозрений у підготовці Горлівського повстання, Степан Васильченко був заарештований. Йшов 1905 рік.

Ось той ґрунт, на якому формувалися суспільно-політичні, естетичні ідеали Степана Васильченка. Він пише і друкує у 1910—1911 рр. перші оповідання «Роман», «Над Россю», «На чужину», «Мужицька арифметика», «На хуторі», «У панів». Так починається естетичне освоєння письменником теми народу: «Цей народ повинен дати ширший, свіжий, кращий матеріал для художнього втілення, ніж ворожий нам, чужий, зледачілий панський прошарок» («Мій шлях»).

Літературне визнання до С. Васильченка прийшло одразу ж після опублікування у пресі перших його оповідань. Але шлях до масового читача у письменника був нелегкий. Тодішня критика, як згадував пізніше автор, «не дуже балувала» його своєю увагою. Та справді художні і справді народні твори С. Васильченка знаходили дорогу до людських сердець. Вони входили в життя разом з чарами липневої ночі, з дитячими іграми босонової малечі, із слізьми вдів і сиріт, з червоними світанками революції, які так натхненно оспівував письменник. Входили і лишалися в ньому назавжди.

Син трудового народу, який увібрав у себе найкраще з попередньої художньої практики — насамперед українську пісню, естетичні ідеали Т. Г. Шевченка і М. В. Гоголя, — С. Васильченко в складних умовах ідейно-художньої боротьби початку ХХ століття твердо став на шлях утвердження революційно-демократичного мистецтва.

В циклі «Осінні новели», наприклад, створено образи робітників, під впливом яких революціонується село, вчителів-борців. А образи матері Ковалихи («Чайка»), дівчини-революціонерки Мотрі («Осіній ескіз») стали окрасою української літератури.

Радянський час приніс С. Васильченку нові теми і образи. Пильним поглядом митець ловив перші паростки соціалістичних перетворень на селі і в місті, сам беручи при цьому активну участь у будівництві нової культури. Його не могли збити з обраного шляху ні модерні новації, ні футуристичні захоплення, ні пролеткультівські гасла. Великий Жовтень з великими ідеями перетворення дав письменнику творчу насагу. Психологічно й художньо він осмислює нову проблематику: нові форми взаємин між людьми, переваги колективної праці, можливість поставити на службу людині досягнення науки і техніки, заклики до оновлення школи, до боротьби з антинауковою системою навчання дітей комплексами і т. д. З'являються нові теми, ідеї, образи. Виходять друком «Приблуда» (про світлі мрії дітей дитбудинку), «Червоний вечір» (розвінчання піонерами релігійних забобонів), «Олив'яний перстень» (нові взаємини між людьми), «Авіаційний гурток» (науково-технічний прогрес). «Майбутні зорі нового життя», — так називає письменник дітей молодшої Радянської держави.

Герої пожовтневих творів С. Васильченка створюють собі уявне краще життя не уві сні, не в мареннях. Вони вірять, що життя кличе їх стати гідними будівниками нового світу. Палітра митця збагачується. У творах більше сонця, тепла, радості.

С. Васильченко пише повість про дитинство Тараса Шевченка (в завершеному вигляді виходить лише частина — «В бур'янах»), п'єси про Кармалюка, сценарії, статті, інсценізує для гуртків художньої самодіяльності твори класиків.

С. Васильченко подвижницьки працював над художніми творами, над кожною фразою і образом. Тим-то й не дивно, що, наприклад, новела «На калиновім мості» має дев'ятнадцять чорнових варіантів, «Талант» — одинадцять, по п'ять-шість варіантів мають інші новели.

Що дав С. Васильченко дитячій літературі? Багато. Цілий світ характерів дітей з народу, яким притаманна висока мораль, прагнення творити добро, потяг до знань, щастя,

до боротьби за право бути чистим і чесним. Це й ліризм розповіді, добрий гумор, барвіста чарівна мова.

Творчість С. Васильченка мала велике значення для становлення української радянської літератури. Під його впливом формувалися письменники А. Головка, О. Копиленко та інші. Твори С. Васильченка видавалися на Україні загальним тиражем близько 5 млн. примірників. Багато їх вишло і в перекладах мовами народів СРСР.

Всі, хто знав Павла Григоровича Тичину, **Павло Тичина** відзначають його надзвичайну доброту, ніжність, людяність, уважність. На пленумах ЦК Компартії України, в Академії наук,

дійсним членом якої він був майже сорок років, у школах, на зустрічах з молодими літераторами, в редакціях — повсюди в карих очах Павла Григоровича жевріла постійна готовність вислухати, поділитися думкою.

І, може, саме з того, що сільський хлопчина з Пісок на Чернігівщині міг так повно, глибоко й натхненно вбирати в себе барви і звуки рідної землі, й поставали знамениті тичинівські рядки. Вже його перші довірливі, мелодійні інтонації звернули на себе увагу критики. Їх помітив Михайло Коцюбинський, який у листі до молодого поета радив: «У нас, наприклад, дуже слабка література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів... можна було б видати».

Невідомо, як зреагував тоді П. Тичина на пораду перекладати твори для дітей, тільки в нього самого з'являються прекрасні поезії, які виховали й виховують не одне покоління юних читачів.

А я у гай ходила
по квітку ось яку!
А там дерева — люлі.
І все отак зозулі:
ку-
ку!

Згодом з'явилися поезії про революцію та громадянську війну на Україні: «На майдані», «Як упав же він з коня».

1924 року газета «Комуніст» писала про Тичину:

«Те, що Тичина — інтелігент з інтелігентів, лірик з ліриків — став поетом Жовтня, — краще свідчення того, що революція на Україні перемогла не тільки матеріально, але й духовно, завоювавши найкраще, що було в старій літературі, і переробивши найконсервативніше, що було в ній, — затворницьку індивідуалістичну лірику».

На цьому вмінні вчувати болі й радіщі людські виростала соціальність П. Г. Тичини:

За всіх скажу, за всіх переболію,
Я кожен час на звіт іду, на суд.
Глибинами не втану, не змілію.
Верхів'ями розкрито роству.

Соціально-естетична програма поета формувалася на знанні життя народу, його історії, культури. Ось чому таке пильне захоплення літописами, філософією Г. Сковороди, поезією Т. Шевченка.

Широкі суспільні інтереси, здатність гаряче відгукуватись на політичні події, різнобічна зацікавленість літературою і культурою народів світу (творчістю Рудакі, Шота Руставелі, Радищева, Рабіндраната Тагора та багатьох інших) вивели поета на ще вищі поетичні орбіти.

Та він завжди пам'ятав про юного читача. І тоді, коли створював галерею поетичних портретів визначних діячів революції, літератури й мистецтва, і тоді, коли писав дітям-літстудійцям: «Всім, хто прагне зросту, тим немає стриму в праці, у навчанні...»

21 листопада 1933 року газета «Правда» українською мовою надрукувала вірш Тичини «Партія веде». У 1938 році виходить збірка «Чуття єдиної родини», а в 1941 році — «Сталь і ніжність». Засобами поетичного слова поет розкриває провідну роль партії, інтернаціональне єднання народів Радянської країни, найважливіші тенденції в економічному

й культурному житті країни. Він їх розглядає як явища історично неповторні, безприкладні.

Тисячамі незримих ниточок був зв'язаний Павло Тичина з сучасністю, з людьми, з Вітчизною, всесвітом. Тільки він міг і мав право так сказати про себе, свій народ, про дружбу народів, про партію. Тільки він міг сказати:

Я єсть народ, якого правди сила
ніким звоєвана ще не була.

Павло Тичина одним з перших в радянській поезії звернувся до образу В. І. Леніна. Він пише вірші «Ленін», «Слухаємо про Леніна», «І дивився Ілліч на мене», «Ленін каже — мужнім будь!» та ін. В образі В. І. Леніна поета передусім цікавить геніальність думки, енергія дії, їхня співзвучність з прагненнями трудящих мас.

Знавець мов, П. Тичина активно перекладав. Отже, можемо з певністю казати, що до поради Михайла Коцюбинського він прислухався. Поет переклав для дітей багато творів І. Крилова, В. Жуковського, О. Пушкіна, С. Маршака, О. Туманяна, С. Капутикян, уважно стежив за розвитком дитячої літератури, привітав народження казок О. Іваненко, дружив з єврейським поетом Л. Квітко і перекладав його вірші для дітей.

У 1946 році вийшов мільйонним тиражем «Український правопис». На звороті титулу було набрано: «Затверджено народним комісаром освіти УРСР П. Г. Тичиною». П. Г. Тичина-міністр — то помітна сторінка в житті української школи: це і період відбудови зруйнованих шкільних приміщень, і створення нових шкіл з іноземними мовами навчання, і залучення визначних вчених до роботи на ниві освіти.

Лауреат Державної премії СРСР, лауреат Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, Герой Соціалістичної Праці — так народ вшанував поета.

Тичина перший прийшов у радянську поезію для дітей, а в прозу — Головка.

Андрій Головка (1897—1972) «У нього очі — наче волошки в житі...»

Скільки їх — вихрястих і закосячених дитячих голівок — за шкільною партою сприйняло на все життя цей простий і разом з тим поетичний портрет сільського хлопчика Пилипка з одноіменного оповідання, який врятував батька і допоміг партизанам звільнити від гайдамаків село. Складний психологічний стан дівчинки Оксани змальовує А. Головка в оповіданні «Червона хустина»: дівчинка знайшла у полі пораненого червоноармійця і доглядала його, але підступні вороги скористалися її довірливістю і вбили червоноармійця у неї на очах.

Позначені глибоким психологізмом, написані соковитою народною мовою — ці оповідання ввійшли в підручники, витримали сотні видань.

Оповідання А. Головка «Товариші», «Дівчинка з шляху», «Інженери», «Зелені серцем» відображали зародження на селі нових умов і появу нових людей. Мирон, Яшко, Марійка знаходять щастя в дитячому будинку. Нова школа відкриває можливості для творчості дітей бідноти. Так, учні спорудили водокачку («Інженери»). Діти селянської бідноти здобули право вчитися на вчителів («Зелені серцем»).

Минатимуть роки. Пізніше в творчості А. Головка з'являться нові герої — Давид Мотузка, Артем Гармаш. Вони будуть старші за Пилипка і за інших героїв дитячих оповідань. Але здаватиметься, що це Пилипко виріс, змужнів, змінився. Вони будуть такі ж хоробрі, такі ж чистосердечні й сповнені любові до людей, як і Пилипко.

Давид Мотузка — один з перших позитивних героїв в українській радянській літературі. Він любить свій край і трудящих людей. З'явившись у селі, він рішуче стає на шлях захисту бідних селян. І в цій жорстокій класовій боротьбі Давид перемагає.

В тісному зв'язку з народом, землею, працею йде розвиток характерів малих і дорослих героїв Андрія Головка. Кожен

новий твір письменника — це глибоко реалістичне полотно. Таке ж суворе, нехитре і відкрите, як саме селянське життя. Андрій Головка його знав добре, болів болями хліборобів, жив їхніми мріями.

Успадкувавши вдачу простих, ширих і роботящих земляків своїх з Посулля, Андрій Головка щедро виявив її на письменницькій ниві. І був він тут нещадно вимогливий до себе, безкомпромісний, величний і скромний, як повнозерний колос. Таким письменник був у роки перших п'ятирічок, таким пройшов крізь пожежі війни, таким лишився у повоєнні роки.

Працював Андрій Головка багато й вимогливо. Прогулянка в ліс — і за робочий стіл. Як майстер, шліфуючи камінь, розкриває людям сховану в ньому красу, так Андрій Головка дбав про красу рідного слова.

З чого починається освоєння дітьми теми громадянської війни? З оповідань Андрія Головка «Пилипко» і «Червона хустина». З чого починається освоєння підлітками теми соціалістичних перетворень на селі? З роману «Бур'ян». Завдяки своїм високим ідейно-естетичним особливостям ці твори сьогодні активно служать справі комуністичного виховання підрастаючого покоління.

За даними статистики, в республіці, починаючи від першого твору «За волю» (1925), вийшло понад 200 книжок Н. Забіли тиражем 11 мільйонів примірників. Визнаний майстер поетичних творів для дітей, прозаїк, педагог, публіцист, Наталя Забіла всі свої зусилля, весь свій талант спрямувала на розвиток і зміцнення української радянської літератури для дітей. Вона була її зачинателем, вона її одстоювала в жорстоких сутичках з пролеткультівцями й вульгаризаторами, вона виховувала молодих письменників. «Література мусить бути джерелом радості і натхнення» — мистецьке кредо Н. Забіли. Багато її творів включено в підручники.

Близько шістдесяти років працює в літературі письменниця. Надзвичайно широкий тематичний і жанровий діапазон

її творчості: вірші, казки, оповідання, лічилки, коліскові, віршовані нариси, драматичні поеми, повісті, переклади, статті. Досконала художня форма, актуальна тематика, педагогічна заданість (в кращому розумінні слова), материнські інтонації (за словами Валентина Бичка) забезпечують творам Наталі Забіли незмінний успіх у дитячій аудиторії, постійну довіру батьків до мудрого вихователя.

Оповідання про Ясочку, Маринку, Оксанку — це викладена в художній формі програма дошкільного виховання дітей. Образи дітей — виразні, еволюція в характерах — вмотивована.

Наталя Забіла не уникає складних тем, знаходить доступні читачеві засоби їх вираження.

Не за синіми глибокими морями,
не за дальніми високими горами,
а в країні, де ліси стоять дрімучі,
де озера розлягаються блискучі,
там жили із мамою і татком
у хатинці два білявеньких хлоп'ятка.

Так починає письменниця вірш «Хатинка над озером» про В. І. Леніна, його людяність, революційну діяльність, дружбу з фінськими дітьми. У вірші «Наша Батьківщина» Н. Забіла розповідає про неозору наша Вітчизну, про її працелюбних людей, могутність, інтернаціональний характер, індустріалізацію і натхненну працю на колгоспних ланах. Вірш легкий, доступний для запам'ятовування. Виразна ідея, прагнення оспівати красу Вітчизни, ясний зміст — такі особливості цього вірша.

Про великий Жовтень і будівництво тракторного заводу, про двох дівчаток, які жили по різні боки кордону до возз'єднання українських земель в єдиній державі, про Київ — столицю Радянської України, про давні слов'янські поселення — про все хоче розповісти своїм маленьким читачам письменниця.

З великим вмінням і тактом Наталя Забіла на основі фольклорних джерел створює лічилки, потішки, коліскові,

поетичні казки, в яких обов'язково добро перемагає зло. Вона вводить у казки нові образи, нові сюжетні лінії.

Цікавим є цілий цикл прозових творів, присвячених дівчинці Катрусі: «Катруся вже велика», «Катруся і Павлусь», «Катрусина стрибалка», «Подорож до казкового лісу». В них зображується формування характеру дівчинки.

Багата природа у віршах Н. Забіли виступає далеко не лаштунками, на тлі яких діють діти. Природа — дійова особа, яка активно впливає на дитину, розкриває їй свої таємниці, привчає до краси, бережливості.

Хвильки плещуть на пісок,
Сміх веселий летиться,
а на березі лісок
дивиться й сміється.

В переважній своїй більшості твори Н. Забіли адресуються дітям дошкільного і молодшого шкільного віку. Цим самим письменниця підкреслює велике значення художньої літератури у розвитку дітей цього віку, який закладає ідейно-політичний, морально-етичний, естетичний ґрунт майбутньої дорослої людини. В одному своєму інтерв'ю Наталя Забіла писала: «... Невеличка книжечка, незначна обсягом, часто для дитини має більше значення, ніж для дорослої людини багатосторінкові томи. Від малої дитячої книжки інколи в свідомості дитини залягає слід на все життя...»¹

Виступаючи на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників, Наталя Забіла наголошувала на необхідності бути обізнаним з літературами народів СРСР: «... Не слід забувати, що література для дітей повинна бути пройнята справжнім бойовим, пролетарським інтернаціоналізмом. Адже ми виховуємо майбутніх громадян безкласового суспільства, і ми повинні суворо стежити, щоб усілякий мотлох буржуазних забобонів, особливо в галузі відносин між різними національностями, не проникав у голови наших дітей зі сторі-

нок дитячих книг. Це істина відома нам, але це положення ми повинні завжди пам'ятати і повторювати, ми повинні боротися за нього, бо є дуже багато бажаючих лізти брудними руками в душу нашої дитини»¹. Ці слова звучать актуально й сьогодні.

Н. Забіла багато перекладає. Вона часто звертається до англійського фольклору для дітей, який відзначається парадоксальністю, чарівництвом, досконалою формою. Наслідком цього є цілий цикл переспівів «Стояла собі хатка»: «Стояла собі хатка — Дірявий чобіток, А в ній жила бабуся і з нею сто діток...» Стилістично вишукані, милозвучні, природні за інтонацією, ці переспіви не сприймаються як переклади. Завдяки майстерному виконанню вони стають органічною і невід'ємною частиною здобутків української радянської літератури для дітей.

У 1971 році вийшов чотиритомник Н. Забіли для дітей. А в 1984 році — доповнене чотиритомне видання.

¹ Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1979, с. 43.

¹ Українська дитяча література. К.: Вища школа, 1969, с. 149.

І РОСТИ, І ДІЯТИ

Вступаючи в друге поживтнєве десятиріччя, звільнені від експлуатації трудящі здобували нові й нові перемоги в соціально-економічному будівництві. Зростав культурний рівень народу, міцніла школа, педагогіка, ширилася мережа культосвітніх закладів. Та зарубіжна реакція продовжувала ідеологічну блокаду Радянської країни. Міжнародна конференція революційних письменників 1930 року в Харкові, на якій були американець Майкл Голд, болгарин Георгі Бакалов, поляк Бруно Ясенський, німці Анна Зегерс, Йоганнес Бехер та ін., продемонструвала солідарність прогресивних сил світу з Радянським Союзом, а в радянську літературу принесла міжнародну тематику, зокрема тему життя дітей за кордоном.

У постанові ЦК ВКП(б) 1932 року «Про роботу піонерської організації» підкреслювалося, що видання дитячої літератури повинне бути поставлене на належну висоту, а сама вона повинна відзначатися художністю, жанровою різноманітністю. В Радянській країні дальшого розвитку набуває освіта, школа, будуються бібліотеки. У ряді постанов про підручники, школу і навчальні програми визначено ідеологічні та організаційні завдання по забезпеченню виховання молодого покоління в дусі комуністичних ідеалів.

Рішення партії й уряду, що зумовили бурхливий розвиток школи, освіти початку 30-х років (зокрема постанова ЦК ВКП(б) «Про навчальні плани і програми та режим у початковій та середній школі», 1932, закон про створення шкіл-десятирічок, наради з питань дитячої літератури та ін.) зосереджували увагу художників слова на питаннях

школи. В 1933 році вийшла перша частина «Педагогічної поеми» А. Макаренка, твору, в якому, на думку М. Горького, «виховавчі ідеї Макаренка і їх втілення роблять епоху в педагогічній науці»¹. «Педагогічна поема» мала великий вплив на подальшу розробку шкільної теми в українській літературі.

Перед «Детгизом» (1933) ставилось завдання «добитися рішучого перелому у виданні дитячої книги»², створити ряд книг про сучасне соціалістичне будівництво, серію для піонерів, розважальні книги (казки, ігри, шаради), полішити оформлення дитячої книги.

Письменники України, усвідомлюючи важливість і глибину завдань, що ставить перед ними час, шукають нових тем, ведуть жанрові пошуки. З'являються п'єси, віршовані оповідання, повісті, науково-фантастичні й гумористичні твори. Українською мовою перекладаються твори М. Горького, В. Маяковського, К. Чуковського, С. Маршака, М. Тихонова, А. Барто, Б. Житкова, твори письменників братніх літератур. Дитвидав (1934) стає центром видання дитячої літератури в республіці.

Трудовий ентузіазм, що охопив усі верстви населення СРСР у зв'язку з індустріалізацією країни, механізацією сільського господарства знайшов відображення в дитячій літературі. Вона збагачується і тематично, і жанрово. Поряд з повістями, оповіданнями, поезією активно розвиваються жанри нарису, науково-художньої літератури, фантастики, публіцистики для дітей. Я. Гримайло пише поему про шахтарів «Вугільні барикади» (1931). В. Владко в нарисах «Трое за одним маршрутом» (1931) і «1000 кілометрів паперу на добу» (1931) знайомить дітей з будовами п'ятирічки. В. Бичко пише вірші «Матері на заводах» (1932).

У творах для дітей і молоді праця все частіше виступає як категорія естетична. Для молоді пише роман «Народжу-

¹ Макаренко А. С. Педагогическая поэма. Харьков: Прапор, 1979, с. 5.

² Українська дитяча література. К.: Вища школа, 1969, с. 121.

ється місто» (1932) О. Копиленко. Молодь на будівництві гідроелектростанції, становлення характерів — у центрі уваги І. Микитенка в п'єсі «Дівчата нашої країни» (1933).

Перетворенням на селі, сільським школярам присвячені збірки віршів М. Пригари «Похід комбайнерів» (1931), «Інкубатор» (1932), «Товариш урожай» (1932), «Кроляча бригада» (1933). В них виступають діти — помічники дорослих у великих громадських справах. Нові люди з'являються на селі. Це — діти, школярі з оповідання С. Васильченка «Червоний вечір» (1932), які розвінчують забобони старих людей, викривають шахрайство «святого». В оповіданні «Вовчий хвіст» (1934) П. Панч викриває спекулянтів, які заважають колгоспному будівництву на селі.

Виховання дітей, прищеплення перших навичок колективізму, охайності, зародження дружби — ось теми, що їх розробляє у віршованих оповіданнях для дітей «Дитячий садок», «Комуна», «Ми ще невеличкі», «Юра-замазура» (1931) О. Іваненко.

Розгорнулася суперечка навколо питання про казку. Представники так званої «харківської школи», педологи, насаджували лівацькі погляди в педагогіці. Вони виступали проти казки, відстоювали штучні, мертвонароджені казки, де живі образи замінювалися абстракціями, надуманими алегоріями.

В російській літературі на захист казки виступили М. Горький, К. Чуковський, С. Маршак.

Слідом за П. Тичиною дедалі частіше до жанру казки звертаються Н. Забіла, М. Пригара, О. Іваненко. У першій своїй казці «Сандалики, повна скорість!», як згадує О. Іваненко, вона «хотіла поставити перед дітьми питання про любов до рідної Батьківщини, інтернаціональну дружбу, боротьбу за мир у всьому світі...»¹

Активну творчу діяльність розгортає О. Донченко. Він пише повісті «Веселі кролі» та «Ударний загін» (1931), в яких показує, як живуть, працюють сільські діти, як вони борються

проти куркулів, агітують за вступ до колгоспу. О. Донченко одним з перших звертається до жанру віршованого оповідання («Столиця Харків», «Вартовий Країни Рад», 1931). Популярністю користувалася повість О. Донченка «Аул Іргіз» (1932) — один з перших творів з життя братніх народів, в якому зображується класова боротьба в казахському аулі. В оповіданні «Кулемет», яке і досі користується любов'ю дітей, розповідається про хлопчика, який стає помічником батька у боротьбі з ворогом.

Нові теми приніс у дитячу літературу М. Трублаїні — письменник, педагог, мандрівник, організатор піонерського руху. Він змалював у своїх творах сувору романтику боротьби за підкорення Арктики, соціальні перетворення на півночі («До Арктики через тропіки», «Людина поспішає на північ», «На півночі»), життя північних народів («Погонич блакитного кита», «Хатина на кризі»). З любов'ю змалював М. Трублаїні образи маленьких мужніх героїв («Волохан», «Крила рожевої чайки», «Малий посланець»).

На початку 30-х років все ширшого звучання набуває робітничо-тематика в дитячій літературі. Цій темі присвячені перша книжка Я. Гримайла «Юні мандрівники, або Подорож на Дніпрельстан» (1930), віршовані оповідання Н. Забіли «Вугілля» (1931). Видає поетеса й ряд творів повчально-розважального характеру, а в 1934 р. — збірку віршованих оповідань «Ясоччина книжка», які мали велике пізнавальне та виховне значення.

Продовжує розвиватись жанр наукової фантастики: виходять друком «Ще одна прекрасна катастрофа», «Що було потім» Ю. Смолича, «Ідуть роботарі». В. Владка (1931).

У квітні 1934 року в Харкові відбулася Всеукраїнська партійна нарада з питань дитячої літератури, на якій з великою доповіддю виступив нарком освіти В. Затонський. Доповідач проаналізував стан дитячої літератури в республіці, відзначив успіхи і вказав на недоліки. Зокрема наголошувалось на значенні казки у вихованні дітей, на необхідності розробляти інтернаціональні теми, збільшувати випуск

¹ Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1982, с. 132.

творів класичної літератури. Доповідач звернув увагу на відсутність п'єс для дитячих театрів. Особлива увага була звернута на художність, на чистоту мови в літературних творах, реалізм у художньому оформленні книг, на створення образів нових героїв. «Ця нова людина повинна бути загартована в сучасних класових боях, смілива, готова до бою з класовим ворогом й силами природи... Ми повинні виховати борців, але борців, озброєних як технікою, математикою, фізикою, хімією, так і всіма іншими надбаннями тисячорічної людської культури»¹.

На нараді була засуджена «теорія» і практика «харківської школи» педологів, яка гальмувала розвиток як наукової думки, так і дитячої літератури.

В роботі наради взяла участь група дитячих письменників з Москви й Ленінграда (К. Чуковський, А. Барто), з промовою виступив С. Маршак. Українська радянська література для дітей здобула високу оцінку російських письменників, її стали активно перекладати на російську мову.

«Ця конференція мала велике значення, — пише О. Іваненко, — для розвитку української дитячої літератури. На ній пролунало, що навіть кожна маленька підтекстовка у книзі-малюнку повинна бути часткою великої справжньої художньої літератури. Великі вимоги підносили престиж дитячого письменника, не роблячи йому ніяких знижок»².

Величезне значення в літературно-мистецькому житті країни відіграв Перший всесоюзний з'їзд письменників (1934), на якому поряд з іншими була заслухана доповідь С. Маршака «Про велику літературу для маленьких». У дебатах по доповіді виступила Н. Забіла, яка розповіла про успіхи українських дитячих письменників, проаналізувала недоліки, зокрема в галузі літератури для дошкільного віку, вказала на недостатню обізнаність із творчістю дитячих письменників братніх республік.

¹ Українська дитяча література. К.: Вища школа, 1969, с. 146.

² Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1982, с. 134.

І з'їзд письменників СРСР. М. Горький, І. Фефер, І. Микитенко, А. О. Жданов у президії. Москва, 1934 рік.

На з'їзді було підбито підсумки розвитку радянської літератури, зокрема дитячої, його робота сприяла подальшому утвердженню принципів соціалістичного реалізму, ленінського принципу партійності, піднесенню літературознавчої і критичної думки на вищий щабель.

Завершення реконструкції народного господарства, культурної революції, побудова соціалістичного суспільства вивели Радянську державу на нові рубежі. В нових умовах соціалістичного будівництва була прийнята Конституція СРСР (1936).

Як і раніше, партія приділяє особливу увагу розвитку дитячої літератури. В 1936 році ЦК ВЛКСМ двічі скликає наради з питань дитячої літератури. На цих нарадах відбулася серйозна розмова про поліпшення ідейно-художнього

рівня літератури для дітей та юнацтва, її художнього оформлення і поліграфічного виконання.

В українській літературі для дітей та юнацтва, де досі переважали малі форми: оповідання, вірші, казки, — дедалі частіше з'являються повісті, поеми, романи, в яких автори прагнуть на широкому матеріалі художньо відтворити значні суспільні події. Це свідчило про зрілість літератури.

Особливо близькими проблеми школи були письменникам — учителям за фахом: О. Копиленку, О. Донченку, Н. Забілі, О. Іваненку та ін. О. Копиленко створює дилогію — романи «Дуже добре» (1936) і «Десятикласники» (1938). Багатоплановий роман «Дуже добре» відтворює життя школи і сім'ї. Конфлікт у творі будується на боротьбі двох протилежних таборів: поборників перебудови школи і прихильників старих принципів навчання й виховання.

На тему школи написана пригодницька повість О. Донченка «Школа над морем» (1937), в якій показано сільську школу, дружбу учнів з прикордонниками. Діти допомагають викрити шпигунів. Переживанням першокласниці присвячено оповідання О. Іваненко «Галочка» (1939). Про жовтенят і піонерів видає збірку віршів «Веселі школярі» (1941) В. Бичко. Н. Забіла у вірші «Дві дівчинки» (1939) показує, як червоні бійці приносять на Західну Україну радість дитинства, можливість учитися.

Збагатилася творчими здобутками й драматургія. Проблеми життя дітей, підлітків — у центрі п'єс О. Донченка «Країна Фед», «Притулок святої Терези» (1935). У першій порушується питання виховання свідомих людей з безпритульних. У другій — викривається антигуманна суть фашистських притулків. І. Микитенко у п'єсі «Дні юності» (1936) зображує учнівську і студентську молодь. Життю негритянського хлопчика присвячена п'єса І. Кочерги «Чорний вальс» (1938). У п'єсі «На волю» Д. Бездик відтворює життя дітей на західноукраїнських землях. На основі української народної казки А. Шиян пише п'єсу «Івасик-Телесик» (1941).

Романтика революції та громадянської війни і далі надихає письменників, набуває в їхній творчості особливого статусу. Ю. Смолич на автобіографічних матеріалах створює трилогію «Дитинство» (1937), «Наші тайни» (1936), «Вісімнадцятилітні» (1938). Вона охоплює період від початку століття і до 20-х років. Письменник простежує становлення й розвиток покоління молоді, яке зустріло Жовтень і почало з цього часу своє свідоме життя.

Герой повісті «Дитинство» Юрко виховується в сім'ї провінційного вчителя. Революційні виступи робітників 1905 року, невдачі Росії в російсько-японській війні одкривають його батькові очі на дійсність. Перші уроки класового розшарування — на вулиці, в школі, вдома — породжують у Юрка співчуття до знедолених, бажання захистити їх. У романі «Наші тайни» діють одинадцятьоро гімназистів-футболістів. Різні вони за походженням, характерами й уподобаннями — Іван Зілов, Хрисанф Сербін, Коля Макар, Васька Жайворонок, Бронька Кульчицький, Дмитро Репетюк та ін. Імперіалістична війна, ставлення до неї влади і народу, революційна боротьба робітників (Козубенко), більшовиків (Шумейко), переслідування прогресивної молоді в стінах гімназії, лютнева революція, керенщина — етапи, крізь які пройшли юні герої. Різними вони вийшли з цих суспільних випробувань. Події в романі «Вісімнадцятилітні» відбуваються в складний час 1918—1919 рр., коли Радянська Україна виборювала свою державність в боях з німецькими загарбниками, гетьманцями, петлюрівцями, денікінцями та бандитами різних мастей. Під прапори Жовтня стали вісімнадцятилітні.

Письменнику вдалося показати духовне зростання, еволюцію в свідомості цілого покоління в умовах класової боротьби, зокрема й проти українських буржуазних націоналістів.

Напередодні Великої Вітчизняної війни великого значення для військово-патріотичного виховання молоді набуває книга про героїку громадянської війни. У тридцятих роках на цю тему написано кілька творів. М. Пригара створює

Книжки для дітей
передвоєнних
і повоєнних років.

поему «Товариш Кіров» (1935), В. Бичко — поему «Перекоп» (1937).

Ряд творів про громадянську війну написав Петро Панч (оповідання «Валет», «Малий партизан»). Особливою популярністю у юних читачів користується повість Петра Панча «Син Тарашанського полку» (1937), в якій розповідається про юного розвідника Василька.

Встановленню Радянської влади на Україні і в Середній Азії присвячені повісті О. Десняка «Полк Тимофія Черняка» (1938) і «Тургайський сокіл» (1940). Біографічні твори виходять з-під пера Н. Рибачка — «Оповідання про Фрунзе» (1937), П. Панча — «Олександр Пархоменко» (1939), С. Скляренка — «Начдив Щорс» (1940).

Наукова фантастика поповнюється творами В. Владка, В. Собка. Серед пригодницької літератури найпомітнішими стають твори М. Трублаїні — «Лахтак» (1935), «Шхуна «Колумб» (1937), повість О. Донченка «Карафутто» (1940).

Для найменших читачів виходять книги О. Донченка, О. Копиленка, Н. Забіли, О. Іваненко, М. Пригари, В. Бичка, І. Неходи. Напутніми для їхніх авторів були статті М. Горького про дитячу літературу, в яких зазначалося, що книжки «повинні сприяти розвитку у малят інтересу і смаку до знань, повинні полегшувати їм розуміння шкільної на-

уки, знайомити їх із старою дійсністю, зруйнованою батьками, з новою дійсністю, яку творять батьки для дітей»¹.

Н. Забіла створює для дошкільнят ряд віршів і віршованих казок дидактичного характеру: «Оксанчине вбрання», «Про дівчинку, яка нічого не їла» (1937), «Про дівчинку, яка всього боялася» (1938), «Про дівчинку Маринку та руду кішку» (1939). Ненав'язливо, в захоплюючій поетичній формі поетеса веде розмову з малюками, привчаючи їх до охайності, сміливості, обов'язковості, колективізму тощо.

Протягом 1936 року окремими виданнями вийшли казки О. Іваненко «Джмелик», «Кисличка», «Великі очі», «Едельвейс», а в 1940 році казки «Три бажання», в яких традиційні образи несли нову, сучасну інформацію, розкривали дітям таємниці з життя квітів, комах, дерев, птахів, навколишньої дійсності. В казці «Маяк» (1941) О. Іваненко в алегоричних образах корабля і маяка втілила ідею зв'язку людини, колективу з рідною землею.

Досить активно розроблялася для дітей тема Червоної Армії. Їй присвячені книжки М. Пригари «Танки», «Червона

¹ Горький М. Собрание сочинений в тридцати томах. М.: ГИХЛ, 1953, т. 27, с. 32.

кіннота», «Прикордонник» (1938), Н. Забіли — «Льоня-прикордонник» (1940) та ін.

Українська література для дітей 30-х років перейнята глибоким патріотизмом, ідейною наснаженістю. На заклик партії боротися за комуністичні ідеали вона відгукується активним проникненням в життя, жанровим багатством, цікавими образами.

Високий ідейно-художній рівень української радянської літератури для дітей та юнацтва, її педагогізм, виховна наснаженість, актуальність і важливість тематики великою мірою сприяли вихованню мужнього й загартованого покоління молоді, якій довелося захищати рідну землю від фашистських загарбників, із зброєю в руках відстоювати свої ідеали в жорстокій боротьбі.

Безперечно, на фоні 30-х років найпомітнішими постатями в галузі літератури для дітей були О. Копиленко, О. Донченко, М. Трублаїні.

**Олександр Копиленко
(1900—1958)**

Син залізничника, птахолов, педагог, робітник Харківського тракторного заводу, біолог за освітою, кореспондент газет в роки війни, закоханий у природу рибалка і мисливець — такий портрет Олександра Копиленка. А ще він був природженим орнітологом. На пташиних базарах не було більшого авторитета щодо знання птахів, їхнього життя, поведінки, звичок. Безліч пернатих він тримав на квартирі: годував, доглядав, спостерігав і випускав з доброю усмішкою на волю, до сонця.

Любов до літератури пробудилася в Копиленка рано. Він зачитувався творами Марка Вовчка, І. Франка, Аксакова, Тургенева. А от писати все не наважувався. Враження дитинства, яке пройшло у теперішньому Краснограді, що на Полтавщині, були глибокі. Соціальні конфлікти, передчуття революційних змін, що бродили в народі, не пройшли повз свідомість майбутнього письменника. Вони згодом були покладені в основу сюжетів його романів, повістей і оповідань.

Писати Олександр Копиленко почав для дорослих. А в дитячу літературу прийшов на вимогу дня, на заклик партії. Та й друзі по перу, А. Головка, Г. Елік, Ю. Яновський, до цього заохочували.

«Сеньчині пригоди» (1926) — оповідання-відгук на гострі проблеми тогочасного напівсирітського життя дітей в умовах непу. Конфлікт хлопчика Сеньки з оточенням полягає в тому, що хлопчина, засвоївши ідеали брата, не може розібратися в особливостях історичного моменту. Брат воював з буржуазією, боровся за нове життя, та все, як здається Сенькові, так і лишилося без змін: він торгує на вулиці цигарками, а мати гне спину на багатіїв. Картина розправи над непманами малюється малому Сенькові у сні. І віриться, що сон здійсниться.

В оповіданні «Друзі» (1930) — теж гострий конфлікт: колишні білогвардійці планують диверсію. Школярі своєчасно розкривають злочинців, рятують депо, людей. Тема диверсій у тогочасній підлітковій літературі була досить поширеною. В 1934 році з'являються природознавчі оповідання для малечі «В лісі», які й принесли славу Копиленку як дитячому письменнику.

Після гостросюжетного роману «Народжується місто» Олександр Копиленко звертається до теми школи. Це теж було на часі. Йшла перебудова школи, педагогіки, навчання. Ламалася стара система навчання комплексами, коли одна тема вивчалася засобами літератури, біології, математики і хімії, вводилася класно-урочна предметна система з обов'язковим опитуванням учнів і обов'язковою оцінкою їхніх знань. Перебудова школи відбувалася у великій боротьбі.

Олександр Копиленко пішов у школу, сів за учнівську парту, за вчительський стіл, у директорське крісло. Так з'явилася збірка оповідань «Волікове нещастя» та «Школярі» (1935), романи «Дуже добре» (1936) та «Десятикласники» (1938). В основі діалогії — конфлікт між старим і новим. Розвиток промисловості, сільського господарства вимагав нових високоосвічених і кваліфікованих кадрів. Такі

кадри могла дати тільки нова школа. Та, яка згодом підготує морально стійких, відданих захисників Вітчизни від фашистської навали.

Романи багатопланові: в них зображуються життя школи і життя сім'ї, боротьба з міщанством і пристосуванством, хабарництвом і кар'єризмом, науково-технічний прогрес і патріотичне виховання, широкий аспект морально-етичних проблем — совість, честь, колективізм, обов'язок, громадянська активність.

Навколо дилогії точилися дискусії в школах, робітничих колективах, наукових закладах. Про неї заговорила республіканська і союзна преса. А скільки було листів! Серед них і такі: «Скажу по правді, що ситуації, про які розповідається в обох книгах, часто зустрічаються в житті. І хоч в обох романах йдеться про міську школу, в сільській школі такі ж учні і вчителі, як і в романі «Десятикласники». Є у нас своя Ольга Карлівна і свій Пилип Данилович Кужіль, є Кіра і Аркадій, був учень, схожий на Марка Бубиря. Наша Маруся Рожко вже вийшла заміж».

У час війни Олександр Копиленко — кореспондент газет, пише оповідання, нариси, памфлети, виступає по радіо, виїздить на фронт. У повоєнні роки паралельно з творами для дорослих пише відомі й досі оповідання «Хата хлопчика-мізинчика», «Петроградський хлопчик» (1947) і збірку оповідань «Як вони поживають» (1948).

Герої творів Олександра Копиленка полюбилися дітям і молоді. Книжки його перекладені багатьма мовами Радянського Союзу і за кордоном.

Журнал «Барвінок» встановив премію імені Олександра Копиленка за кращі твори для дітей і вручає її щороку в Краснограді в день народження письменника.

Олесь Донченко (1902—1954) Красива земля Лубенщини з високими кручами над Сулою і мальовничими далями. Тут жив і працював Олесь Донченко, тут написано більшість його творів для дітей. До дитячої літератури письменник прийшов не відразу.

Попереду був складний шлях пошуків у поезії і прозі для дорослих і для найменших, у драматургії. Мав він уже чимало книжок, чимало доріг сходив на Україні, південному Уралі, в Азербайджані, жив у рибальських селищах Причорномор'я, встиг побувати на військових кораблях Балтійського флоту.

І ось з'являється повість «Аул Іргіз» (1932) — одна з кращих в українській літературі на тему дружби народів. Вирізні характери, динамічний сюжет, глибока соціальна основа принесли повісті успіх. Це твір про непримиренну класову боротьбу в казахських степах, про прихід нового життя, про дружбу казахських селян з російськими робітниками, про те, як міняється психологія тамтешніх дітей.

Згодом одна за одною виходять у світ повісті «Школа над морем» (1937), «Лукія» (1939), «Карафуту» (1940). Так поступово утверджується Донченко як цікавий повістяр для дітей. Ці твори тематично різні. Перша змальовує школу в прикордонній зоні, друга — тяжке життя селянської дівчинки до революції, а остання — це історія експедиції на чолі з академіком Дорошуком на Південний Сахалін і пригоди учня Володі Дорошука.

«Школа над морем» відразу стала улюбленою книгою школярів, бо в ній — пригоди, таємниці, викриття шпигунів. Школа змальовується у зв'язках з селом, з прикордонною заставою, з риболовецькою артіллю. Прикордонна тема, тема подвигу була популярною на той час у літературі й мистецтві для дітей і відіграла визначну роль у вихованні підростаючого покоління — юних патріотів своєї землі. В пригодницькій повісті «Карафуту» викривається мілітаристська політика японських самураїв. Учень дев'ятого класу Володя Дорошук з гідністю переборює труднощі японського полону.

В роки війни Донченко живе в Казахстані. За станом здоров'я він не призивався до армії. Пише нариси, кореспонденції, працює над повістю «Серце беркута» і романом «Карбурундовий камінь». Повість «Серце беркута» (1944) присвячена змалюванню вірної дружби київського хлопчика Ігоря з казахським — Акішем.

Повернувся О. Донченко до Лубен у 1944 році. Руїни, сирітство вражали письменника. Він прагне допомогти школам, він мріє засадити землю садами, парками. І народжується задум повісті «Лісничиха» (1947) про дівчинку Улянку Голуб, батько якої загинув на фронті, а матір вбили фашисти. Улянка і її дід живуть у лісі, доглядають його, оберігають, дбають про його красу. Дівчинка закохана в дерева, звуки, барви і мріє, як виросте, засадити лісами й садами всю землю. Повість вийшла поетичною. Стільки вклав у неї письменник любові до природи, до пташиного співу і живлющого сонячного променя.

Написав у цей час О. Донченко ряд оповідань з виразним дидактичним спрямуванням: «Сад», «Голубий гвинтик», «Золоте яечко», — в яких порушується тема любові до праці.

«Школо! Мати моя рідна!

Скільки років минуло, скільки вітрів перевіяло, які грози прогрімали, а ти все живою і юною стоїш у серці, оповита, мов серпанком, любов'ю і ніжністю...

Школо! Я люблю тебе глибокою любов'ю за те, що ти розповіла мені про Урал і Донбас, про Дніпрогес і Магнітогорськ, за те, що ти ростила мене, майбутнього громадянина великої Країни Рад!

Дорогі мої вчителі! З якою любов'ю і ласкою, як вдумливо й твердо ви керували моїми першими кроками! Де ви, любі мої? Яким голосом, якими словами озватися мені до вас, щоб ви почувли мою ніжну подяку сина?..

За все, за все спасибі тобі, школо-матір!»

Так починається повість «Юрко Васюта» (1950), повість про романтичні мрії і жадобу пізнання, взаємовиручку, пошуки місця в житті, про захоплюючу слідопитську роботу. Другим планом у повісті зображуються роки війни, патріотизм радянських людей.

Педагог за освітою і досвідом роботи, Олесь Донченко здобув визнання саме своїми творами про школу. І останній його твір, роман «Золота медаль», теж присвячений школі, десятикласникам. Роман психологічний, гостроконфліктний.

Епіграфом до роману письменник взяв слова О. Пушкіна:

Мой друг, отчизне посвятим
души прекрасные порывы!

У романі ціла галерея образів юнаків і дівчат — позитивних і не зовсім позитивних, показано, як впливає колектив на окремих учнів, як привчає до дисципліни, до праці.

Заслуга Олесь Донченка полягає в тому, що він послідовно розробляв у творах шкільну тематику, підніс на належний рівень жанр шкільної повісті й роману, тобто як педагог і письменник усвідомив, що підліток вимагає окремої розмови. Термін «підліткова література» виник значно пізніше, вже після смерті Олесь Донченка. Та справа не в терміні. В українській радянській літературі початки цього виду літератури для підлітків формували Олесь Донченко.

Живуть його твори, їх з захопленням читають і дорослі, і діти. Протягом 1956—1957 рр. вони вийшли в 6-ти томах у видавництві «Молодь».

Завжди заклопотаний, поривний, завжди в оточенні дітей — таким постає в нашій уяві письменник і мандрівник, капітан першого в Радянському Союзі Клубу юних дослідників Арктики, людина надзвичайної енергії Микола Трублаїні.

У своїх спогадах Я. Гримайло дає перелік його мандрів. «1928 рік. Владивосток, куди їздив кореспондентом від української республіканської газети «Вісті».

1929 рік. Два рейси на криголах «Литке». Тропічний — з Севастополя до Владивостока і арктичний — з Владивостока до острова Врангеля.

1930 рік. Подорож на пароплаві «Сибиряков» до землі Франца-Йосифа.

1931 рік. Мандрівка у далеку тайгу, де починало розгортатися грандіозне будівництво на Ангари.

1932 рік. Влітку — двомісячна експедиція на криголах «Русанов» у Біле море, восени — мандрівка в Карелію, на

Кольський півострів, щоб побувати на родовищах Хібінських апатитів»¹. У свої мандрівки Трублаїні вирушав то кореспондентом, то матросом, то кочегаром. А ще були поїздки з дітьми за Полярне коло, у Москву на зустріч челюскінців, до водолазів Чорномор'я, походи альпіністськими стежками Криму й Кавказу...

Коли ж цей чоловік устигає писати свої твори, дивувалися всі, художні, публіцистичні, літературно-критичні? Писав Трублаїні і справді багато. Письменник відкрив для українського читача Північ, її людей, освоєння шляхів сполучення, побут, тваринний і рослинний світ. Він активно обстоював ту думку, що дітям вкрай потрібні географічно-маандрівні твори, нові Майн Ріди і Жюль Верни. Трублаїні надихав приклад Джека Лондона.

Проблемам освоєння Півночі присвячено повість «Лахтак» (1935). Це патріотичний твір про мужніх людей, які в складних льодових умовах Арктики не втрачають сили волі, високих моральних якостей, допомагають один одному, жертвують своїм життям в ім'я врятування інших. Штурман комуніст Кар разом з іншими членами команди рятує пароплав, відкриває острів і встановлює на ньому прапор Радянського Союзу.

Духовно вбогими постають рибалки з норвезької шхуни, які хочуть захопити радянський корабель і його людей.

Гостра класова боротьба, пригоди, складні умови, в яких випробовуються характери людей, цікава інформація про історію освоєння Півночі роблять повість захоплюючою і для дітей, і для дорослих.

В повісті «Шхуна «Колумб» ті ж мотиви, що й у повісті «Лахтак». Хіба що, може, виразніше звучить мотив захисту Вітчизни, готовності боротися за її мирний розквіт. Письменник створив у повісті образи Марка Завірюхи і Люди Ананьєвої, які втілюють в собі кращі риси молодого покоління напередодні війни: глибокий патріотизм, самовіда-

¹ У дорозі молодій і вічній. К.: Веселка, 1977, с. 24.

Микола Трублаїні і діти.

ність, вірність у дружбі, високе морально-політичне розуміння обов'язку, честі. Саме тому й перемагають вони вишколеного, сильного і підступного ворога — екіпаж шпигунського підводного човна.

Минають роки, а повісті М. Трублаїні «Лахтак» і «Шхуна «Колумб» живуть повнокровним життям, їх з захопленням читають усе нові й нові покоління дітей.

Життя північних народів — ескімосів, чукчів, якутів, їхні суворі звичаї, природа, соціальне й культурне пробудження за Радянської влади — теми численних нарисів та оповідань М. Трублаїні, таких, як: «До Арктики через тропіки», «Малий посланець», «Крила рожевої чайки», «Волохан», «Вовки

гоняться за оленями», «Погонич блакитного кита», «Хатина на кризі». Для дошкільнят він створює казки «Мандри Заполярника», «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку». В 1941 році в «Літературному журналі» Трублаїні друкує науково-фантастичний роман «Глибинний шлях» про підземний тунель між Москвою і Владивостоком.

Микола Трублаїні був педагогом за покликком серця. Гра, яку він затівав з дітьми, готувала їх до життя. Беручи участь у грі, вони ставали штурманами, авіаторами, синоптиками, лоцманами, зв'язківцями, підводниками. Все це робилося з великою віддачею — захоплено, романтично. Діяльності Трублаїні сприяли піонерські, комсомольські, освітянські організації, бо не можна було відмовити капітанові Клубу юних дослідників Арктики, коли він пропонував, скажімо, організувати дитячу експедицію за Полярне коло. Особливості педагогіки М. Трублаїні полягають в тому, що він умів особистим прикладом захопити дітей. Він не любив дилетантизму, і тому все, що він робив, відзначалося ґрунтовністю, глибиною, професійною досконалістю. Не голі знання, а знання, помножені на практику й досвід, на романтику, — ось що таке школа Трублаїні.

Почалася війна. У вересні М. Трублаїні добровільно йде в діючу армію, а в жовтні 1941 року помирає від ран.

Таким був мрійливий і запальний, мудрий і невтомний письменник, дбайливий педагог, неспокійний журналіст, великий друг і наставник дітей Микола Трублаїні.

Є в Харківській середній школі № 56 пошуковий загін, який йде дорогами М. Трублаїні. Живе його справа, живуть його твори.

СЛОВО З БАГНЕТОМ В ОДНОМУ СТРОЮ

«Вставай, страна огромная, вставай на смертний бой» — вдарило в серця. Почалася Велика Вітчизняна війна. Покоління, виховане на творах Шолохова, Островського, Фадеева, Тичини і Головка, на патріотичних кінострічках, часто із шкільної лави йшло на фронт, боролось в партизанських загонах, героїчно трудилось в тилу. Менші допомагали протиповітряній обороні, ловили диверсантів, доглядали поранених, збирали кошти на військову техніку...

Дитячі письменники в діючій армії були командирами, політпрацівниками, кореспондентами фронтових газет.

За війну кількість видань літератури для дітей зменшилась. Згорнули свою діяльність Дитвидав, республіканські видавництва, газети, журнали. Деякі видавництва були евакуйовані в Уфу, Москву, Саратов. Українські письменники створюють серію «Фронт і тил», продовжують випускати газети і журнали — «Література та мистецтво», «Комуніст», «Українська література». На радіостанції ім. Т. Г. Шевченка (Саратов) та на радіостанції в Москві працюють українські письменники П. Панч, О. Копиленко, М. Пригара, В. Владко та ін. В дитяче читання ввійшли книги, писані для дорослого читача. Але дитяча література теж не припиняє свого існування. Виходять оповідання О. Іваненко «Вони зустрінуться», «Вовки» (1942) у Свердловську, оповідання Ю. Яновського «Дівчинка у вінку» (1941) у Ростові-на-Дону, оповідання О. Копиленка «Допит» (1942) у Воронежі, «Батько» (1942) в Уфі, «Мовчання» (1943) у Москві, збірка М. Пригари «Наші друзі» (1943) в Укрвидав ЦК КП(б)У, оповідання О. Донченка «Життя» (1942) в Уфі, повість

«Серце беркута» (1945) у визволеному Харкові, книги Н. Забіли «Подвиг діда Матвія» (1942) і «Оркестр звірів» (1945) в Алма-Аті; радіопоема М. Пригари «Яринка» (1944). Більшість цих творів вийшла російською мовою. В них зображено сміливих і мужніх дітей, які допомагали в боротьбі з фашизмом.

Заучувались школярами «Пісня про Зою Космодем'янську» П. Тичини, «Безсмертні» В. Сосюри, «Колискова» М. Рильського, «Клятва» М. Бажана. Співали військово-патріотичних пісень. В періодиці, по радіо звучало пристрасне слово О. Довженка, П. Панча, Я. Галана, М. Пригари, В. Ткаченко, І. Цюпи, російських письменників Б. Горбатова, О. Твардовського, Є. Долматовського, О. Безименського та ін.

Література для дітей цього періоду, як і «доросла» література, пронизана глибоким патріотизмом, почуттям інтернаціоналізму, високими моральними ідеалами, які протистоять людиноненависницьким теоріям фашизму.

Після переможного закінчення війни перед дитячою літературою постали нові завдання. Відновило роботу видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», яке видавало літературу для дітей та юнацтва, зокрема в серіях «Домашня бібліотечка школяра», «Піонерська бібліотечка», «Бібліотечка для юнацтва», «Історичні повісті та романи» та ін. Виходять газети «Зірка», «Юный ленинец», «Молодь України», «Сталинское племя» («Комсомольское знамя»), журнали «Барвінок», «Піонерія», «Зміна» («Ранок»), «Дніпро».

В рішеннях ЦК КППС і ЦК Компартії України цього періоду наголошувалося на необхідності боротися за ідейну чистоту творів, засуджувалися прояви аполітизму, вказувалося на потребу виховувати дітей і молодь на кращих зразках художньої творчості.

Головними в літературі для дітей і молоді були теми Великої Вітчизняної війни, подвигу радянського солдата, визвольної місії Радянської Армії. «Молода гвардія» О. Фадеєва, «Біла береза» М. Бубеннова, «Буря» І. Еренбурга, «Зір-

ка» Е. Казакевича, «Повість про справжню людину» Б. Полевого — твори, що здобули визнання серед молоді.

Сильне враження справив на молодь роман О. Гончара «Прапороносці» (1946—1948). Успіхові роману сприяло й те, що його передали по радіо у виконанні народного артиста СРСР Є. Пономаренка. Молодь шукала і знаходила в образах Юрія Брянського, Шури Ясногорської, Воронцова, Черниша риси, що відповідали їхнім уявленням про людину соціалістичного суспільства. У складних фронтових умовах, в перервах між боями, на землі нашій і на землі чужій бійці несли прапор радянського ладу, соціалістичного гуманізму. І тому перемагали.

В українській літературі, як у всій радянській, посилюється інтерес до документалістики.

У повісті «Земля гуде» (1947) О. Гончар звертається до теми подвигу, який здійснили радянські юнаки й дівчата на тимчасово окупованій гітлерівцями території. Життя і боротьба нескореної полтавчанки Лялі Убийвовк, її друзів по підпіллю — в основі повісті «Земля гуде». Партизанський лікар Петро Михайлович Буйко став героєм повісті Я. Баша «Професор Буйко» (1945). В. Козаченко в повісті «Атестат зрілості» (1946) простежує долю п'ятнадцятирічного юнака, який в складних умовах військового часу стає справжнім месником. Темі війни присвячена повість Д. Ткача «Плем'я дужих» (1948). Полюбилися юним читачам оповідання Ю. Яновського «Дівчинка у вінку» (1941), «Петрусь і Гапочка» (1943). Петрусь з малою сестричкою шукає партизанів. «Я за маму спалив нашу клуню разом з фашистами, я не так собі йду!» — каже Петрусь.

Схвилювану, пронизану любов'ю до землі, природи, дітей повість «Лісничиха» (1947) пише, як уже згадувалось, О. Донченко. Нову щасливу сім'ю знаходять в суворовському училищі герої повісті І. Багмута «Щасливий день суворовця Криничного» (1948) — у більшості з них батьки загинули на фронті. Чули вихователі-офіцери докладають всіх зусиль, щоб виховати з хлопців свідомих громадян.

Про післявоєнну відбудову створює оповідання «Хата хлопчика-мівинчика» О. Копиленко.

До теми тяжкого дитинства селянських дітей у панській Польщі звернувся П. Козланюк у романі «Юрко Крук» (перша книга, 1946). Прикутий до ліжка секретар ЦК ЛКСМУ О. Бойченко пише повість «Молодість» (1945) про революційні події на Україні. Історико-революційну тему розвиває О. Копиленко (оповідання «Петроградський хлопчик», 1947), історико-біографічну — О. Іваненко («Друкар книжок небачених», 1947). Своєрідно тему любові до своєї землі, краю, Вітчизни через персоніфіковані образи журавликів, які мандрують з берегів Дніпра у вирій і знову повертаються в рідні місця, порушує О. Іваненко у «природничій» повісті «Куди літав журавлик» (1947).

Навчання і допомога фронту — цим жили діти тилу під час Великої Вітчизняної війни.

Новими вагомими творчими здобутками збагатилася поезія для дітей і юнацтва. У ряду кращих творів усієї радянської літератури про Велику Вітчизняну війну стоїть поема А. Малишка «Прометей» (1946). Переосмислюючи образ міфічного Прометея, який загинув в ім'я життя людей, поет наділяє його рисами російського солдата зі Смоленщини: той віддає життя, щоб жили люди, селяни, які його переховували і для яких він став сином. Незважаючи на трагічну розв'язку, поема закінчується оптимістично:

Ой хлопчику, хороший мій,
Чому ти плачеш? Зрозумій,
У добре літо, в гошу весну
Я знову встану, я воскресну
Цвітком людських ясних надій...

Ліричному герою здається, що то він спалений стоїть «в тривожнім віці на краю і людям серце» простягає.

Образи мужніх підпільників Олега Кошового, Лялі Убийвовк створюють у поемах В. Сосюра («Олег Кошовий», 1943), М. Нагнибіда («Ляля Убийвовк», 1945).

У коло дитячого читання увійшло чимало творів таких досвідчених майстрів слова, як П. Тичина та М. Рильський. Так, М. Рильський створює збірку віршів «Мости» (1948). У ній поет оспівує потяг радянських людей до єднання народів. Цей потяг втілено в алегоричному образі мостів, які вони наводили, з'єднуючи береги, у визволених від фашизму країнах, закладаючи основи нових історичних взаємин.

Активно починає писати для найменших Н. Забіла. У вірші «Марина Дмитрівна» (1945) вона з доброю усмішкою створює образ «поважної господині» дівчинки Марини, яку називають Дмитрівною. Образ Батьківщини — великої, багатої, красивої — постає у циклі віршів для дітей Н. Забили «Наша Батьківщина» (1947). Пише поетеса низку казок «Казки для дітей» (1948). Поезії повчального змісту створює І. Нехода («Хочу бути таким, як тато», 1948).

Все ширшого звучання в поезії набуває тема праці. М. Познанська у поемі «У колгоспі «Перемога» розповідає про хліборобів, їх любов до землі, про дітей, які наслідують приклади батьків. Поема була відзначена на Всесоюзному конкурсі Міністерства освіти РРФСР.

З першою книгою «Ясним сонячним ранком» (1947) виступив Богдан Чалий. Його вірші оспівували дружбу дітей всіх народів Радянської країни.

Помічалось відставання жанру драматургії для дітей. Окрім «Котигорошка» (1949) А. Шияна, написаного на основі народної казки, до початку п'ятдесятих років нічого не з'являлося. Про це зауважувалося на письменницьких форумах.

Велика Вітчизняна війна закінчилася перемогою радянського народу. Покоління, що вступило у війну молодим, повернулося старшим, мудрішим, сильнішим. Однак воєнне

лихоліття викликало окремі прояви аполітичності, безідейності, буржуазного націоналізму, космополітизму, вульгаризаторства. «Проте навіть окремі кон'юнктурні відхилення від головних принципів соціалістичного реалізму не могли перешкодити процесу якісного зростання, бо до цього спонукали як зовнішні обставини, так і внутрішня енергія самої літератури»¹.

На Республіканській нараді дитячих письменників (1948) відзначалися певні успіхи в розвитку літератури для дітей та юнацтва, разом з цим вказувалося на недостатній ідейно-художній рівень окремих видань, обмеженість тематики, слабкий зв'язок з життям. Зверталася також увага на те, що не знайшли ще належного висвітлення у художній творчості роль Комуністичної партії, комсомолу, життя школи і піонерської організації. Про стан і чергові завдання української радянської літератури йшлося на II з'їзді письменників України (1948).

З появою «Прапороносців» О. Гончара авторитет української літератури в радянській літературі став ще більшим. Це позначилось і на розвитку літератури для дітей. Вона збагатилася іменами Ю. Збанацького, П. Воронька, М. Стельмаха, О. Підсухи, Ю. Дольд-Михайлика, В. Земляка, Л. Смілянського.

Ось уже майже сорок років в закосиченому переможними прапорами травні місяці тисячі юнаків і дівчат, схиляючись над партою, пишуть твір на тему: «Прапороносці» О. Гончара. На зміну одному поколінню приходить інше, а образи Юрія Брянського, Шури Ясногорської, Хоми Хаецького лишаються чистими джерелами духовності. Ідучи в життя, молодь бере з цих джерел синівську любов до Вітчизни, вірність у дружбі, чистоту людських взаємин, красу інтернаціонального співжиття. Визвольна місія Радянської

¹ Українська радянська література. К.: Вища школа, 1979, с. 286.

Армії — так формулюється одна з тем твору. Саме завдяки цій визвольній місії утворилися соціалістичні країни в Європі. Таджики Самієв, білорус Брянський, росіянин Воронцов, башкир Багіров як прапор несли високу мораль соціалістичної країни. «Гарно рятувати людей! Краще, ніж убивати!» Красиві в діях, в думках і мріях, герої роману і в полум'ї війни зберегли цю красу. Відповідальність за життя друга, за успіх роти, за обстановку на фронті, за долю країни — такі їх духовні масштаби, і тому «Прапороносці» близькі сучасній молоді.

Колишній мінометник, О. Гончар добре пізнав, що таке війна. Певно тому майже у всіх творах письменника йдеться про неї — руйнівну, спопеляючу. Певно тому так активно він виступає за мир, за людину, її внутрішній світ, за дбайливе формування цього світу, починаючи з дитячих літ.

Гине юна, красива, нескорена полтавчанка підпільниця Ляля Убийвовк. Не зломилі фашисти її сили волі, її світогляд. «Люди! Я вас вітаю... Я вас люблю». Останні її слова. Як вони перегукуються з відомими словами чехословацького патріота і письменника Юліуса Фучіка, який загинув від рук гітлерівців: «Люди, я любив вас! Будьте пильні!»

Внутрішній світ дитини цікавить письменника і в оповіданнях «Лонка», «Дорога за хмари», «Фронтовичка». Діти О. Гончара — то спадкоємці далекої і близької історії батьків, то духовне багатство, то майбутнє життя.

О. Гончар не належить до тих письменників, які пишуть спеціально для дітей. Але проблематика його творів, образи сучасників, їх морально-етичне кредо приваблюють юних читачів. Та й теми дитинства, змушнення підлітків завжди органічно впліталися у творах О. Гончара в художні картини народного життя. Якими духовно багатими, мужніми постають юні Данько і Вуганька Яреськи в романі «Таврія», яким складним наймитським, заробітччанським шляхом вони проходять, пізнаючи класову науку у глитаїв Каховки і Нової Асканії! А потім ідуть в революцію, захищають її на фронтах громадянської війни (роман «Перекоп»).

Тривога за дитинство звучить у романі О. Гончара «Людина і зброя» і особливо в романі «Тронка», де, крім наскрізної теми спадкоємності поколінь, гостро-застережливо змальовується тема дитинства в умовах локаторів, ракет, смертоносної техніки. В колишнього льотчика-винищувача, а тепер начальника ракетного полігону Уралова народжується дочка Оленка — «крихітний росточок життя». «Ще не говорить, а вже вмє сміятись. Суцільна доброзичливість: до всього на світі сміється», — каже батько про неї. І раптом смерть на самому початку життя. Смерть як протест проти полігонів, ракет. Самоаналіз пригніченого горем батька, чи все він зробив, щоб зберегти життя Оленці, чи так побудував своє родинне щастя, — це не риторика. Він стосується не лише Уралова, а всіх людей, відповідальних за долю дітей.

Моральність і аморальність досліджується письменником в романі «Циклон», у повісті «Берег любові», де зображено цілу галерею типів школярів, студентів, робітничої молоді.

«Бригантина» — великий твір, в якому головний герой — підліток Порфир Кульбака. Але за філософсько-педагогічною спрямованістю, манерою розповіді повість «Бригантина» теж не можна прямо віднести до творів для дітей.

Порушені в повісті питання долі безбаченків, справжності й фальші у людських взаєминах, проблема примусу й переконання, спроба відповісти, що таке свобода дитини, розібратися, чому позитивні приклади у вихованні інколи не дають сподіваних наслідків, осмислити роль праці в становленні людини — це ті питання, якими живе сьогодні література в усьому світі.

Складний характер у Порфира. Любов до природи, до тварин і рослин уживається в ньому з жорстокістю до матері. Приклад матері-трудівниці лишає Порфира байдужим до праці. У повісті багато контрастів. З одного боку представлена педагогіка доброти, поваги до гідності дитини, з якою беруться вчителі спецшколи виховувати дітей, з другого — «режимність», необхідність дотримування певних правил

і обов'язків, які врешті-решт обов'язкові для Порфира як для майбутнього громадянина.

На питання, порушені у повісті, не можна дати однозначної відповіді. Віриться, що зусилля кращих педагогів школи, матері з часом повернуть Порфира на правильний шлях, бо все ж позитивних чинників у нього досить, щоб стати корисним членом суспільства.

Свій останній роман «Твоя зоря» О. Гончар починає словами, що «...найнадійніші люди на світі — це діти». І цим дітям присвячено чимало сторінок роману.

«Справжня гуманність людей і їхня моральність найповніше, гадаю, виявляється в ставленні до дітей»¹, — пише О. Гончар в інтерв'ю. В цих словах — О. Гончар-письменник, академік, депутат Верховної Ради СРСР, член ЦК Компартії України, голова Республіканського комітету захисту миру, солдат Великої Вітчизняної війни.

«І людям серце простягаю...» — сказано героєм поеми «Прометей». Ці слова можна повністю віднести і до самого автора.

Андрій Малишко жив життям народу, горів його думами, палахкотів його дерзновенними діями. Тому й поезія його світиться то ніжністю, то дихає гарячою пристрастю, то клекоче прометеєвою нескореністю. Його творчість, як чисте джерело, втоляє спрагу, додає сил і надихає.

Хто хоч раз чув поета-трибуна Малишка, той не міг не зачаруватись красою його поетичного слова, глибиною думки, логічною довершеністю твору.

Голос поета мужнів у веснах перших п'ятирічок, у громах Великої Вітчизняної, у творчій напрузі повоєнних років.

Тільки нам все жити, не вмирати,
Зерно сіять, зацвітати знов.
Тільки щастя нам дано багате,

¹ Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1979, с. 42.

То велике щастя наше — мати,
Батьківщина, правда і любов!

Поетична схвильованість А. Малишка вилилась в гарячу любов до своїх героїв — Боженка, Опанаса Біди, дядька Микити-чорнокнижника, червоноармійця Опанаса Байди, російського хлопця Прометей, колгоспниці Докії Петрівни, матері і ще багатьох і багатьох людей, до землі своєї хліборобської.

Секрет поетичної творчості А. Малишка — в народності. І не лише тому, що поет уміло використовував народно-поетичні засоби, а насамперед тому, що в його слові жив дух народний. Кожна нова книжка поета була подією не лише в українській, а й у всій багатонаціональній поезії Радянського Союзу. «Сини», «Марія», «Жива легенда», «Прометей» — поеми глибокого громадянського звучання. Особливою викінченістю, силою поетичного узагальнення відзначається поема «Прометей» — поема про солдата-росіянина, якого прагнули врятувати українські селяни.

Пісні на слова А. Малишка одразу ставали народними. Серед них «Колгоспний вальс», «Пісня про Київ», «Київський вальс», «Ми підем, де трави похили», «Пісня про вчительку» і, звичайно ж, немеркнуча:

Рідна мати моя, ти ночей недоспала,
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

Якось попала до рук Андрія Самійловича його книжка «Україно моя!», видана 1942 року у Воронежі. Як батько, що стрів свою дитину по довгій розлуці, так поет стрів книжку. Певно, нагадала вона йому про його неспокойне життя військового кореспондента, про недоспані ночі й недоспівані пісні, про мужність, витримку радянських солдат...

З сорокових років паралельно з поезією для дорослих (поеми «Полонянка», 1944, «Прометей», 1946, збірка «За синім морем», 1950) А. Малишко творить і для дітей («Кіт-

воркіт», 1947, «Дні», 1952, «Пшениченька», 1958, «Кораблик», 1960, «В синім полі», 1962 та ін.). Дохідливо, образно, з щирими інтонаціями поет веде мову про красу рідної землі, працю, хліб, пошуки доріг у життя. Він часто користується народно-пісенною символікою, фольклорними образами.

Життєдайне поле, колосок, вирощений людською рукою, пшениченька, ячмінь, добрий дощик, що несе всьому радість, «бабуня-трава» — все в А. Малишка повите надзвичайною любов'ю. Жанрова палітра А. Малишка для дітей різноманітна. Крім пейзажних, вірші ігрові, лічилки, коліскові: «Хай тобі ця ніч насниться, що в очах сія. Будеш в світ дивиться, Зірньока моя!»

Андрій Малишко був неперевершеним імпровізатором. Його глибоко змістовне слово проймало слухачів. На V з'їзді письменників Радянської України В. В. Щербицький — тоді голова Ради Міністрів УРСР — вручав Спілці пам'ятну медаль за активну участь письменників республіки в боротьбі проти гітлерівських полчищ у Великій Вітчизняній війні. З словом-відповіддю виступив А. Малишко. Він сказав: «...Ця медаль дорога кожному серцю радянського письменника. На цій медалі запікся пожар Великої Вітчизняної війни, пожар, в якому горіла наша прекрасна Україна, наша чудова Радянська Батьківщина. На цій медалі запеклося безсмертя синів радянських народів, що розгромили фашизм. На цій медалі дзвенять голоси наших товаришів, наших побратимів, що їх могили іobelіски стоять на всій Україні і у пів-Європі. Ці голоси ніби промовляють до нас: живі наші друзі, наші брати, як ви живете, чи не схилили ви у житті, чи вірно несете совість народу, прапор великої творчості народу, великого творчого духу, чи ви не стали дрібними «писателишками», які зрадили людську високу правду свого народу, замінили її на дрібний шматочок заробленого ремісничого хліба»¹.

¹ V з'їзд письменників Радянської України. К.: Радянський письменник, 1967, с. 214.

У цих високих словах — Малишко-поет, філософ, громадянин.

Скільки пам'ятає себе Оксана Дмитрівна, життя її завжди було пов'язане з дітьми. Домашні уроки, які давала мати, постійно збирали, окрім маминих учнів, двоюрідних братиків і сестричок, сусідських дітей. Разом читали, гралися, слухали казки.

Пізніше письменниця згадуватиме, який великий вплив на неї справили твори Шевченка, Пушкіна, Гоголя, оповідання Льва Толстого, казки Андерсена.

Одразу після Великої Жовтневої революції хлопчики й дівчатка з провінційної Полтави, де народилася й довго жила Оксана Іваненко, на власні очі побачили перші наслідки суспільної перебудови: у губернаторському будинку розташувався дитячий палац, в інституті благородних дівчиць — бібліотека, у семінаріях і гімназіях — трудові школи.

Оксана Іваненко іде працювати в дитячий будинок. Дітям потрібні були вірші, сучасні казки, оповідання. Їх бракувало, і молода вихователька починає писати сама. Потім був Інститут народної освіти у Харкові, колонія ім. М. Горького, якою керував А. С. Макаренко. Педагогічна система А. С. Макаренка мала надзвичайний вплив на О. Іваненко. Згодом вона називала щасливою мить, коли їй «спало на думку поїхати на практику саме в колонію імені М. Горького»¹.

Оксана Іваненко працює у видавництві «Молодий більшовик», іде до Москви на нараду з питань дитячої літератури, зустрічається з Н. К. Крупською.

У 1933 році в розпалі дискусії про те, чи потрібна радянським дітям казка, з'являється казка Оксани Іваненко «Сандалики, повна скорість!». Завдяки чарівним сандаликам маленька дівчинка може потрапити в різні країни, бачити життя трудящих, відчувати відповідальність за всю країну, праг-

¹ Макаренко А. С. Педагогічна поема. К.: Молодь, 1969, с. 588.

не брати участь у житті. Казку схвально зустріли К. Чуковський і С. Маршак, які приїхали у Харків на конференцію дитячих письменників.

Друкуються нові казки з фантастичними перетвореннями — «Чудесна квітка», «Три бажання», «Маяк». У чарівній казці «Великі очі» письменниця створює образ лікаря, який лікує від усіх хвороб, особливо помагає брехунам, боягузам, базікам, ледарям. Лікує швидко й без болю. Рецепт — виховання. Письменниця показує, якої шкоди завдають брехуни, вчить бути сміливим, чесним. Виходять друком «Лісові казки». У них зображено життя рослин, комах, звірів. Традиційні казкові чижі, журавлі, кульбабки, тополі й дикі яблуньки по-новому заговорили до дітей про таємниці природи і навколишнього світу, про нові взаємовідносини в суспільстві.

В час Великої Вітчизняної війни Оксана Іваненко працює у Свердловську. Вона багато пише, виступає по радіо, буває в школах, госпіталах. Дружить з письменниками Уралу, Москви, Ленінграда, особливо з Павлом Бажовим, Ольгою Форш.

Повернувшись до Києва в 1943 році, Оксана Іваненко редагує журнал «Барвінок», пише оповідання, шефствує над дитячим будинком, в якому жили діти — колишні в'язні фашистських концтаборів. Ці діти ввійшли в її життя, як рідні. Поволі, скупю розкривалися їхні долі в жахливих розповідях про колючий дріт, вівчарок, про нелюдські страждання в таборах. Ці оповідання змінювались спогадами про світле, як травневий ранок, довоєнне дитинство. Так поступово складалась повість «Рідні діти». Діти війни... У Батьківщини, як у справжньої матері, немає чужих дітей, всі — рідні. Цією думкою пройняте кожне слово повісті — то гнівне, то ласкаве, материнське.

Виходить повість про першодрукаря Івана Федорова «Друкар книжок небачених», нарис «Богдан Хмельницький».

У 1961 році Оксана Іваненко завершила двадцятип'яти-

річну працю над романом про Т. Г. Шевченка «Тарасові шляхи», перша частина якого вийшла ще до війни. Книга перекладена на багато мов народів СРСР і за кордоном. Письменниця проїхала шляхами Тараса, працювала в бібліотеках Києва, Москви, Ленінграда, Ташкента. Схвильовано розповідає вона про мужнього поета-революціонера, який до кінця свого життя боровся проти соціального й національного гноблення, змальовує його любов до знедолених людей. 1975 року Оксана Іваненко здійснила поїздку по Волзі, побувала в тих містах, де зупинявся поет, вертаючись із заслання. Вона їхала на пароплаві «Тарас Шевченко». Вдруге пережила вона трепетну радість зустрічі з своїм улюбленим поетом, героєм свого роману.

У повісті «Великий шум» Оксана Іваненко розповідає про київського школяра Юрка, який потрапляє в Канаду. Та, незважаючи на спроби ворогів, націоналістів, Юрко лишається радянським громадянином: чесним, стійким.

У 1973 році вийшов роман «Марія» — про письменницю Марко Вовчок. Роман багатоплановий, широкий. Марко Вовчок змальована в оточенні передових людей того часу — Т. Шевченка, О. Герцена, І. Тургенева, М. Добролюбова, Д. Писарева. Згодом вийшов збірник нарисів «Вода з кринички» про Чернишевського, Гарібальді, Чехова, Заньковецьку.

Знають читачі Оксану Іваненко і як перекладачку. Особливо багато зробила вона на ниві перекладу і популяризації казок Андерсена.

У 1974 році Оксані Іваненко присуджено премію імені Лесі Українки за «Лісові казки», повість «Рідні діти», роман «Тарасові шляхи».

ЗА ПОКЛИКОМ СЕРЦЯ

Для розвитку дитячої та юнацької літератури велике значення мав XIII пленум Спілки письменників СРСР (1950), на якому із співповіддю про завдання дитячої літератури виступив О. Корнійчук. Питанням дитячої та юнацької літератури була присвячена сесія Академії педагогічних наук РРФСР (1952). Про роль і значення літератури у вихованні підростаючого покоління йшла мова на Всесоюзній нараді з питань дитячої літератури (1952), скликаній ЦК ВЛКСМ та Спілкою письменників СРСР. У 1954 р. відбувся III з'їзд письменників України. У співповіді Н. Забіли наголошувалося на зростанні питомої ваги літератури для дітей і юнацтва в усій радянській літературі. На з'їзді було засуджено так звану теорію безконфліктності, яка завдавала значної шкоди художній творчості, штовхала письменників до лакування дійсності, стояла на псевдопедагогічних засадах — закликала показувати в книжках не те, що є в житті, а те, що повинно бути, уникати гострих конфліктів тощо.

У співповіді на II Всесоюзному з'їзді письменників (1954) Б. Полевой підкреслив, що література для дітей і юнацтва тематично збагачується:

«Радянська література для дітей і юнацтва за двадцять років, які минули між двома письменницькими з'їздами, незмірно зросла, зміцніла, розквітла, вона стала більш глибокою, мудрою, а в кращих своїх творах більш захоплюючою, фронт її тем значно розширився».

Найпопулярнішими книгами у цей час були «Як гартувалась сталь» М. Островського, твори 40-х років: «Син полку»

В. Катаєва, «Молода гвардія» О. Фадєєва, «Прапорносці» О. Гончара.

На Україні в журналі «Дніпро», а потім окремими виданнями були опубліковані прозові твори, публіцистика Олександра Довженка. Досі його знали як кінодраматурга і режисера, тепер його повісті полонили читача незвіданими чарами художнього слова, глибоким показом життя, силою узагальнення, авторською пристрастю. Всім стало зрозуміло, що відкрився новий, незвичайної сили талант.

Довженка-митця, Довженка-філософа породила наша радянська дійсність, сила розкутого народу-перетворювача. Відчуття величі нашої епохи, виявлення глибоких людських пристрастей характеризують творчість О. Довженка. Через усю його творчість органічно проходить тема нового, вільного життя, тема комунізму. Про нього мріють герої фільму «Арсенал». Символом нового постає трактор у фільмі «Земля», на якому комсомолец Василь Трубенко проклав у старому українському селі історичні борозни колективного життя. Про життя світле, радісне, красиве мріють славні щорсівці (фільм «Щорс»). Великий садівник Мічурін з однойменного фільму думає про час, «коли праця на землі стане творчістю, мистецтвом». Хоч би який твір письменника ми взяли — повість чи оповідання, сценарій чи п'єсу, щоденник чи публіцистичну статтю — головним героєм там буде людина, висока духом, — творець нового життя. Будівельник, воїн, садівник, учений, полководець, колгоспник — в усіх у них Довженко підкреслює любов до Вітчизни, готовність віддати всі свої сили й життя народів.

Тема дитинства знаходить відображення у творах О. Довженка, передусім в кіноповісті автобіографічного характеру «Зачарована Десна». І перші уроки соціальної нерівності (багатство й бідність, освіченість і неписьменність, чистота й потворність людських взаємин), і закоханість у природу Деснянщини, і витoki формування творчої фантазії малого сільського хлопця Сашка засвідчували його близькість змалечку до джерел народної моралі, етики, педагогіки, мис-

тецтва. Ось Сашко на косовиці: «Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні — краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці... Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. В кущі — горіхи. В озері воду скаламучу — риба. Отак я раюю днів два або три...»

Любов до народної пісні, до праці хліборобів, бажання проникнути в таємниці природи, повага до взаємин між людьми виховувалися у дітей з малих років. На цьому формувалася духовність хлопчика Сашка, його характер. «Дивлюся у воду — місяць у воді сміється. «Скинься, рибо», — думаю, — скидається риба. Гляну на небо: «Зірко, покотися», — котиться. Пахнуть трави над водою. Я до трав: «Дайте голос, трави», — гукають перепілки» і т. д.

Майже в усіх творах О. Довженка народжуються діти. Це завжди символічні епізоди, що уособлюють безперервність людського життя, спадкоємність, щастя материнства.

Дитяча література теж зазнала впливу О. Довженка, особливо після появи повісті «Зачарована Десна». Скільки було наслідувань «Зачарованій Десні»! Думається, що й творчість Бориса Комара, Григора Тютюнника, Віктора Близнеця, Миколи Вінграновського була б неможлива без успадкування Довженкових художніх засобів.

Одразу по війні відновлює роботу видавництво «Молодь». Воно видає і дитячу літературу. А 1956 року на базі редакції цього видавництва було відроджено Дитвидав (з 1964 року видавництво «Веселка»).

Помітних успіхів досягла в п'ятдесяті роки проза. Прийшли в літературу для дітей і юнацтва Ю. Збанацький, Ю. Дольд-Михайлик, П. Козланюк, П. Байдебур, М. Дашків, В. Бережний.

Набуває нових граней творчість О. Донченка. Сучасна школа, її проблеми і далі хвилюють письменника (повість «Юрко Васюта», 1950, роман «Золота медаль», 1954). Ді-

тям, визволенням з фашистських концтаборів, присвячує повість «Рідні діти» (1951) О. Іваненко.

Оригінальна тематика, власний голос відзначали новобранця дитячої літератури, яким став колишній партизанський командир, Герой Радянського Союзу Ю. Збанацький. У дилогії «Таємниця Соколиного бору» (1951) та «Літо в Соколиному» (1953) він відтворює героїчні подвиги партизанів і допомогу їм піонерів, зростання колишніх юних месників у праці. Єдність радянського народу, взаємовиручку людей, їхню високу соціалістичну мораль утверджує письменник у повісті «Лісова красуня» (1955). У повісті «Між добрими людьми» (1955) розкривається краса людських взаємин.

Героїзм дітей у роки війни відтворює Л. Смілянський у повісті «Сашко» (1951), яка була добре зустрінута читачами. Київський піонер Сашко захоплював сміливістю, зібраністю. В складних умовах окупації він діяв як справжній патріот.

Дошкільнятам і молодшим школярам присвячено повісті П. Байдебурі «Таємниця степового шурфу» (1956), оповідання Остапа Вишні «Великі ростіть» (1955), Д. Ткача «Гриць хоче стати моряком» (1955), О. Копиленка «Подарунок» (1956). В жанрі фантастики працюють М. Дашків — «Володар всесвіту» (1955), «Зуби дракона» (1956), В. Бережний — «В зоряні світи» (1956).

З першими творами виступили П. Бабанський, Л. Письменна, П. Висікан, Б. Комар, В. Нестайко, В. Малик.

Поезія для дітей та юнацтва збагатилась творами П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, Н. Забіли, В. Бичка, М. Пригари, І. Неходи, П. Воронька, Г. Бойка, М. Познанської, Б. Чалого та ін.

В п'ятдесяті роки Н. Забіла, послідовно й віддано працюючи для найменших читачів, дедалі частіше звертається до складних тем: Батьківщина, революція, образ вождя В. І. Леніна. Поряд із темами пізнавальними, з повчальними оповіданнями «Прогулянка до лісу» (1949), «Мала Пів-

денна» (1950) та ін., вона пише поему «Повість про Жовтень» (1954), повість «Катруся вже велика» (1955), оповідання «Рідний Київ» (1957), збірку віршів «Малим про велике» (1958).

Н. Забіла поетично опрацьовує ряд відомих народних казок — «Під дубом зеленим» (1952). Використовуючи фольклорну основу казок, Н. Забіла вносить у них нові соціальні мотиви, нові сюжетні ходи. Такими є «Сорока-білобока», «Рукавичка», «Черевик, соломинка та булька», «Кіт і півник» та ін.

Вдавшись до прийому мандрівки, В. Бичко змалював образ Вітчизни, здруженої сім'ї народів СРСР у збірці «Три сестри» (1949). Про дружбу і єдність народів Радянського Союзу пише в поемі «Онися» (1954) П. Воронько, М. Пригара у віршах «Брати» (1952), «Одна сім'я» (1955). І. Нехода поетично обробив національні казки («Казки моїх братів», 1958). Цікавий образ Петька створює В. Бичко в поемі «Син Жовтня» (1958). Син арсенальця, Петько допомагає дорослим у боротьбі за владу Рад. Інтернаціональні мотиви звучать у віршах Б. Чалого «Ми навіки подружились» (1954).

Відбудовується народне господарство: піднімаються з руїн заводи, фабрики, міцніе колгоспне село. Стає до ладу Дніпрогес, споруджується Волго-Донський канал, відбудова шахт Донбасу оголошується комсомольською будовою, кличе цілина. З особливою увагою в літературі освоюється тема праці. В поезії найбільше пощастило шахтарям: про них М. Уленик пише поему «Про Донбас» (1950), Г. Бойко «Будем шахтарями» (1951), «Ми з Донбасу» (1952), «Шахтарочка» (1956), М. Пригара «Сашко-шахтар» (1957).

У стилі народних дитячих пісеньок, лічилок образно, афористично малює працю дітей М. Стельмах («Жнива», «Колосок до колоска», 1951). Помітним явищем стали поезії М. Познанської. Поетеса йде від конкретного життєвого явища до художнього узагальнення («На рідній землі», 1951, «Про чудо-ліс, що на полі зріс», 1956). М. Познанська ві-

І. Нехода, В. Бичко, Н. Забіла, О. Іваненко, П. Панч, О. Копиленко, П. Воронько серед піонерів. Будинок Рад, Москва. 1956 рік.

дображає риси колгоспного села п'ятдесятих років, соціальні зміни в ньому, працю колгоспників тих часів, створює привабливі образи трудівників села, Героїв Соціалістичної Праці, дітей, загальний образ трудової Вітчизни.

Піонерську тематику послідовно розробляє в поезії В. Бичко (збірники «Сонце зустрічаю», 1951, «Літа піонерські», 1954). Прапор, сурма, барабан, піонерський галстук — у всьому бачить поет глибокий смисл, продовження слави батьків.

Твій галстук — знамена червоного брата.
Один у них колір гарячої крові.

Цій же темі присвячує вірші І. Нехода («Веселі каруселі», 1951, «Хлоп'ята з нашої вулиці», 1953).

Мабуть, найкращими серед тогочасних поетичних творів про Велику Вітчизняну війну були поеми М. Познанської «Валя Котик» (1954), П. Воронька «Казка про Чугайстра» (1957). Валя Котик — чотирнадцятирічний піонер із Шепетівки — мужньо бореться із загарбниками і гине в нерівному двобої. Про партизанську боротьбу у Карпатах розповідає в поемі колишній партизан, учасник карпатського рейду П. Воронько. В образі казкового Чугайстра, що допомагає людям, він змалював легендарного партизанського командира С. А. Ковпака. Поет вдало використовує засоби казки: чарівні перетворення, таємничість, персоніфікацію рослин і тварин.

Для дошкільнят і молодших школярів П. Воронько написав «Читаночку» (1951), «Малятам-соколятам» (1955), «Лісовий гомін» (1966), «Ніколи не хвались» (1958), «Ярик-школярник» (1958). Коротенькі віршички у яскравих художніх образах передають глибокі морально-етичні ідеї. В цьому велике виховне значення віршів П. Воронька для дітей. Відкриттям постав хлопчик Помагай — яскравий узагальнений образ працелюбця, який допомагає старшим. «Через поле, через гай ходить хлопчик Помагай», бере участь у роботі, творить добрі справи, подає приклад для наслідування.

З гумористичними поезіями для дітей виступили С. Олійник («Весела книжечка», 1955), Г. Бойко («Милочка-Крутилочка», 1955, «Смішинки», 1956, «Билиці дяді Гриця», 1958). Поет вдало підмічав комічні ситуації й дотепним словом висміював ледарів, порушників дисципліни, брехунів. Разом із П. Глазовим Б. Чалий створює поему «Про відважного Барвінка і коника Дзвоника» (1958).

Поетичні твори для дітей починають писати В. Ткаченко, І. Кульська, Л. Компанієць, В. Ладижець, Г. Демченко та ін.

Українська література для дітей і юнацтва далі зміцнювала зв'язки з життям, правдиво зображувала соціалістичну дійсність, оспівувала нове, викривала все те, що заважало рухові вперед.

Кінець п'ятдесятих років ознаменувався тим, що Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав дитини, в якій проголошувалася необхідність спеціальної охорони і турботи про дитину, створення сприятливих умов для фізичного, розумового, морального розвитку дітей, для повного і гармонійного виховання дітей. Цій меті в Радянському Союзі служить система дошкільного і шкільного виховання, система культосвітніх закладів, цьому служить література і мистецтво, які беруть активну участь у формуванні комуністичного світогляду дітей і молоді.

В Українській РСР сьогодні функціонує понад 21 тисяча дошкільних закладів, в яких виховується більше 2 млн. дітей, понад 21,5 тисячі загальноосвітніх шкіл, в яких навчається близько семи мільйонів учнів і працює півмільйона учителів та вихователів. В республіці діє 789 Палаців і Будинків піонерів та школярів з різноманітними клубами, гуртками, секціями, студіями і ансамблями, 240 станцій юних техніків, 186 станцій юних натуралістів тощо, 262 музичні, художні, хореографічні школи. Діти щороку одержують понад 100 мільйонів примірників художньої та навчальної літератури, більше 9 мільйонів примірників комсомольських та піонерських газет, 2,5 мільйона примірників молодіжних та дитячих журналів. 6 млн. дітей відвідує 44 тисячі бібліотек різних систем і відомств. Крім того, 21,8 тисячі бібліотек є в школах¹.

Книга стає активним засобом комуністичного виховання дітей в нашому суспільстві.

Валентин Бичко
Все починається в житті з малого:
З зернини — хліб, з промінчика — зоря.
І Ленін сам важку свою дорогу
Також колись почав із букваря.

В цих словах В. Бичка висловлено ідею задуму розкрити образ вождя В. І. Леніна, організатора першої у світі соціа-

¹ Збірник «Хай завжди буде сонце». К.: Веселка, 1979.

лістичної держави, Комуністичної партії, який, окрім всього, ще й вміє дружити з дітьми («Живий пам'ятник»); розповісти про нього як про людину, яка дбає, щоб у хатах трудівників загорілись лампочки («Лампочка Ілліча»), щоб не було голодних дітей («Дівчинка із Смольного»), щоб діти були щасливі («Снігурі», «На лісовій дорозі», «Перше вогнище»). Поет зображує окремі епізоди з життя В. І. Леніна («На суботнику», «Землі української хліб», «Окуляри»). Слово поета зворушливе, інтонації теплі.

За книги «Він в серцях у нас», «То не маки цвітуть», «Над озером зорі», «До нас прийшов Ленін», «Син Жовтня» В. Бичку присуджено премію імені Миколи Островського.

Поема «Перекоп» присвячена легендарному Фрунзе і боям за Перекоп.

Ввійшов у літературу В. Бичко в тридцять років, активно працюючи в піонерській пресі. Він почав із віршів для дошкільнят «Я хоч невеличка», «Півники», а остаточно утвердився в поезії творами про піонерію, що успадкувала ленінські заповіді. Її справам — шкільним і позашкільним — В. Бичко присвятив більшість своїх мажорних творів («Наш веселий дружний загін», «Барабанщик Іван», «Я йшов до школи», «Веселі школярі», «Ми збирали виноград», «Мій брат прикордонник», «Іде брат мій в армію»). Любов до Батьківщини, до Радянської Армії, готовність допомогти старшим, бути схожими на них — мотиви цих віршів.

Піонерський галстук, піонерська гордість і честь, дружба, інтернаціональні справи оспівані поетом у збірках «Вогнище» (1949), «Як ми в таборі жили» (1952), «Літа піонерські» (1954) та ін. У вірші «Твій галстук» Валентин Бичко розповідає про галстук, який пломенів на грудях Павлика Морозова, Юрія Гагаріна, а тепер його вручають піонерам ветерани партії:

Оця рука із бойовим натхненням
Несла звитяжний прапор в боротьбі,
І, може, тис її великий Ленін!
Той потиск передається і тобі!

Романтика революції, в якій брали участь діти, утверджується в численних віршах В. Бичка. Особливо яскраво зображено героїку революції в поемах «Перекоп», «Син Жовтня», оповіданні «Сімейний альбом» та в автобіографічній повісті «Благословлялося на світ». Син арсенальського робітника Петько Свириденко, затятий рибалка, який допомагає утримувати сім'ю, стає учасником боїв за Радянську владу. В арсенальських загонах під керівництвом Андрія Іванова він проходить класовий гарт, вчиться розпізнавати ворогів і друзів, вірить у перемогу справи робітничого класу.

Ціла робітнича арсенальська династія Іваненків стає предметом художнього дослідження В. Бичка у віршованому оповіданні «Сімейний альбом».

За твір «Сімейний альбом» В. Бичко удостоєний звання лауреата премії імені Лесі Українки.

У 1969 році кращі вірші В. Бичка під назвою «Вогнище» видані у серії «Шкільна бібліотека».

Послідовно, уміло, з різних боків В. Бичко висвітлює важливу тему праці (вірші «Коваль», «Тесля», «Все в тебе є», «Пісенька»). А у вірші «Дівчинка йде серед ночі» він зображує дівчинку, яка не злякалася темряви, пішла через ліс у місто, щоб принести хворій мамі ліки.

Чимало у творах В. Бичка гумору, смішних поворотів і розв'язок. У вірші «Я прийду раніш за всіх» він розповідає про школярика, який прийшов у школу 31 серпня, а в іншому — вірші «Будильник» — змальовано лінкуватого школяра Васька, який ніяк уранці не може прокинутися.

В. Бичко — автор багатьох казок («Та жив собі Василько», «Лісова перелупка», «Івась і Чорна борода» та ін.).

В. Бичко — також дослідник дитячої літератури. Він видрукував низку статей, в яких відстоює високі ідейно-художні принципи, високе призначення дитячої літератури. «Громадянський пафос поезії для дітей, — підкреслює поет в одній із статей, — це не просто «актуальна тематика» і римований виклад загальновідомих сентенцій, це передусім пристрась борця, самовідданість патріота, мужність сол-

дата, творчий порив будівника. Взагалі поезія — це пристрасть, а для дітей особливо».

Михайло Стельмах (1912—1983) творчість Михайла Стельмаха розвивалася паралельно у двох вимірах — для дорослих і для дітей. Як ніхто поміж українських письменників, він постійно відчував органічну потребу спілкуватися з дітьми. А це вимагало відповідних сюжетів, інтонацій, образів. В цьому якраз, мабуть, і полягає специфіка літератури для дітей.

Народився Михайло Стельмах в селі Дяківці Літинського району на Вінниччині. Сільський побут, люди села й проблеми села і особливо одна з них — земля і люди — ввійшли в серце і розум майбутнього письменника. Великий вплив на нього мали твори Шевченка і Гоголя, виховання матері, яка любила все живе і цю любов прагнула прищепити дітям. «І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками — нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю. Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік, що вона може гніватись і бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого...»

Оця любов до землі, краси, до всього живого виявляється у творчості письменника і зокрема у його творах для дітей.

У романах «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Чотири броди» дослідники відзначають народність, виразні характерні риси для народу і серед них — численні характери дітей. Революційні перетворення на селі, громадянська війна, колективізація у цих творах пов'язуються з дітьми, паростками нового. Та ось з'являються повісті «Гуси-лебеді летять» і «Щедрий вечір». В них йдеться про ці ж події, але великою мірою переадресовані вже дітям. Хлопець Михайлик не зважає на насмішки попа, якого дивує прагнення селянка вчитися, здобувати знання. Але час не той: револю-

ція відкрила двері дітям бідних до школи. Зворушує батькове розуміння потреби вчитися: він на руках носить сина, в якого нема чобіт, до школи. Дядько Себастьян — учасник революції — вірить в прихід нового і заохочує Михайлика до навчання. Погляди Михайлика формують життя, а воно багатогранне. Ось добра й ніжна мати, яка завжди в роботі, ось дід Дем'ян — талановитий винахідник і митець, ось все село з його щоденною працею, побутом, піснями, класовими сутічками. Все формувало характер малого Михайлика.

Цілу бібліотечку складають поетичні твори М. Стельмаха для дітей: «Жнива», «Колосок до колоска» (1951), «Живи огні» (1954), «Весна-весняночка», «У сестрички дві косички» (1955), «В їжаковім вітряку», «Як журавель збирав шавель» (1957), «Маленька Оленка» (1962), «Бурундукова сім'я» (1963), «Заячий секрет» (1966), «Цапків урожай» (1967), «Журавель», «Ой весна-зоряночка» (1970), «Чорногуз приймає душ» (1971), «Літо-літечко» (1972), «У бобра добра багато» (1979), «Непослушко — Довгі Вушка і Дзвінок» (1980), «Казки» (1982). Який великий і розмаїтий світ! Сонечко і річка, трава і колосок, любі дітям їжачки, журавлі, лисиці, бобри — все живе, діє, рухається, в усьому цьому вгадується свій смисл педагогічно підказати малому читачеві, як треба чинити. А скільки за день справ різних, і всі вони потрібні, обов'язкові! А як радісно навкруги, що сонечко світить, що треба мамі обід принести в поле, і гусей доглянути, і з дідом сіна навозити, й колоски позбирати, і все для того, «щоб щасливо жив наш край». Всю цю роботу діти роблять залюбки, тому вона їм легка і радісна. І сонце їх обіймає, і дощик поливає. Якими дбайливими й турботливими ростуть Оленки, Настусі, Михайлики!

Михайло Стельмах добре знав народну творчість. Ось чому у творах для дітей зустрічаємо образи традиційних зайчиків, півників, горобців, ведмедів. Але вони переосмислені, це вже Стельмахові образи. Доброта, колективізм, взаємовиручка — ось характерні риси звірят.

Журавель для баранця
Накосив стіжок сінця
Та й майструє ясельця,
Не собі — для баранця.
Хай баранчик — добрий гість —
Із ясельць сіно їсть,
Хай не смакає він стіг,
Бо зламати може ріг.

Легкий вірш, чіткі рими, образність роблять вірші М. Стельмаха доступними малим читачам, які вловлюють гру слів. На тисячі питань дає відповідь поет: чому журавель їсть сирим щавель, чого лис нездужає, чому зайчик взимку без чобіт, чому кріт не з'являється на світ...

Винахідливий Михайло Стельмах і в казках. Він дбає про сюжет, образи, характери. І завжди, як належить у класичних казках, добро перемагає зло. Сила героїв казок — у їхній дружбі й злагоді. У російській народній казці дід посадив ріпку, і виросла вона така превелика, що довелося гуртом виривати. Так і в казці М. Стельмаха «Бурячок і їжачок»: буряк виріс такий, що довелося їжачкові весь рід скликати і разом його виривати. В іншій казці в їжачковім вітряку кипить робота. «А підступних злодіяк ми не пустим на вітряк!» Ледачого лиса, що обдурював і об'їдав малого Горобчика, провчив пес Рябко («Що посієш, те й пожнеш»):

Так ти, лисе, і пропав!
Що посіяв, те й пожав!

Гострим словом карає письменник хапуг, брехунів, ледарів. Тонкий знавець природи, М. Стельмах любив усі пори року: навесні — проростання, влітку — буяння і людську працю, восени — барви і збір врожаю, взимку — скрип морозу і підлідну риболовлю. В його творах для дітей природа не пасивна, вона діє; в гармонійному єднанні природи з людиною — справжня краса.

Край лісочка на дубочку
Прив'язали колисочку,
Положили спати Олянку
В колисочку на світанку.

Теплий вітер повіває,
Все колиску він гойдає.
Сонце встало, сонце гріє,
Сонце дівчинку жаліє,
Трактор пісню все співає —
Злого вовка відганяє.

Потреба спілкуватися з дітьми не полишала письменника й тоді, коли він уже тяжко хворів. То спогад із свого дитинства, то образ, то слово лагідне, ласкаве наvertsало його на дитинство. Часто-густо письменник переходив від власного дитинства до дитинства взагалі і тяжко печалився, що цьому дитинству загрожують палії війни, імперіалісти, реакційні сили. І тоді слабійоча рука брала перо й писала нову казку про злого Вовка і злу Вовчиху, які хочуть загарбати нові острови і знищити зайчиків і зайчат. Казка «Хатка в березовому лісі» видрукувана в газеті «Молодь України». Окремим виданням вийшла в 1984 році.

ВИВЧАЮЧИ ЖИТТЯ

Новий етап у розвитку радянського суспільства, радянської літератури, як відомо, пов'язаний із рішеннями XX з'їзду КПРС, відновленням лєнінських норм соціалістичного співжиття, розвитком науково-технічної революції, виходом радянської людини в космос, багатьма духовними зрушеннями, в цілому вступом країни в стадію розвинутого соціалізму, зміцненням соціалістичної співдружності. Соціально-духовні зміни, безумовно, вплинули на ідейне й тематичне збагачення літератури загалом і дитячої та юнацької зокрема, викликали пошуків в ній художніх пошуків. Зростає увага до моральних проблем, до розкриття психології молодого сучасника, робітника, учня, студента, до виховання комуністичного ставлення до праці.

Шістдесяті роки в республіці позначені дальшим піднесенням ідейно-художнього рівня і якості поліграфічного виконання видань для дітей та юнацтва. IV з'їзд письменників України (1959) особливу увагу звернув на художнє освоєння теми праці в дитячій літературі. У виступі Н. Забіли прозвучав заклик до письменників розкривати радість праці, її суспільну користь, моральне вдоволення від праці.

Розгортає роботу видавництво «Веселка», яке поряд з виданнями вітчизняної й світової класики, творів фольклору багато випускає у світ оригінальної літератури для дошкільнят, учнів молодшого і середнього шкільного віку. Кращі з цих творів виходять у започаткованім видавництвом серіях «Перші книжечки дитячого садка», «Для першокласника», «Шкільна бібліотека», «Казки народів СРСР», «Юні герої», «Історико-революційна бібліотека», «В сім'ї єдиній», «Пригоди, фантастика».

В 1960 році створюється для дошкільнят журнал ЦК ЛКСМУ «Малютко».

Про завдання у справі виховання дітей і юнацтва йшла мова на Всесоюзному з'їзді учителів (1968). ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову від 20 березня 1969 року «Про заходи для дальшого розвитку радянської дитячої літератури». У постанові загалом позитивно оцінювалися здобутки багатонаціональної літератури для дітей та юнацтва. Але підкреслювалося, що попит на дитячу книгу задовольняється ще не повністю, ще не достатньо видається книжок про життя і діяльність В. І. Леніна, про героїчний шлях Радянської країни, партію і комсомол, книжок, які б виховували у дітей високі ідейні й моральні комуністичні принципи.

У відповідь на накреслення партії й уряду в галузі літератури і мистецтва в Російській Федерації створюється журнал «Детская литература» (1969), засновуються одна Ленінська і одна Державна премії СРСР за видатні твори літератури й мистецтва для дітей.

До вже відомих творів П. Тичини «Слухаєм про Леніна», М. Рильського «Ілліч і дівчинка», В. Сосюри «Ленін», А. Малишка «Здавалось малому», «Я його лиш бачив на портреті», П. Панча «Портрет», Н. Забіли «Хатинка над озером» додаються нові. І. Нехода пише віршовану казку «Ленін і сонце», як прийшло нове життя до народів Півночі. В оповіданні Ю. Збанацького «Найдорожчий друг» відтворюються події після громадянської війни на селі, зображується оновлення села. Раптову смерть В. І. Леніна гостро переживають всі селяни, а разом з ними і маленький хлопчик. Життя матері Володимира Ілліча Марії Олександрівни і сестер у Києві відтворюється в оповіданні «Вулиця Ульянових» Остапа Вишні, «Швейцарська марка» В. Нестайка. Тепло, з любов'ю малює В. Близнець образ дівчинки Катрусі, яка в'яже рукавички В. І. Леніну («Рукавички»). Цикл віршів, присвячених В. І. Леніну («Віа в серцях у нас», 1961, «До нас прийшов Ленін», 1966), створює В. Бичко. «Заповіт Ілліча»

(1974), книжечку про сучасних дітей, які вірні заповітам вождя, написав М. Упеник.

З'являються в цій значущій темі твори «великого жанру». У повісті В. Бандурака «Під високими Татрами» постає життя й революційна діяльність В. І. Леніна в польському місті Пороніні під Татрами 1913—1914 рр., його дружба з хлопчиком Юрком. У цих взаєминах розкриваються глибоко людські риси характеру вождя: простота, скромність, вірність у дружбі. Повість В. Канівця «Хлопчик і жар-птиця» зображує В. І. Леніна на засланні, його спілкування з місцевими селянами, хлопчиком Миньком. Друга повість В. Канівця «Студент університету» (1970) присвячена студентським рокам В. І. Леніна у Казанському університеті, формуванню його як революціонера-марксиста. Ю. Збанацький у повісті «Ленінка» знаходить життєво переконливі інтонації для зображення бурхливої комсомольської юності 20-х років. Характер формування юної особистості, справжніх її уявлень про добро і зло, утвердження високих людських цінностей — все це в центрі уваги кращих творів для дітей 60-х років, становить її провідний моральний лафос.

Тему праці плідно розробляє Ю. Збанацький. У повістях «Морська чайка» (1959), «Курилові острови» (1963), «Героподвія» (1966), «Курячий бог» (1966) він створив ряд переконливих образів підлітків, які шукають свої шляхи в житті, прагнуть бути корисними суспільству. В жартівливій повісті «Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим» (1962) І. Багмута — актуальні питання ставлення сучасної людини до природи. Кіт Лапченко і його пригоди — прийом, яким скористався письменник для того, щоб у доступній дітям формі порушити ряд серйозних життєвих проблем. Знанням внутрішнього світу дітей, їхніх сьогоденних турбот, правдивими характерами героїв привернула до себе увагу повість Д. Ткача «Я — шестикласник» (1964).

Невичерпною в літературі лишається тема народного подвигу у Великій Вітчизняній війні та участь у ній дітей. Набувають популярності і серед юного читача твори докумен-

тального жанру. Видавництво «Веселка» випускає у світ серію «Юні герої» — документальні повісті про подвиги піонерів і комсомольців, які діяли в партизанських загонах, у підпіллі, в лавах Радянської Армії. Кращими серед них є повісті Д. Ткача «Єсть, стояти на смерть!» (1965), Д. Міщенка «Ніна Сагайдак» (1966), Б. Комара «Поворотний круг» (1969).

Постійно звертається дитяча література й до минулого нашого народу, переслідуючи високі і пізнавальні, і виховні цілі. Значним здобутком історичного жанру став роман О. Іваненко «Тарасові шляхи» (1961), над яким письменниця працювала понад двадцять років. В ньому розкривається життєвий шлях Тараса Шевченка на широкому тлі життя України та Росії протягом майже півстоліття. Роман перекладено багатьма мовами. Звернула на себе увагу і повість Б. Комара «Векша» (1960).

М. Стельмах пише поетичну діалогію, присвячену дитинству, що припадає на буремні революційні роки, — «Гусилебеді летять» (1964) та «Щедрий вечір» (1966).

Різноманітність тематики української прози для дітей і юнацтва засвідчують фантастична повість-казка Н. Забіли «Дивовижні пригоди хлопчика Юрчика та його діда» (1964), повість про сучасне життя дітей І. Сенченка «Діамантовий берег» (1962). Дев'ятеро учнів на чолі з вчителями мандрують до Українського кристалічного щита. Мандрівка, переборення труднощів, випробування на зрілість, готовність прийти товаришеві на допомогу, сміливість — в усьому цьому прозаїк відкривав важливий громадянський зміст, наголошував на суспільній значимості вчинку дитини, стверджував ідеали активного добра.

Звернули увагу читачів твори П. Висікана «Дві топольки» (1960), «Страховисько з однією зяброю» (1966), казки Ю. Ярмиша «Капітанова люлька» (1967).

Поезія 60-х років, йдучи загалом у тому ж ідейно-тематичному річищі, що й проза, значно більше диференційована щодо вікових особливостей малих читачів, шукає відповід-

них засобів, щоб сприяти засвоєнню дитиною навколишнього життя, відповісти на запити дітей, розвивати в них почуття прекрасного. Образ Радянської Вітчизни, виховання комуністичного ставлення до праці в центрі творчості М. Стельмаха, А. Малишка, Н. Забіли, П. Воронька, В. Бичка, М. Познанської. П. Воронько тактовно передає радість, яку приносить дітям посильна праця, їхні колективні інтереси, мрії прислужитися рідній Вітчизні, у збірках «Коли виростають крила» (1960), «На своїй землі хорошій» (1961), «Сніжна зіронька горить» (1965). Поет оспівує красу рідної землі, гордість радянських дітей за свою землю: кожен з них прагне бути, як чапаєвці, як хасанівці, як гвардійці.

Такі ж теми розкриває Д. Білоус у поетичних творах «Лікарня в зоопарку» (1962), О. Пархоменко — «Шумлять тополі в Шумську» (1966), «Дума про червоних козаків» (1967). Прості, дохідливі інтонації служать яскравішому вираженню думки про рідний край, природу, радість дитинства у віршах В. Ладижця «Ой дударі-трудоарі» (1960), «Черевички» (1961), «Я малий собі гуцулик» (1965). Глибшають громадянські мотиви у Л. Компанієць («Біжимо стрічати весну», 1967, «Вийшла Галя за поріг», 1968).

Батьківщина, праця, мир, радісне дитинство — теми поезій Т. Коломієць, І. Кульської, В. Ткаченко, В. Скомаровського, А. Костецького, О. Сенатович, М. Вінграновського. В гумористичному жанрі продовжують виступати Д. Білоус, Г. Бойко, П. Глазовий. Для дитячих театрів створили ряд цікавих п'єс Н. Забіла, Б. Чалий, В. Нестайко, Г. Усач, А. Боженко.

У пригодницькому жанрі і в жанрі фантастики виступили з творами для дітей Р. Самбук, М. Далекий, Ю. Ячейкін, В. Бережний, Л. Тендюк — письменник-мандрівник — пише книги про захоплюючі подорожі на науковому судні. П. Ловецький — письменник-природознавець — створює цікаві розповіді про життя лісових і степових мешканців.

На добре слово і вдячність заслуговують письменники, які живуть на Україні і пишуть російською мовою. І серед

Н. Забіла, В. Сухомлинський, В. Бичко.
Нарада з питань дитячої літератури. Київ, 1969 рік.

них донедавна ще трудився надзвичайний талант, лауреат Державної премії СРСР М. Дубов. Книги В. Кисельова, В. Карасьової, О. Бродського, Р. Заславського, Й. Курлата, М. Палагути, В. Росіна, М. Фролової, Ю. Чеповецького знані не тільки в республіці, а й за її межами.

У Республіканській нараді з питань дитячої та юнацької літератури (1969) взяли участь письменники, художники, видавці, вчителі, працівники бібліотек і дитячих закладів. З доповіддю «В ім'я сучасного і майбутнього» виступив

Ю. Збанацький. Оглянувши здобутки, доповідач зупинився і на тому, що належало ще зробити для піднесення ідейно-художнього рівня дитячої літератури, вказав на відставання критики, прози і поезії, драматургії для дітей, на відсутність комплексного вивчення питань літератури у зв'язках з педагогікою. Про літературу як про могутнього вихователя схвильовано говорив на нараді видатний радянський педагог Герой Соціалістичної праці В. О. Сухомлинський.

Чернігівщина — край працьовитих людей і мужніх месників. Це вона дала літературі письменника Ю. Збанацького, надихнула його на творчість красою людських діянь.

Вчитель, директор школи, заврайвно, редактор районної газети, партизан, командир загону, удостоєний за хоробрість звання Героя Радянського Союзу, — такий життєвий шлях людини, яка в повоєнні роки швидко утвердилася в літературі.

Партизанська героїка і трудові звершення деснянців покладені в основу багатьох творів Ю. Збанацького. Повість «Таємниця Соколиного бору» — початок партизанської епопеї письменника. А в літературу для дітей вона принесла нові образи, характери, нову героїку. Діти, що діють у повісті, силою обставин стали помічниками у час війни. Тимко, Василько, Віктор влаштовують схованку в бору, запасують там зброю, виконують розвідницькі завдання, вчаться в партизанській школі. Їх відрізняють глибокі патріотичні переконання. Тому так мужньо, з такою гідністю вони тримаються у всіх складних ситуаціях війни проти фашистів, які прийшли на їхню землю і обірвали щасливе дитинство.

Письменник вірний великій і хвилюючій темі подвигу народу у справедливій визвольній війні. Його повісті «Лісова кра-суня», «Між добрими людьми», «Єдина» і оповідання «Ласунка», «Гвардії Савочка», «Щедрий їжачок», «Єдиний вартівий» з різних боків виявляють морально-етичні основи цього подвигу. Повість «Між добрими людьми» будується

Ю. Збанацький серед читачів.

на психологічному конфлікті: прозаїк зачіпає складну проблему, створюючи образи двох матерів. Одна загубила дитину в прифронтових умовах, інша — удочерила. Через багато років стрічаються рідна й нерідна мати... З особливою теплотою Ю. Збанацький змальовує образ дівчинки Наталі — правдивої, доброї, чулої.

Через деякий час Ю. Збанацький знову повертається до подій у Соколиному бору. Письменника цікавить, що ж сталося з його героями в мирний час («Літо в Соколиному», 1953). Васько став капітаном Радянської Армії, Героєм Радянського Союзу, Тимко вчиться заочно на інженера і мріє про будівництво гідроелектростанції в селі. Міський

школяр Вадим під впливом побаченого, почутого змінює своє ставлення до праці. За кількома долями постають правда характерів, вагомі й повчальні висновки про вибір трудових доріг у життя.

Школа, діти, спадкоємність, романтика дитячих захоплень, праця, вірність, товариськість — такий зміст повістей письменника «Морська чайка» (1959), «Курилові острови» (1963), «Курячий бог» (1966), романів «Малиновий дзвін» (1958), «Кують зозулі» (1975). У «Морській чайці» — взаємини батьків і дітей, боротьба з дармоїдством, міщанством. В «Курилових островах» — життя школи-інтернату. У повісті діють справжні педагоги (директор школи Леонід Максимович) і пристосуванці (Марія Африканівна). Цікавий образ семикласника Миколи, який відкриває свої Курилові острови. Головний герой повісті «Курячий бог» — чотирирічний хлопчик Сергійко Момут. Росте він без батька. Пустотливий Сергійко тікає з дитячого садка, мандрує узбережжям, зустрічається з багатьма хлопчиками, знаходить камінець з діркою (оце і є, за переказом, курячий бог). Він дивиться крізь цю дірку на широкий світ, на своїх однолітків і бачить красу світу довкола, захоплюється нею. Вміти відгадувати красу і вміти робити світ красивим — така ідея повісті.

Цікавими є твори Ю. Збанацького, присвячені В. І. Леніну, — повість «Ленінка», оповідання «Найдорожчий друг», «Марта».

1975 року вийшов роман Ю. Збанацького «Кують зозулі». Це — широка, багатопланова розповідь про долю хлопчика Харитона Колумбаса. Харитон ріс без батька, а незабаром раптово гине і його мати. Хлопець лишається сам. То він живе в лісника Євмена Горобахи, то в старого вчителя Громова-Булатова, то в місті у дядька, директора великого металургійного заводу. Нелегко малому. Не лише добрі люди зустрічаються на його життєвому шляху. Та все ж хороших більше, і вони вирішально впливають на характер Харитона, який мріє, закінчивши профтехучилище, присвятити себе

професії металурга. Трудове виховання, вибір молодою людиною не лише професії, а й вибір справжнього трудового, чесного шляху в житті — ось ті актуальні питання, які вирішують сьогодні школа, педагогіка і над якими роздумує автор твору «Кують зозулі».

За роман «Малиновий дзвін» Ю. Збанацький удостоєний звання лауреата премії ім. М. Островського. Роман «Хвилі» відзначений Державною премією Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, а роман «Кують зозулі» — премією ім. Лесі Українки.

Письменник багато їздить, зустрічається з учнями, воїнами, колгоспниками, робітниками, побував він і в багатьох країнах як учасник руху Опору. Активно працюючи в прозі для дітей, Ю. Збанацький бере участь в критиці дитячої літератури, не раз виступав на з'їздах, нарадах з пристрасним словом про значення цієї галузі художньої творчості.

В 1984 році Ю. Збанацькому виповнилося сімдесят. Та він повен задумів і планів. На виробництві нова повість — «Пригоди Івана Коструба». Знову — підлітки, школа, знову художнє зображення чудових рис радянської юні, молодого покоління нашої країни.

Епіграфом до всієї творчості П. Воронька можна поставити відомі його слова:

Платон Воронько Я той, що греблі рвав,
Я не сидів у скелі.

Хрестоматійним став вірш «Облітав журавель», в якому поет так ніжно, трепетно висловив любов до Вітчизни.

Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Крила, ноги натрудив.
Ми спитали журавля:
— Де найкраща земля?
Журавель відповідає:
— Краще рідної немає.

Платон Воронько народився у 1913 році в селі Чернеччина Сумської області. На все життя він зберіг глибокі дитячі враження. Потім було навчання в Охтирському дитячому містечку. Пізніше — робота в Середній Азії, служба в Радянській Армії в прикордонних військах на Кушці; П. Воронько — сапер на білофінському фронті і мінер-підричник, командир загону у з'єднанні С. А. Ковпака. Він бачив землю, він знає людей у радощах і горі, йому є що сказати читачеві.

Народився П. Воронько як поет, можна сказати, з боротьби, з вогню. Пораненого його привезли до Києва, в бою загинули всі його записи, зошити. Друзі змусили відновити по лам'яті рядки, строфи, вірші. Так з'явилася перша книжка «Карпатський рейд». Відтоді поет: щасливо поєднував у собі два напрямки творчості: один — для дорослих, другий — для дітей. Жартома П. Воронько каже: «Чи я поет для дорослих — не знаю. А що для дітей, то кожного разу переконаюся. Прийшов у школу — читають, у дитсадок — читають, по радію — передають, з телеекрана — звучать, у підручниках — друкують. Справді-бо — дитячий».

Майже щороку виходить книжка П. Воронька для дітей. Ось основні: «Три щастя» (1948), «Наша залізниця» (1951), «Читаночка» (1951), «Чотири вітри» (1952), «Малятам-соколятам» (1955), «Казка про Чугайстра» (1957), «Ніколи не хвались» (1958), «Ярик-школярник» (1958), «На своїй землі хорошій» (1961), «Сніжна зіронька горить» (1965), «Помагай» (1968), «Сніжинки» (1970).

Поета цікавить і життя садка та школи, і трудові справи дітей, і героїка воєнних подвигів, і краса рідної землі, і спадкоємність поколінь. І про все він розповідає ширю, захоплено. Його вірші вчать любити свою країну, бути вірними славним традиціям батьків. У вірші «Ким я буду» читаємо:

Дам я чесне слово:
— Тільки підросту,
Буду як чапаєвці,
Буду як хасанівці,
Буду як гвардійці на своїм посту.

На зустрічі з П. Вороньком.

Юні читачі чи слухачі, безумовно, хочуть наслідувати хлопчика Помагає, який завжди допомагає, запалює всіх і кличе за собою. «Ось і ти часу не гай, Будь, як хлопчик Помагай!» — звертається поет до читача. То нічого, що попервах не все у дітей виходить, що можуть бути і смішні ситуації. Довірливими батьківськими інтонаціями поет заохочує до праці («Я пошила на святки»), до пізнання життя («Пав дав сніг на поріг»), прищеплює бережливе ставлення до природи («Липка», «Берізка»).

Чимало творів присвятив П. Воронько героїчній боротьбі нашого народу за свободу і незалежність Вітчизни. Вмирає

від ран піонер Гриць Величко, але попереджає радянських солдатів про бомбу на гірській дорозі (поема «Піонер Величко»).

Та чи не найкращою є драматична поема «Казка про Чугайстра». Напружений сюжет, виразні характери, казковість, таємничість захоплюють читача. Гроза над горами і гроза в селі, бо загарбники готують розправу над селянами, які допомагали партизанам. Бабуся розповідає онукам Юрку і Галі казку про чарівника Чугайстра, який захищає бідних, знедолених. Дід той каже, коли нападуть чужинці на край, нехай його покличуть словами:

Течи, вода, долинами,
Йди, біда, глибинами
У кетрини та хашини
До вічної пропащини.
А ти, старий Чугайстре,
Заступнику і майстре
Усіх чудес побажаних,—
Почуй людей уражених.

Дітям віриться, що Чугайстер живий, що він прийде на допомогу. Дітям допомагають сили природи — Столітній Бук, Молода Смерічка, Золотава Птаха. Юрко і Галя йдуть дрімучим лісом на пошуки Чугайстра. То їх лякає по дорозі нічний ліс, то дікі звірі, то вони потрапляють у пастку до фашистів. І, мабуть, вони б загинули, якби не нагодилися партизани на чолі з Чугайстром. Діти ведуть партизанів у село.

В образі Чугайстра вгадується реальний прототип — легендарний партизанський командир С. А. Ковпак.

Підмога прийшла вчасно. Село визволено. Радіють люди, радіє природа, і Бук, і Смерічка, і Золотава Птаха.

Схвильовано звучить балада «З Німеччини в Чернеччину» про дівчинку-полонянку, яка повертається з неволі додому.

П. Воронько — майстер короткого вірша з виразним дидактичним спрямуванням: не хвались, не вмючи («Хвалився кіт»), не бери всього до рота («По дорозі біг бичок»), приглядайся до всього, щоб узнати, де ялина, де сосна, де вер-

бина й бузина («Він не знає»). Є в поета і повчальні сюжети про професії, ігрові вірші, добрий гумор, виразна ритміка. Вони виховують у хлопчиків і дівчаток риси активних громадян своєї великої країни Радянського Союзу.

Платон Воронько — лауреат Державної премії СРСР, якою відзначені його книги «Добрий ранок» і «Славен мир». За збірку «Драгі другарі», присвячену Болгарії, він удостоєний премії ім. М. Островського. У 1972 році за збірку «Повінь» письменнику присуджено Державну премію Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, у 1976 році за збірку «Всім по сім», «Читаночка», «Сніжна зіронька горить», «Облітав журавель» і «Казка про Чугайстра» — премія ім. Лесі Українки.

Романтична піднесеність, патріотизм — визначальні в творчості Богдана Чалого. Засвоївши народно-поетичну творчість, навчаючись у сучасних дитячих поетів С. Маршака, С. Михалкова, Н. Забіли, поет виробив свою манеру спілкуватися з дітьми — невимушено, весело; цікаво, з вигадкою. Він пише про велику й могутню Вітчизну, про столицю Москву, про те, що кінчилася війна і прийшов час мирної відбудови сіл, міст, заводів, фабрик. Помічниками дорослих у праці виступають діти. Це вони придумали з старої хати зробити музей. Одні з них мріють стати конструкторами, інші шахтарями, а ще інші будівельниками. Одна за одною виходять збірки віршів поета «Ясного сонячного ранку» (1947), «Завжди напоготові» (1949), «Діти миру» (1951), «Ми навіки подружили» (1954), «Хороші імена» (1959), поеми «Весняний шлях» (1960) і «Космонавт» (1961).

Кращі свої твори на інтернаціональну тему Б. Чалий об'єднав у збірку «В усіх-усіх республіках...» Український хлопчик Панас і грузинський Захарія їдуть один до одного в гості. На станції, де вони зустрілися, хлопці заговорилися, і поїзди рушили без них. Тоді вони вирішили їхати у Волгоград, до друга Сашка, а з ним поїдуть в Білорусію, бо «в усіх-усіх республіках друзі є у нас». Схвильовано розповідає поет про історію імен української дівчинки Гюль і туркмен-

ської Оксанки. Їх батьки — фронтові побратими — після поранення поклялися, що колись назовуть синів своїми іменами.

— На дружбу вікову,
Як буде син у мене.—
Ім'ям твоїм назву.

Але у друзів народилися дочки. Тому у туркменки ім'я Оксана, а в українки — Гюль. Зустрілися вони в Артеку. Немов естафета побратимства перейшла від батьків до дітей. Такого широкого звучання набуває вірш.

Надзвичайне враження на дітей справив фільм «Цирк» (вірш «Це було в Артеку»), доля негритянського хлопчика Джіма Патерсона. Та ще більше враження справила на дітей подальша життєва дорога дорослого Джіма Патерсона, який відповів дітям в листі, що він кінчає Нахімовське училище і мріє стати моряком.

За законами дружби живе наша країна. Хлопчик Славко з батьком їде в Баку до друзів. В гостинному Баку Славко побачив багато цікавого з життя нафтовиків. Одного разу він заблукав. Єдине, що він запам'ятав,— на будинку висіло гасло: «Ласкаво просимо!» Коли за цими ознаками стали люди допомагати Славкові, то виявилось, що ці слова є на фасадах багатьох будинків. Й коли, нарешті, були віднайдені Славкові господарі, то зустріч перетворилася у свято дружби.

На поодинокому явищі, епізоді поет уміло створює широкі узагальнюючі картини. Симпатичними, щедрими, добрими постають із творів Б. Чалого казах-мегалург Мухтар («Робітничка балада»), виноградар-грузин Шалва («Зустріч»), український хлопчик Максим («Максимові листи»), який звернувся до дітей різних народів з проханням надіслати саджанців для саду дружби.

Богдан Чалий багато подорожує. І кожна мандрівка — то нові сюжети, розповіді, вірші. Поет прагне проникнути в історію країни, познайомитися з її культурою, побутом. Та найбільше вражають його, вільнолюбні, антиколоніальні

тенденції в розвитку країни, солідарність трудящих. Для втілення своїх задумів поет вдало обрав жанр балади. Балада дозволяє поету героїзувати події, їхніх учасників. В «Баладі про угорського піонера» розповідається про відважного піонера Шандора. У «Баладі про в'єтнамську школу» мужній школяр Май, як і його мати, коли треба, бере гвинтівку, щоб захистити свою рідну землю. В «Баладі про чорнобородих» поет оспівує хоробрих кубинських революціонерів на чолі з Фіделем Кастро.

Є у Б. Чалого балади викривального характеру («Балада про живого манекена», «Продавці заморських сувенірів», «Балада про негра Тома», «Ніч Амстердама», «На острові Пуло Брані»). Англійський хлопчик стоїть у вітрині магазину, щоб заробити на хліб, алжирські діти відмовляються продавати сувеніри багатим іноземцям, бо вони сміються з місцевого населення, проти расової дискримінації повстають люди Америки... Полюбився дітям і маленький хлопчик Пітер, який, рятуючись від голоду, змушений продати улюбленого собаку.

Популярними є казки Б. Чалого. Перша казка — «Про відважного Барвінка і коника Дзвоника» — була написана разом з П. Глазовим. Пізніше Б. Чалий створив казки «Як Барвінок став героєм», «Як Барвінок та Ромашка у вирій літали», «Барвінок і весна», що ввійшли до книги «Сто пригод Барвінка і Ромашки». Четверта казка цього циклу — «Барвінок у школі».

В образі Барвінка поет втілює народний погляд на мужність і сміливість, чесність, готовність до самопожертви. Пригоди Барвінка — це не пригоди заради пригод. Кожна з них — це вірна служба своєму краю, це захист слабших, менших, це дружба в ім'я високих ідеалів. Проглядаються в казках і проєкції на сучасне життя: на боротьбу поневолених народів за своє визволення.

У 1974 році за казку «Барвінок і весна» Богдану Чалому присуджено почесний диплом Міжнародної премії ім. Г. Х. Андерсена.

ВИХОВУВАТИ ГРОМАДЯНИНА

Сімдесяті роки ознаменувались дальшим ідейним і художнім зростанням літератури, зокрема літератури для дітей, поглибленням її виховної ролі. Комуністична партія, Радянський уряд повсякденно піклуються про дальший розвиток дитячої літератури, про піднесення її ідейно-естетичного рівня. Питання її розвитку розглядаються на партійних з'їздах і пленумах, на письменницьких та вчительських з'їздах, спеціальних нарадах, важливе значення мала постановка ЦК КПРС «Про літературно-художню критику» (1972).

Протягом останніх десятиліть в Українській РСР значно зросла кількість видань, збільшилися тиражі, поліпшується оформлення, розширюється тематика. Тільки у видавництві «Веселка» в одинадцятій п'ятирічці буде випущено 1234 назви книг загальним тиражем 206 мільйонів примірників. Пожвавили діяльність критики, фахівці з питань дитячої літератури, чому, зокрема, сприяє видання щорічного літературно-критичного збірника «Література. Діти. Час».

Спостерігається пожвавлення науково-художньої літератури і публіцистики для дітей (твори П. Утевської, О. Авербуха, А. Давидова, А. Рябокляча, М. Сороки).

У дні святкування 100-річчя з дня народження Лесі Українки уряд республіки встановив премію ім. Лесі Українки за кращі твори для дітей, що сприяють комуністичному вихованню підростаючого покоління. Лауреатами премії стали Наталя Забіла (1972), Іван Багмут (1973), Оксана Іванен-

ко (1974), Юрій Збанацький (1975), Платон Воронько (1976), Валентин Бичко (1977), Марія Познанська (1978), Марія Пригара (1979), Григорій Тютюнник (1980), Дмитро Ткач (1981), Всеволод Нестайко (1982), Володимир Малик (1983), Борис Комар (1984).

Державну премію УРСР ім. Т. Г. Шевченка поширено на твори літератури і мистецтва для дітей. Першими цю найвищу в республіці нагороду здобули поет Микола Вінграновський і художник Георгій Якутович.

Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь» встановило в 1976 р. літературну премію ім. П. Усенка за твори про нашого сучасника — активного будівника комуністичного суспільства. Лауреатами премії П. Усенка стали Володимир Затуливітер, Ганна Чубач, Михайло Шевченко, Марія Ковалик, Віктор Положий, Юрій Буряк, Василь Портяк, Анатолій Кичинський.

Питанням розвитку дитячої літератури велику увагу приділив VII з'їзд письменників (1976). «Справедливо говорять, що література виховує громадянина, — сказав у промові на з'їзді член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. — Ми вважаємо, що особливо відповідальна її роль у вихованні дітей та юнацтва, бо тут вона, можна сказати, безпосередньо звернена до майбутнього. Все, що сьогодні ви пишете для нашої молоді зміни, об'єктивно набуває значення духовного заповіту наших сучасників. І коли в дитячій чи юнацькій свідомості проявляється щось недобре, чуже нам, то сьогодні не можна пояснювати це лише впливом пережитків минулого. До цього можуть привести і окремі твори, якщо критерії ідейності і художності в них виявляються нижчими і біднішими від змісту і провідних тенденцій сучасності»¹.

¹ VII з'їзд письменників Радянської України. К.: Радянський письменник, 1977, с. 17.

УКРАЇНСЬКІ
РАДЯНСЬКІ
ПИСЬМЕННИКИ —
ЛАУРЕАТИ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
ПРЕМІЇ
ІМЕНІ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

Наталія Забіла

Високу оцінку діяльності творчої інтелігенції, яка робить вагомий внесок у загальнонародну справу будівництва комуністичного суспільства, дав історичний XXV з'їзд КПРС. З'їзд вказав, що у вихованні підрастаючого покоління особлива роль належить літературі і мистецтву, які покликані ідейно й політично гартувати дітей і молодь, виховувати патріотичні й інтернаціональні почуття, прищеплювати навички комуністичного ставлення до праці, високу культуру й високі естетичні смаки. На з'їзді були визначені принципи комплексного підходу до справи комуністичного виховання, які передбачають єдність ідейно-політичного, трудового і морального виховання.

В основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки, схвалених XXV з'їздом, записано: «Особливу увагу приділити випускові підручників, літератури для дітей і юнацтва»¹.

Дальшим розвитком накреслень XXV з'їзду КПРС була постанова ЦК КПРС «Про роботу з творчою молоддю» (1976) і VI з'їзд письменників СРСР (1976), на якому з доповіддю «Література в комуністичному вихованні юного

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К.: Політвидав України, 1976, с. 249.

Іван Багмут

Оксана Іваненко

Юрій Збанацький

покоління в діяльності середньої школи і ПТУ» виступив С. Михалков. Доповідач підкреслив, що роль літератури — це роль «першого й головного помічника школи й ПТУ, комсомолу й піонерської організації у вихованні юного покоління, у вихованні громадянському, моральному, етичному, естетичному, інтелектуальному»¹.

У листопаді 1977 р. Пленум ЦК Компартії України прийняв постанову «Про роботу партійних організацій республіки по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС про поліпшення комуністичного виховання молоді і посилення партійного керівництва комсомолом». Пленум закликав письменників, художників, композиторів, кінематографістів, усіх діячів культури брати ще активнішу участь у вихованні молоді.

Центральний комітет КПРС і Рада Міністрів СРСР у постанові «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977) наголошували, що багато випускників шкіл вступають у життя без належної трудової підготовки, не мають достатнього уявлення про основні масові професії і відчувають

¹ Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1976, с. 13.

Платон Воронько

Валентин Бичко

Марія Познанська

труднощі при переході на роботу в народне господарство. У творах літератури й мистецтва ще недостатньо відображається життя учнів і зокрема профтехучилищ.

Республіканська нарада з питань дитячої та юнацької літератури (1978), на якій з доповіддю виступив Ю. Збанацький, проаналізувала стан дитячої та юнацької літератури і накреслила завдання по дальшому виконанню рішень XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду Компартії України в галузі комуністичного виховання юного покоління. Нарада пройшла за участю працівників міністерств освіти, внутрішніх справ, ЦК ЛКСМУ, Держкомвидаву. На ній виступили письменники, видавці, вчителі, науковці, бібліотекарі.

Діти і вся проблематика, пов'язана з ними, — соціальна, естетична, культурно-освітня, фізична тощо — з особливою силою постали 1979 року, коли Генеральна Асамблея ООН проголосила його Міжнародним роком дитини. До дітей Української РСР з привітанням звернулися Генеральний секретар ООН Курт Вальдхайм, Генеральний директор ЮНЕСКО Амаду-Махтар М'Боу.

«Все краще дітям!» — цей ленінський принцип став законом у Радянській країні і ніби вінчав всі заходи партії і держави, спрямовані на навчання і виховання, охорону мате-

Марія Пригара

Григор Тютюнник

Дмитро Ткач

ринства і дитинства, конституційне забезпечення прав рівності і громадянства, створення сприятливих умов для фізичного, розумового, морального і духовного розвитку дітей.

Та є інший світ з безправним, бездомним, голодним дитинством. Таким його зробила капіталістична дійсність. Розкрити в художніх творах життя дітей, в яких відібрано дитинство, значить прищеплювати нашим юним читачам класове чуття, інтернаціональну солідарність.

Одним з найбільш ефективних засобів виховання комуністичної свідомості, передового світогляду нашого сучасника партія вважає літературу. Формування ж характеру людини починається з перших її кроків. І це, відповідно, визначає роль і місце літератури для дітей у виховному процесі. Весь досвід радянської, зокрема й української дитячої літератури, засвідчує, що вона завжди ставила собі за мету пробудити в юного читача прагнення добра, справедливості, краси.

X пленум Спілки письменників України (1980) був присвячений питанням ролі літератури в комуністичному вихованні підростаючого покоління. У доповіді Юрія Мушкетика, у виступах письменників, учителів, учених підкреслювалася необхідність вдосконалювати засоби, шукати нових шляхів

Всеволод Нестайко

Володимир Малик

Борис Комар

в нових умовах до вироблення в дітей та молоді активної позиції, дійового патріотичного та інтернаціонального виховання.

Відзначаючи великі заслуги літератури в житті радянського суспільства, утвердженні революційних і трудових традицій, у створенні яскравих образів сучасників, її активне втручання в розв'язання проблем сьогодення, XXVI з'їзд КПРС (1981) разом з тим застерігав від появи творів, які зовнішньо актуальні, але бідні з художнього боку, ідейно плутані.

На VIII з'їзді письменників України і на VII з'їзді письменників СРСР (1981) знайшли дальший розвиток думки, проголошені на XXVI з'їзді КПРС. У доповідях Ю. Збанацького і С. Михалкова та виступах інших письменників наголошувалися визначальні риси і надбання радянської літератури — її ідейна чистота, високі морально-етичні ідеали, активність у створенні образів сучасних позитивних героїв, у відображенні правди життя, постійному збагаченні арсеналу художності.

«Актуальні проблеми сучасної української літератури для дітей та юнацтва у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС» — така тема Республіканської науково-практичної конференції, що

відбулася 1982 року. На ній виступили з доповідями міністр освіти УРСР М. В. Фоменко («Література і школа»), секретар ЦК ЛКСМУ В. Мироненко («Художня література у вихованні активної життєвої позиції молоді»), секретар правління Спілки письменників РРФСР А. Алексін («Дорогою добра і миру»). Для участі в конференції було запрошено вчителів, письменників, методистів, викладачів вузів, науковців, працівників органів народної освіти, редакторів видавництва «Радянська школа», «Веселка», педагогічних журналів. На конференції було заслухано 63 доповіді і повідомлення. Конференція виробила рекомендації учителям, керівникам шкіл, методистам, намітила ряд заходів на поглиблення вивчення літератури в школі; висунуто пропозиції перед педагогічними інститутами, університетами — розширювати й урізноманітнювати форми викладання літератури; Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР — надавати практичну допомогу вчителям-словесникам; науково-дослідними інститутами педагогіки і психології — постійно досліджувати питання літератури в школі і т. д.

1983 року у Ризі відбулося спільне засідання рад по дитячій та юнацькій літературі Держкомвидаву СРСР і Спілки письменників СРСР. З доповіддю «Про подальше підвищення ідейно-художнього рівня літератури для дошкільників і молодших школярів у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС і VII з'їзду письменників СРСР» виступив заступник голови Держкомвидаву СРСР О. А. Небензя.

І, як продовження цієї важливої розмови, в Києві відбулося спільне засідання комісії по дитячій та юнацькій літературі СПУ і редакційної ради видавництва «Веселка» за участю представників Міністерства освіти і Держкомвидаву УРСР. На засіданні розглядалось питання літератури для найменших. Заступник міністра освіти Хоменко І. С. висловила у доповіді впевненість, що тісний контакт педагогів з письменниками, видавцями, «їх взаєморозуміння... сприятиме тому, щоб наша українська радянська література для дітей повністю відповідала своєму високому призначенню».

На квітневому Пленумі (1984) ЦК КПРС у промові товариша К. У. Черненко у зв'язку з реформою школи сказано: «Щоб радянське суспільство впевнено йшло вперед, до наших великих цілей, кожне нове покоління повинно підніматись на більш високий рівень освіченості й загальної культури, професійної кваліфікації і громадської активності. Таким, можна сказати, є закон соціального прогресу».

Проза радянській літературі поряд з пізнавальним, провідним. У 70-ті роки він посилювався в усій літературі, в усіх творах, і тим більше це можна сказати про літературу дитячу, кращі твори якої показують, що письменники досягають цього посилення, уникаючи дидактизму і «лобових», моралізаторських розв'язань. Школа і діти, моральні ідеали і шляхи досягнення їх, підготовка дітей до вступу в життя, розвиток їхньої чуйності, застереження від черствості, раціоналізму — ці теми українська дитяча проза бере в найрізноманітніших конкретних виявах і розглядає по-либлено, вдумливо.

Чітко визначеною тенденцією сучасної літератури для дітей та юнацтва є загострений інтерес до внутрішнього світу юного сучасника. Письменників цікавить герой, який сприймає життя не бездумно, а замислюється над ним, намагається аналізувати явища й оцінювати їх. Вони вчать дітей відрізняти добро від зла, прекрасне від потворного і тим самим сприяють утвердженню високих моральних норм і критеріїв. Література веде юних від усвідомлення поняття «справедливість» до прагнення відстоювати її, від уявлення про красу до бажання в міру своїх сил творити прекрасне.

Втілюючи в життя заповіт Максима Горького, наша література обрала своїм героєм працю, людину праці. І для письменників, які пишуть для дітей, ця тема також є провідною. Виховувати у юних повагу до праці, з малих літ пробуджувати бажання щось зробити самому — чи не означає це викликати інтерес до творчості? Ненав'язливо, без повчань, розкриваючи цікаві людські долі, змальовуючи образи натх-

нених творців, самовідданих трудівників міста й села, література вводить працю в коло прагнень дитини. Використовується для малюків елемент гри, для старших — віковий потяг до романтики, захоплення підлітків подвигом. Останнім часом ця тема знайшла вдумливе відображення у творах О. Гончара, Ю. Збанацького, Д. Ткача, Гр. Тютюнника, В. Близнеця, О. Пархоменка, Б. Комара, В. Кави, Н. Бічуї, А. Дімарова, А. Дрофаня, В. Нестайка, і цим самим відродилися, збагатились в українській літературі для дітей традиції шкільної прози.

Складній проблемі виховання «важких дітей» присвячена повість О. Гончара «Бригантина». Головний герой — Порфир Кульбака — мрійник і фантазер, але вчинки його не вкладаються у встановлені норми поведінки. Хлопець потрапляє в спеціальну школу, і саме процес визрівання в атмосфері вимогливого педагогічного пошуку і є предметом художнього аналізу і філософських роздумів автора повісті.

Доля сільського хлопця Харитона Колумбаса постає в романі «Кують зозулі» Ю. Збанацького. Вона в нього склалася трагічно. Але добра людська підтримка земляків-селян, а потім робітників заводу, друзів і вчителів у школі настановили хлопця на шлях істини, не дали йому власти. Колективізм, взаємодопомога, інші високі риси й принципи радянського способу життя сприяють формуванню характеру Харитона.

В 1981 році вийшла в доповненому варіанті автобіографічна повість А. Дімарова «На коні й під конем». Головним героєм її виступає хлопчик Толя. Він заводив в іграх, радіє сонцю і життю, часто потрапляє в смішні ситуації, і буває, що виходить з них битий. З потоку подій власної біографії письменник відбирає найцікавіше, показує, як хлопчик переборює перші в житті труднощі, пізнає добро і зло, виробляє характер. Подальший гарт героя відбувається вже в армії.

З пригод і мандрів складається життя друзів-школярів Яви Реня і Павлуші Завгороднього з трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Письменникові пощастило розкри-

Книжкова ленініана «Веселки».

ти внутрішній світ непосид, але в основі хороших хлопців, чесних, працьовитих, які вміють уболівати за загальне, здатні на сміливий вчинок. Кожна дитина — це цілий багатий світ, немає нецікавих дітей — такою є головна думка повісті В. Нестайка «Одиниця з «обманом». Повістям письменника властивий гумор.

У не завжди простих взаєминах з братом, сестрою, мамою, батьком, друзями показує Н. Бічуя хлопчика Мирка у повісті «Звичайний шкільний тиждень». Звичайні буденні обов'язки й доручення, які Мирко виконує, допомагають йому прилучитися до справ дорослих, виховують такі риси, як повага до старших, чуття обов'язку, дотримання слова. В повісті добре відтворено мікроклімат сім'ї, в якому виховуються діти.

Повість Б. Комара «Диваки» присвячена пригодам і «подвигам» двох друзів — Сашка і Миколи. Молода вчителька ботаніки, яка приїхала в село на роботу, знаходить, як вплинути на хлопців, щоб їх енергію спрямувати на користь школі, колгоспу. Другим планом у повісті подано життя дорослих. Серед них люди різні. Письменник ніби тактовно підказує юним читачам, з кого брати приклад, а з кого не брати.

Пошук дев'ятикласників, пов'язаний з історією повстання саперів у Києві, — в центрі повісті О. Пархоменка «Сімнадцяте літо». Зображено життєвий конфлікт між вчителькою і класом. Порозуміння приходить у складній перебудові з одного боку — вчительки, з другого — учнів. Письменник прагне проникнути в проблеми сьогоденної школи. Питання вибору місця в житті хвилює Г. Усача в повісті «Вибір». Дружба українських і молдавських школярів розкривається у повісті А. М'ястківського «Фет Фрумос і Котигорошко».

Про життя сучасних дітей, школи, піонерської організації, про пригоди смішні й веселі, повчальні розповідають книжки А. Мацевича «Пригоди Тимка Зозулі», І. Кирія «Пригоди Касі-Васі Гармаша», Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки» та «Химера лісового озера». В казках Ю. Ярмиша «Два

майстри» відтворюється ідея пошуків правди, зображуються трудящі, які прагнуть її, борються.

Діти і охорона природи, їхні почуття, доброта, дбайливість, бережливість, що міцніють в їхніх щоденних стосунках, конфліктах, художньо освоюються у повістях А. Дрофана «Біла криниця», В. Близнеця «Земля світлячків», А. Костецького «Постукай у моє вікно», А. Давидова «Без креслень і кельми», в оповіданні Гр. Тютюнника «Однокрил», В. Кузовика «Мандри мураша Щипулика», С. Носаня «Чисті плеся» та ін.

Приваблює цікавою проблематикою, химерною формою повість В. Близнеця «Женя і Синько». Повість зображує життя у двох вимірах — реальному і вигаданому. Реальний — це світ п'ятикласниці Жені, яка прагне добре вчитися і взагалі у всьому бути зразковою. Вигаданий — це витівки чортика, якого звать Синько і який живе у підвалі й підбурює дівчинку на різні пустощі. Письменник осмислює велике коло питань: вірність обов'язку, праця на користь суспільству, допомога іншим, любов до Вітчизни.

Книжки, що доносять до дітей мужність захисників Вітчизни, наслідують провідну тенденцію «дорослої» літератури — зображувати події минулого з позицій усвідомленого історизму. В доступній для дітей формі письменники розкривають реальний зв'язок: минуле — сучасне — майбутнє, дають читачеві зрозуміти, що великий подвиг народу вершився в ім'я щасливого сьогодні, в ім'я блага нинішніх і прийдешніх поколінь. І як вплинули на долю сучасного світу діяння героїв війни, так доблесні справи, що вершались сьогодні, спрямовані в майбутнє. Допомогти читачеві усвідомити цей органічний зв'язок часів — значить пробудити в ньому відчуття відповідальності за свої вчинки.

Школярам воєнних і перших повоєнних років присвячені повісті В. Кави «Будь обережна, Марійко!», В. Мальця «Осінь хурделиці», І. Шкаровської «Родина Деревських».

Поїздка Оксани Іваненко по Волзі дала їй матеріал не тільки для створення образу Кобзаря, а й для циклу опові-

дань про В. І. Леніна «Над Волгою», в яких малий Володя Ульянов зображується в домашній обстановці, у взаєминах з батьками, братами й сестрами. Трагічна доля Ольги Ульянової розкривається в повісті В. Канівця «Сестра Оля». У 1982 році вийшла нова книга В. Канівця «Повісті про Леніна», до якої було включено повісті «Хлопчик і жар-птиця», «Студент університету» та «Сестра Оля». «Світле віконце» В. Карасьової відтворює перебування В. І. Леніна на засланні в Шушенському.

В повісті «Ленінка» Ю. Збанацький зображує комсомольську юність капітана першого рангу Дем'яна Карповича, перебудову села, боротьбу з куркулями, непохитну віру в ленінські ідеї молодих будівників соціалізму. Революційним подіям у Києві на початку XIX століття присвячені повісті І. Шкаровської «Вогні в яру» і «Діти нескореної околиці». В. Бичко зображує революцію на селі у повісті «Благословлялося на світ», К. Гриб — у повісті «Назустріч юності».

Романтика моря, будні матроської служби — в центрі роману Д. Ткача «Шторм і штіль». Юрій Баглай — вихованець військового училища — одержує призначення на корабель, яким командував в роки війни його батько Герой Радянського Союзу. В суворих випробовуваннях, у взаєминах з моряками набуває молодий командир справжніх навиків — командира, наставника, педагога. Романтику будівництва, становлення характерів в суворих умовах вічної мерзлоти на БАМі висвітлюють у своїх творах О. Лупій («Магістраль віку») і С. Тельнюк («Павло з Мукунгі»).

Сповнені глибоких соціальних і психологічних конфліктів твори з життя дітей за кордоном в умовах капіталістичної дійсності. Тема важлива. На жаль, в українській літературі творів на цю тему не так багато. Нещодавно вийшла повість О. Іваненко «Великий шум» — в центрі у ній київський школяр, який потрапив до Канади. Схвилювано змальовує М. Залюбовська дітей Палестини («У них отняли детство»). П. Чичканов в оповіданнях «Маленький камеріре» зображує поневіряння італійських дітей.

Можна називати десятки видань, в яких виразно розкривається тема інтернаціоналізму, братерства й дружби народів. «Дума про невмирущого» П. Загребельного — повість про героїзм радянських людей в час війни, інтернаціональну солідарність в борні проти фашизму. Видана 1957 року, а в 1979 перевидана для дітей, вона була добре сприйнята юним читачем. Повість Є. Гуцала «Саййора» розповідає, як дружили український хлопчик з узбецькою дівчинкою. Нещодавно «Веселка» перевидала безприкладну в усій радянській літературі книгу «Рідні діти» О. Іваненко. У ній відтворюється доля радянських дітей, визволених з фашистських концтаборів, над якими провадилися варварські медичні експерименти. Ці хлопчики й дівчатка різних національностей втратили все — навіть імена й прізвища. Вони існували під номерами. Завдяки зусиллям наших педагогів, турботі нашої держави вони знову знайшли Вітчизну, свої імена, оволоділи професіями і пішли у велике життя.

Широкий тематичний діапазон української прози цього періоду. І все ж відчувається недостатня кількість книг для дітей на сучасні теми про школу, працю, армію. Мало книг морально-етичного спрямування, в яких знайшли відображення питання совісті, честі, ідейної переконаності. Чекає оригінальних вагомих художніх розв'язань і проблема позитивного героя — яскравого, помітного, здатного бути прикладом для мільйонів майбутніх громадян.

Покоління письменників, що пережило війну дитьми, вперто шукало нового героя, заглиблювалося в психологію і філософію народних характерів, нових стилістичних засобів вираження. Безперечно, одне з перших місць в цих пошуках належить прозаїку Григору Тютюннику.

Григор Тютюнник
(1931—1980)

Оцінюючи творчість Гр. Тютюнника сьогодні, все більше переконуєшся, що для дітей він не писав. В «реєстр» дитячих письменників він потрапив тому, що найяскравіші і найдраматичніші життєві враження його пов'язалися з воєнним і повоєнним дитинством. Хто

Публіцистичні видання для дітей.

він — ніжний і гордий, готовий на добро і непримиренний до зла — Григор Тютюнник? Та це ж Харитон (повість «Облога»), Климко (повість «Климко»), Василь, Павло (повість «Вогник далеко в степу»). Кожен з них відобразив якісь риси характеру письменника.

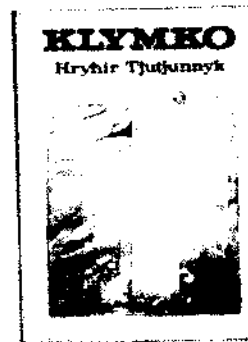
Полтавське довоєнне село і його працьовиті, глибокоморальні люди, це ж саме село і ці ж самі люди в роки фашистської окупації, ремісниче училище по війні, шахта, морська служба, вечірня школа робітничої молоді, Харківський університет — такі основні життєві віхи Григора Тютюнника, що лишили глибокий слід у його вразливій душі.

Одне за одним з'являються його оповідання у періодиці, окремими книжками. Навколо них схиляються думки критиків. Його визнали провідні письменники. Не обійшлося й без вульгаризаторства. Потужний талант письменника Гр. Тютюнника міцнів, утверджувався, а твори прокладали дорогу до людських сердець і прокладали саме завдяки характеристам з народу, довершеності художнього письма, кожної фрази.

Особливістю творчої манери письменника було те, що кожне оповідання, повість від написання і до публікації «проходили» етап читання вголос, на людях. І був письменник в хвилини такого читання натхненним, це була самокритика і самоаналіз.

Він слухав голос своїх персонажів, він випробовував їхні характери, він «правив» і «редагував».

Образи дітей зустрічаємо в багатьох оповіданнях письменника («В сутінки», «Сито, сито...», «Обнова», «Груші з коланки», «На згарищі» та ін.). Вони виразні, бо несуть на собі характерні ознаки повоєнного часу. Віктор Близнець так писав про свого побратима: «Торжество добра й благородства — так можна визначити провідну тему всієї творчості Григора Тютюнника. Він — винятково тонкий майстер психологічної новели й повісті, він уміє точно, ясно, виразно змалювати колоритний народний характер. У книгах Гр. Тютюнника герої завжди по-народному добрі, щедрі й талановиті

Книги для дітей українських радянських письменників, перекладені й видані зарубіжними видавництвами.

ті душею»¹. «Живописець правди, — пише про нього Борис Олійник, — так можна б визначити і творчі принципи письменника, і весь лад його душі, а відтак і його стиль, позначений справді яскравою індивідуальністю»².

Та ось з'явилися твори, де діти — не епізодичні герої, а основні: «Облога», «Климко», «Вогник далеко в степу». Від села до села йде сирота Харитон — він шукає батька. Йому віряться, що батько десь живий. Стрічаються йому по дорозі люди різні: добрі й мужні, розгублені і безсилі. Душа його сприймає все хороше і відкидає погане. Коли треба, він стає на захист доброго.

А з якою великою вірою в правду живуть герої повісті «Климко», вірою в перемогу! Малий Климко йде за кількості кілометрів по сіль, щоб допомогти улюбленій вчительці і її малолітній дитині. Так само, як в повісті «Облога», героєм зустрічає на своєму шляху різних людей — і добрих

¹ Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1980, с. 34.

² Тютюнник Гр. Вибрані твори. К.: Дніпро, 1981, с. 10.

і поганих. Та вбирає в душу приклад совісних, порядних: безногого шахтаря, тітки Марини. Повсюди малий Климко відчуває пасивний і активний опір радянських людей загарбникам. Картина його смерті переростає в символ, бо й справді сіллю життя, суттю життя є добрі справи людини. Втіленням доброти і є Климко. Добре серце органічне відчуття свого обов'язку перед іншими людьми, крайною ведуть малого Климка небезпечними дорогами окупованого Донбасу. І вже коли він повертається з сіллю, фашист вбиває мужнього хлопця. «Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав. А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...»

«Вогник далеко в степу» — то вже повість про повоєнне дитинство. Але подих війни ще відчувається у всьому: у голоді, у холоді, в одязі, у взаєминах. В ремісничому училищі гартуються майбутні представники робітничого класу. Іх єднає прагнення до самостійної суспільно корисної роботи, до добрих справ. І хочуть вони наслідувати вихователів училища, трудівників села. А вогник — то їхні поривання.

Красивими постають перед нами у своїх діяннях малі герої повісті Гр. Тютюнника. Вони суспільно активні, закохані в природу, вони співчувають людській біді.

Високий художній рівень повістей Григора Тютюнника «Климко» і «Вогник далеко в степу» поставив їх у ряд кращих творів радянської літератури.

«В кожній талановитій реалістичній книзі є загальнолюдський шар змісту»¹, — каже критик дитячої літератури І. Мотяшов. У Гр. Тютюнника цей загальнолюдський шар помітний і виразний. Народні характери, народна мораль, влучна деталь, вміння типізувати — особливості творчої манери Гр. Тютюнника, які яскраво виявилися у творах для дітей і які їм забезпечили славу.

¹ Мотяшов І. Авторитет доброго слова. М.: Детская литература, 1975, с. 271.

Є у Гр. Тютюнника цілий цикл оповідань про взаємини людини, дитини з природою («Степова казка», «Однокрил», «Ласунка» та ін.). Людина, тваринка, листок зігріті письменницькою уявою і розглядаються ним у гармонійному розвитку життя.

Пішли твори Гр. Тютюнника у світ, до читачів братніх народів і за кордон. 1980 року йому було присуджено премію ім. Лесі Українки за книги «Климко» і «Вогник далеко в степу».

Пригадується такий епізод. Видавництво «Веселка» запланувало видати славнозвісні «Пригоди барона Мюнхаузена» Распе. Переклад дуже застарілий. З'явилася ідея переказати заново.

— Чи не взялися б, Григоре Михайловичу, переказати? — звернулися до Тютюнника.

— Гм. Цікаво, — каже він. На другий день знову: — А ви знаєте, цікаво. Зроблю.

1981 року побачили світ «Пригоди барона Мюнхаузена» в перекладі Гр. Тютюнника — то була його остання творча робота.

Віктор Близнець (1933—1981)

В літературу входять по-різному: хто гучно, хто тихо, але гордо. Тихо, але гордо входив і Віктор Близнець. Його перша книга «Ойойкове гніздо» (1963) засвідчувала вміння спостерігати, живописати, «ліпити» характерні, творити казку.

Карокий степовик з Кіровоградщини, завідуючий сектором преси ЦК ЛКСМУ Віктор Близнець скидався на звичайного собі хлопця, хіба, може, трохи більш уважніший до людей, ніж інші, більш турботливий, більш зацікавлений. Саме це і приваблювало до нього численних газетярів, журналістів, які знаходили в ньому цікавого співбесідника, мудрого порадирика.

Коли вийшла перша книга В. Близнеця, шанувальники дитячої літератури з надією стали дивитися на автора, бо він так тепло і просто змалював дітей. Вони — витівники, часом

Переклади українською мовою казок народів світу.

потрапляють у шкоду, та разом з тим вони — помічники старших вдома, на полі, великі мрійники. І шанувальники не помилилися: так, В. Близнець — письменник саме дитячий — за складом мислення, за інтонаціями, за послідовністю.

У 1978 році В. Близнець, уже визнаний майстер прози, виступає на республіканській нараді з питань розвитку дитячої та юнацької літератури. «Школа, — сказав він, — для нас близька й насущна, вона — як хліб і сіль, щодня живе вона в нашій хаті і в наших думках — з двійками і п'ятірками, з клопотами і тривогами»¹. Проникливо вглядався письменник у надзвичайне суспільне явище — діти війни. Про це він пише у своїх творах «Паруси над степом», «Мовчун», «Старий дзвоник», «Землянка». Пристрасно заявляє в статтях: «Для кожного з нас дитинство — чистий, свіжий ранок, світ радості, гри, поетичної казки. Все навколо себе дитина одягає в яскраві, найфантастичніші фарби»².

Творчість його розглядають критики, про нього з'являються статті. Дослідники й критики однакові в тому, що найбільше вдаються письменнику теми дитинства, образи дітей. «Так, нам багато чого слід повчитися у дитини»³, — пише О. Буценко, наводячи у статті слова В. Близнеця.

Від книги до книги зростає В. Близнець. І в кожній новій з'являлися якісь нові ознаки творчості. Він був завжди в русі. Ось він роздумує над сучасною казкою: «Давно це було, в моєму дитинстві, одразу після війни. А пригадується все дуже яскраво...»⁴. Стаття ця опублікована вже після смерті.

Нарешті, з'являється повість В. Близнеця «Звук павутинки». Письменник присвятив її «трав'яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці — найбільшим чудесам світу, які ми відкриваємо в дитинстві».

¹ Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1978, с. 50.

² Література. Діти. Час. 1980, с. 28.

³ Там же, 1981, с. 38.

⁴ Там же, 1982, с. 148.

1983 року журнал «Ранок» публікує автобіографію В. Близнеця. В ній читаємо: «А пам'ять дитинства вимогливо стукає в груди, і примушує, і спокушає: пиши... пиши, що вийде...»¹

А вийшло, що на горизонті дитячої літератури з'явився письменник, який всім своїм еством любив країну дитинства, досконало знав її проспекти, вулиці і вулички, вигони і оболоні і вмів добирати яскраві, а, коли треба, то й напівфантастичні фарби для її змалювання, і вчував найтонші звуки степу, річки, навіть павутинки.

Вийшов двотомник вибраних творів В. Близнеця (1983). Його впорядкував автор ще за життя. В першому томі вміщено повісті «Землянка», «Старий дзвоник», «Женя і Синько». В другому — повісті «Паруси над степом», «Птиця помсти Сімург», «Земля Світлячків», «Звук павутинки» і низка оповідань. Написав же В. Близнець значно більше. І чого до двотомника ввійшов той чи той твір, і чого вони саме так розташовані, пояснити можемо лише волею автора.

Якщо ж дотримуватися хронологічних подій, то починати треба з повісті «Паруси над степом», в якій змальоване село перед війною і в перші дні війни. Лёня, Володя, Ліда — школярі, виховані на кращих традиціях школи 30-х років. Вони люблять свій край, свою Батьківщину — Батьківщину Великої Жовтневої соціалістичної революції, героїчної боротьби за Радянську владу, папанінців і чкаловців. Вони ж потім допомагатимуть підпіллю в селі. Вони — активні учасники руху Опору — духовного, фізичного, бо їхня мораль — радянська.

Темі війни присвячені повісті «Птиця помсти Сімург», «Старий дзвоник», «Мовчун» (у двотомник не ввійшла). Зворушує своєю сміливістю прикутий до ліжка школяр Павлик. Це в нього, лежачого шахіста, стріляє переможений німець. Як гордо вмирав колишній боєць Черкес, який сам з обрізом став на захист села проти механізованих частин

¹ Журнал «Ранок», № 4, 1983, с. 21.

фашистів. В партизанах знаходить порятунок білоруський хлопчик Павлик («Старий дзвоник»). З глибокою схвилюваністю змальовує письменник партизанську школу, вчителів, учнів і старий дзвоник. «...Першого вересня і в травні, на початку і в кінці навчального року, виносять у двір столик, покривають його червоною скатертиною і тоді... Тоді над школою лунає голос мідного, трохи погнутого й надщербленого ветерана-дзвоника, який горів у вогні війни і не згорів, зберігся сам у землі і зберіг свій чистий дзвінкий голос». Вистояли в цій боротьбі з фашистами радянські діти, вистояла школа.

За «Землянкою» — про повоєнне село — В. Близнець створює повісті на теми сучасності: «Женя і Синько», «Земля світлячків», «Звук павутинки». Ці твори — то новий крок у творчості письменника. Проблеми школи його турбують у повісті «Женя і Синько». Розповідь іде двома планами: один реальний — це школярка Женя, її приятелі і всі пригоди, що з ними трапляються в школі, дома, на вулиці, у підвалі тощо; другий — казковий, це чортик Синько, якого Женя вигадала, але який знає багато таємниць з життя Жені і її друзів. Поєднання цих манер (реалістичної і казкової) піднесло прозу В. Близнеця на новий вищий щабель, це те поєднання, яке він довго шукав і яке йому, як письменнику, приносило радість. Він створює країну, де живуть світлячки («Земля світлячків»), а в ній діють, крім світлячків, і сили темряви, між ними точиться боротьба. Образ світлячка в повісті переростає в символ, то «живий теплий вогник, який розцвітає в лісі тільки на добру погоду і всім, хто потримає його в руках, приносить щастя». І зовсім інша повість «Звук павутинки», вся спрямована на «прослуховування»: звуків степу, неба, струмка, коня, млинка, тіні, очерету і загалом звуку життя, казки життя.

Отаким є Віктор Близнець. Любив він історію: ближню («Партизанська гармата», «Підземні барикади»), дальню («Древляни», переказ для дітей літопису «Повість минулих літ»).

Готувалися до 1500-річчя Києва. До «Веселки» завітав художник Г. Якутович, похвалився, що має намір попрацювати над літописом «Повість минулих літ». А сучасний читач знає літопис? А сучасним дітям він доступний? Хто розповість?

Нагодився В. Близнець, запропонували. У відповідь: «Та ви що, товариші! Та хіба ж так можна жартувати!» А сам запалився. І вийшов чудовий переказ, не переклад, а саме переказ. До нього долучилися прекрасні ілюстрації Г. Якутовича: І книжка на міжнародній виставці у Лейпцігу одержує бронзову медаль, у Москві на Всесоюзному конкурсі «Мистецтво книги» — диплом ім. Івана Федорова, а 1984 року в тому ж Лейпцігу на конкурсі «Найкращі книги світу» — знову бронзову медаль.

Ю. Мушкетик у передмові до двотомника В. Близнеця зазначає, що його «твори, разом з повістями й оповіданнями Григора Тютюнника, Миколи Вінграновського, Володимира Дрозда, Євгена Гуцала, є важливою сторінкою в біографії цілого покоління людей»¹.

Дивовижна річ поезія... Чому мати, схилиючись над коліскою дитини, починає з нею говорити піснею, віршами? Чому таке багате на різні види поетичне слово, звернене до найменших: коліскова, лічилка, пестушка, утішка, скоромовка, загадка, ігровий вірш, прислів'я, приказка, небиліця? Чому саме таким «високим» або «веселим» стилем спілкується мати з дитиною? Мабуть, щоб передати малюкові радість життя, красу навколишнього світу. Та от дитина виросла, вийшла на самостійний життєвий шлях. Сама стала батьком, матір'ю. Згадуючи засвоєне в дитинстві, в школі, вона розповідає своїм дітям:

Сорока, ворона діткам кашу варила,
На припічку становила.

Або:

¹ Близнець В. Вибрані твори. К.: Веселка, 1983, т. I. с. 5.

Просто про складне розповідає науко
во-художня та популярна література.

У лісі, лісі темному,
Де ходить хитрий лис,
Росла собі ялинонька
І зайчик з нею ріс.

Або:

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимама
Земля, яку сходив Тарас
Малими, босми ногами,
Земля, яку скропив Тарас
Дрібними росами-сльозами.

І, виявляється, чим більше засвоює дитина поетичних творів, тим активніше її естетичне відчуття світу, тим багатші її духовні сили, тим гармонійніша вона у стосунках з людьми, оточенням, суспільством.

«Світоглядні істини в процесі вивчення художньої літератури,— писав В. О. Сухомлинський,— стають надбанням особистості завдяки високій культурі виховання почуттів. Широкому моральному діапазону має відповідати широкий емоційний діапазон. Я прагнув до того, щоб під впливом художнього слова підлітки переживали все багатство почуттів — від безпощадної ненависті до ворогів Вітчизни, свободи, миру, соціалізму до ласкавої ніжності, сердечної чутливості, тонкої чуйності до найпотаємніших рухів людської душі».

До поетів старшого і середнього віку Н. Забіли, М. Стельмаха, В. Бичка, П. Воронька, М. Познанської, М. Пригари, Б. Чалого, Л. Компанієць, О. Пархоменка, Г. Бойка, В. Ладичця в останні роки долучило свій голос покоління молодше: А. М'ястківський, В. Скомаровський, О. Сенатович, С. Жупанин, А. Костецький. З'явилися й нові імена — Є. Железняков, В. Каменчук, А. Камінчук, А. Качан. Радують дітей книгами «дорослі» поети О. Підсуха, Д. Павличко, Б. Олійник, Л. Забашта, М. Вінграновський, Т. Коломієць, Л. Горлач.

Поезія для дітей сімдесятих років, безумовно, багата ідейно й емоційно, в неї широкі тематичні обрії.

Продовжує хвилювати поетів тема революції.

Простежуючи династію арсенальського робітника Івана Івановича Іваненка, В. Бичко змальовує етапи боротьби робітників за здійснення ідеї справедливого суспільства (поема «Сімейний альбом»). За виступи проти царя засуджено мужнього арсенальця на каторгу. Та на цьому не припиняється боротьба. Вдома виріс син Іван — він член соціал-демократичної партії, бере участь у революції 1905 року. І хоч повстання було придушене, воно дало поштовх новим соціальним рухам за визволення з-під експлуатації. Активними революціонерами стали арсенальці Іваненки. Один із них — учасник жовтневих подій у Петрограді. А далі — «Арсенал» двадцятих років, відбудова народного господарства, Велика Вітчизняна війна і сьогоднішній день. І всюди — Івани з робітничої династії. В поемі вдало відтворено ідею спадкоємності революційних і трудових традицій.

У поемі-казці «Співучий камінь» П. Воронько створює образ робітника, талановитого майстра, революціонера Славка. Долаючи життєві незлагоди, він класово прозріває, в робітничому середовищі гартується його воля, свідомість. Він хоче свій талант поставити на службу народу. Славко буде жорна, які і мелють «то легко, плавно, то моторно», і співають, полегшуючи важку працю вдовам, старим і бідним людям. Та жорна — ще не щастя. За визволення з-під гніту поміщиків, капіталістів, за створення нового суспільства бореться Славко зі зброєю в руках. І його дивний виствір — співучий камінь — звертається до людей піснею:

Повстаньте, гнані і голодні
Робітники усіх країн!..

Чуєш? Сурми заграли,
Час розплати настав!..

Віршовану розповідь для молодшого шкільного віку «Фортеця над Дніпром» створює М. Познанська. В ній ідеться про боротьбу революційних робітників заводу «Арсенал» за Радянську владу. Серію поетичних портретів легендарних героїв громадянської війни Боженка, Юрія Коцюбинського,

Примакова, Кіквідзе, Кропив'янського написав О. Пархоменко (збірка «Казка про трьох вітрів», 1973). До образу В. І. Леніна звернувся В. Скомаровський. В невеликій поемі «Свіжа борозна» (збірник «Сонячні зернята», 1982) він змальовує В. І. Леніна під час його перебування у Фінляндії. А у вірші «Сонячні зернята» поет створив символічний образ сонячних зернят:

Кажуть у народі,
Що в буремну ніч
Сонячні зернята
Висіяв Ілліч.

Проросли зернята у людських серцях. І тепер ці сходи всюди: «Глянь, який багатий спіє урожай»,— стверджує автор.

Закоханий у свою квітнево-весняну Вітчизну М. Сингаївський (збірник «Ми — громадяни», 1976). А вона щедра й багата на дружбу, на радість дитинства, на садівників і сіячів, на космонавтів, на красу поля, лісу, річки. «Змалку вчимося ми любити рідну Вітчизну свою»,— проголошує поет. І, ніби продовжуючи поетичний діалог, початий російським поетом М. Матусовським твором «З чого починається Вітчизна», український поет молодшого призову А. Костецький заявляє: Вітчизна — «це дотримане чесне слово, небо синє і сад зелений, революція, мир і Ленін». Новаторську гаму образів приносить в ці роки в поезію для найменших М. Вінграновський. Для нього край, земля, Батьківщина бачиться в надзвичайній красі, в радісному емоційному сприйнятті:

У картузах із парусини
Комбайн комбайнові гукав:
— То що косить? Воно ж все синє!
Де льон? де небо? де ріка?

На поетичне питання «де ж найкраще місце на землі?» Д. Павличко відповідає: «Всі народи рівні. А земля там найкраща, де вродився ти!»

В символ вічності життя, в символи хліба, пісні, совісті, Вітчизни виростає образ матері-трудівниці із збірки Б. Олійника «Сива ластівка» (1979). Синівська любов, ніжність,

вдячність за все зроблене і постійне відчуття боргу перед матір'ю висловлено поетом трепетно і з великою художньою силою. Добирає він найсокровенніші слова, називаючи її зорею, білим лебедем, дивом-казкою, сивою ластівкою, сивим сонечком.

Віддай усе, що взяв, і освятись.
Ще більше, ніж узяв, зумій віддати...
Стоїть на видноколі світла мати —
У неї вчись.

П. Воронько точно вгадує вік читачів, яким адресує свої вірші. Збірка «Всім по сім» (1975) — для дітей, які шойно пішли до школи, поет добре передає їхню радість, настрій, допитливість... Різноманітнішає тематика, багатшає система зображувальних засобів у віршах В. Ладижця «На високій полонині» (1970), Л. Компанієць «Сестрички-невелички» (1971), «Садам цвісти, тобі рости» (1974), «Полечко моє» (1975).

На всі найважливіші події в житті країни, республіки відгукується М. Познанська. Яскраво малює поетеса образи дітей. 1970 року вона створює поему «Жоржини цвітуть». Як і поема «Валя Котик», «Жоржини цвітуть» популярна книга серед піонерів. Спираючись на документальний матеріал, поетеса розкриває образ піонера-героя, колишнього учня 110-ї школи міста Києва Казика Гапоненка, який був зв'язковим київського підпілля.

У віршах Л. Горлача «Пелюстки живого вогню» (1983) оспівано подвиг юних месників, які боролися в роки Великої Вітчизняної війни з ворогом. В час, коли земля лежала «розп'ята, розбита чужими чобітьми», разом з дорослими йшли на бій піонери, комсомольці.

Рідше зустрічаються у поетичних збірках останніх років поверхові твори про працю. Праця — органічна потреба людського буття. Світлою, радісною постає вона у творах М. Стельмаха «Розлилися води», «Млин», «Червень», «Сонце стукає в віконце», «Огірочки», «Зимою» та інші із збірки «У бобра добра багато» (1970). У віршах О. Пархоменка,

Молодших читачів завжди ваблять добре ілюстровані видання.

В. Скомаровського, М. Сингаївського, А. Костецького і звірята, і дітлахи вмють трудитися. Т. Коломієць створює узагальнений образ Дбайка — турботливого, бережливого казкового героя, який своєю поведінкою, прагненням творити красу, добро подає приклад іншим (збірка «Хто розсилав роси?», 1975). Вірші Т. Коломієць педагогічні, повчальні. Але це повчання «сховане» у високу художню форму. Освоєнню азів школярського життя, праці за партою присвячує збірку віршів О. Сенатович «Вчиться вересень читати» (1977).

З'явилося чимало поетичних казок: з-під пера М. Стельмаха виходять «Казки» (1982), Н. Забіли — «Прабабині казки» (1978), Л. Горлача — «Дивна мандрівка» (1979), Б. Чалого — «Сто пригод Барвінка та Ромашки» (1976). Проти краси, проти життя навіть зла сокира безсила — ідея казки М. Стельмаха «Непослушко Довгі Вушка і Дзвінок». Взаємовиручка, доброта, подільчивість, щедрість, чемність, турботливість — теми казок Н. Забіли. Частина з них («Двое козенят», «Лисиця й Журавель», «Хто сильніший») має фольклорну основу. Так, у казці «Лисиця й Журавель» письменниця підкреслює, що «була Лисиця скупердяйка», а Журавель, навпаки, — гостинний. Він скликав до себе «журавок, і сірих чапель, і лелек».

Популярні веселі пригоди Барвінка (як він став героєм, як літав у вирій, як весною брався до роботи в лузі, полі, на горді) вийшли в одній книзі «Сто пригод Барвінка та Ромашки» Б. Чалого. В «Дивній мандрівці» Л. Горлач робить спробу в казковій формі подати багатирську працю будівельників на БАМі, яким допомагають добрі сили природи, уособлені в образах Кам'яної Баби, Блакитного Вуркотуна, Білого Коваля та ін. Грає з дітьми в добрі, цікаві, таємничі справи І. Жиленко у віршах із збірки «Вуличка мого дитинства» (1979). Вона не боїться дорослих інтонацій («потрібно встигнуть за життя усе пізнати, всі шляхи, ремесла, книги, і природу, і людей»), покладаючись на співтворчість своїх юних читачів. Загалом ігри в її віршах доступні, цікаві, за-

хоплюючі («А в Лапландії, дітоньки, гарно!», «Туки-таки... По кімнаті ходять ходики окаті»).

Донечко, з добрим ранком!
Глянь за вікно, маленька.
Котик на нашому ганку
З чорного став біленький.

Красу землі, природи, весен і зим оспівують М. Познанська («Всьому свій час»), С. Жупанин («Ватра»). Пори року пов'язані у М. Познанської з активною людською діяльністю, з важливими подіями, святами у житті країни. Так, наприклад, у червні — День захисту дітей. Поетеса пише: «Щоб не було війни! І в цілім світі раділи діти, сонечком уміті!»

Потішки, ігрові вірші, колискові створюють для найменших Л. Компанієць («Вільшанка», 1983), Т. Коломієць («Візьму вербову гілочку», 1983).

Відбулися в ці роки поетичні дебюти Є. Железнякова, В. Каменчук, С. Пивоварова, Е. Саталкіної, М. Чепурної.

Звичайно, можна бажати поезії для дітей більшої глибини, жанрової різноманітності, вищого художнього рівня. Але в кращих своїх зразках вона продовжує традиції П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри. Поезія для дітей сімдесятих років переживала, безумовно, піднесення. Про це свідчить і той факт, що поети Н. Забіла, П. Воронько, В. Бичко, М. Познанська, М. Пригара були удостоєні премії ім. Лесі Українки, а збірка «Сива ластівка» Б. Олійника і поетичні книги для дітей М. Вінграновського — Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка.

«Нинішнє природознавство, — пише **Науково-художня література** відомий письменник Д. Данін, — лякає сучасника дивовижною витонченістю свого наукового апарату й хитромудрістю своєї мови. Це немов стіна, через яку не перелізти. А перелізти так хочеться! Здається, там, за нездоланною

стіною, гуляють на волі великі і ясні істини — все, до чого додумалося наше століття ядерної енергії і космонавтики, кібернетики і біофізики»¹.

Прагнення здолати цю стіну незрозумілості, популяризувати, зробити доступними для широкого загалу найбільші досягнення наукової думки і, звичайно ж, не тільки у царині природознавства, а й у інших галузях знання, існує так само давно, як існує і сама наука.

Особливо гостро постала ця суспільно важлива проблема в нашому столітті.

Завдання популяризатора науки — не підносити читачеві готові, розжовані висновки, півфабрикати знання, він повинен змусити працювати його власну думку. Ніхто не сказав про це краще, ніж В. І. Ленін, який надавав популяризації великого суспільного значення: «Популярний письменник підводить читача до глибокої думки, до глибокого вчення, виходячи з найпростіших і загальновідомих даних, вказуючи з допомогою нескладних міркувань або вдало вибраних прикладів головні висновки з цих даних, настановлюючи думаючого читача на дальші питання. Популярний письменник не має на увазі читача, що не думає, не бажає або не вміє думати, — навпаки, він припускає в нерозвиненому читачеві серйозний намір працювати головою і допомагає йому виконувати цю серйозну й важку працю, веде його, допомагаючи йому робити перші кроки і навчаючи йти самостійно»².

Науково-технічний прогрес відчутно вплинув на духовне життя суспільства, на літературу, мистецтво, культуру. Перед людством постала в усіх суспільно-політичних, культурних і моральних вимірах проблема — наука і суспільство. Нові джерела енергії, засоби управління і переробка інформації, проблеми видобутку природних копалин, проникнення в живу клітину, освоєння космосу — все це прикмети

¹ Данин Д. С. Перекресток. М.: Советский писатель, 1974, с. 8—9.

² Ленін В. І. Про літературу. К.: Держлітвидав, 1963, с. 45—46.

повсякденного інтересу і суспільства в цілому, і кожної людини зокрема.

Особливої актуальності набувають у наш час слова В. І. Леніна, який ще на III з'їзді комсомолу, звертаючись до молоді, наголошував на необхідності «взяти собі всю суму людських знань» і повсякчас пов'язувати їх з потребами комуністичного будівництва. «Застосування науки стає вирішальним фактором могутнього зростання продуктивних сил суспільства», — зазначено у Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу.

Як сама по собі наука, так і її вірний помічник — науково-публіцистична (або, як ще її називають, пізнавальна) література є могутнім джерелом знань і водночас могутнім засобом ідейно-виховного впливу на маси, особливо на молодь і дітей, формування в них марксистсько-ленінського світогляду.

Останнім часом вивчення в школі математики, фізики, хімії ускладнилося. Частина матеріалу, який раніше призначався для старшокласників, перекочувала до середніх класів, а те, що вивчали в середніх класах, олановують тепер молодші школярі. Зміщуються й фахові інтереси. Діти «гуманітарного» складу із захопленням читають про здобутки біологічних, хімічних наук, з нахилом до «точних» наук — про надбання наук гуманітарних. Триває процес політехнізації шкільного навчання. Хоч, звичайно, він вимагає в сучасних умовах активізації, про що в «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи» зазначається: «Посилити політехнічну спрямованість змісту освіти»¹.

З кожним роком зростає попит на науково-художню літературу, дедалі більше виявляється зацікавлення літературою, яка розповідає про науковий пошук, мандрівки в світ незнаного, про те, як сучасна наука розкриває таємниці природи.

¹ Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи. Газета «Прапор комунізму», 14 квітня 1984 р.

Різноманітна тематика творів для читачів середнього шкільного віку.

Видавництво «Веселка» випускає книги суспільно-політичного характеру, документальні, професійно-орієнтаційні, науково-художні, наукову фантастику, пригодницького характеру тощо. Кращі з них входять до серії «За Ленінським заповітом», «В сім'ї єдиній», «Твоя майбутня професія», «Пригоди, фантастика». Крім цього, певна кількість видань виходить у розділах «Хочу все знати», «Для умільців і винахідників», «Атеїстична література», «Фізкультура і спорт». Нариси про великі звершення радянського народу, будови п'ятирічок, героїв війни, науки і праці, про дружбу народів СРСР, наукові пошуки — все має великий попит у читачів.

Якою має бути науково-художня книга для дітей і юнацтва? Розумною. Цікавою. І неодмінно — відповідати віковим особливостям читачів. У цьому жанрі працює чималий загін літераторів. До старших письменників — П. Утевської, О. Кравець, В. Баженова приєдналася велика група молодших: А. Давидов, В. Уткін, Л. Сапожников, Ю. Романюк, Е. Агабальянц, Ю. Померанцев, О. Рожен, А. Топачевський. В їхніх книгах захоплено, з урахуванням дитячої психології розповідається про «серйозні» речі, «дорослу» проблематику. Про винайдення писемності йде мова в книзі П. Утевської «Невмирущі знаки». Хліб, історія хліба в контексті розвитку людства — предмет дослідження О. Кравець «Щоденне свято — хліб». Природу, лісових і польових мешканців, їх життя зображує у своїх книгах В. Баженов.

Цікавий аспект теми — тварини-будівельники — знайшов А. Давидов у книзі «Без креслень і кельми». В захоплюючій формі розповідає про минуле й сьогочасне землі В. Уткін («Життя землі»). Пробудити у читачів інтерес до робітничих професій ставить за мету книга Л. Сапожникова «Сто шляхів, сто доріг». Про походження, розвиток рослин, застосування в народі, здавалось би, звичайних квітів розповідає Е. Шморгун («Дивосил-зілля»). Цікавою є інформація про матеріали давніх часів і нинішньої доби у книзі Е. Агабальянца («У країні вуглецю і кремнію»). Людина

і природа, дитина і природа — актуальна тема у творах для дітей. Скажімо, книжка А. Давидова «Знай, люби, бережи» не просто дає читачеві певну інформацію (тут зокрема йдеться про тварин, занесених до «Червоної книги» республіки), а — і це найголовніше — має на меті виховувати у дітей любов до живого, прагнення зберегти, захистити його. Готується до друку друга частина книги «Знай, люби, бережи» А. Давидова — про рослини.

Уперше зроблено спробу розкрити дітям у науково-публіцистичному нарисі основні поняття політекономії (книга А. Рябокляча «Твої, мої і наші плани»). У ній досить цікаво подано інформацію, як складаються радянські директивні плани, яке їх місце у житті нашої країни і кожного громадянина, у чому переваги соціалістичного планового господарства над капіталістичним та ін. Популярно, в захоплюючій формі відповідає А. Рябокляч на питання, що таке змагання («Зорі світять усім»).

Історія прапора, його значення в суспільних рухах, прапор Радянської країни — тема книги Ю. Романюка «Наш колір — червоний». Розвиток мрії людства про справедливе суспільство простежує Ю. Романюк у книзі «До світлої мети». Для тих, хто вступає в піонери, вийшов збірник «Піонерським дзвінком маршем».

Певний інтерес з точки зору використання ефективних прийомів популяризації для дітей досягнень природознавства і техніки становлять нариси О. Авербуха «Приборкання велетнів». Як людина ставила й нині ставить собі на службу різні види енергії — теплову, сонячну, термоядерну, електричну та ін., як здійснюється нашою партією, народом ленінський план ГОЕЛРО, які успіхи СРСР в оволодінні енергетичними ресурсами, — таке коло питань розглядає автор. Величезний пізнавальний матеріал, багатющу історико-пізнавальну інформацію містять видання О. Гордія «Десять гігантських кроків», А. Михайленка «До нових звершень», Ю. Ярмаша «На ниві братерства».

У серії «Пригоди, фантастика» вийшли книги «Аргонавти

всесвіту» В. Владка, «Кришталеві дороги» М. Дашкієва, «Сліди ведуть до моря» В. Малика, «Жорстокий ліс» Р. Самбука, «Повернення «Галактики» В. Бережного та ін. Їхня проблематика різна: освоєння космосу, боротьба з диверсантами, науковий пошук. Привернула увагу книжка вибраних повістей і оповідань Л. Тендюка «Під крилами альбатроса» (1981). В ній — пригоди учених і моряків з науководослідного судна. У жанрах пригодницькому і фанстастичному з'явилася чимало молодих перспективних авторів.

Завершено випуск серії «В сім'ї єдиній». Це книги про братні республіки Радянського Союзу, їх економіку, народне господарство, культуру, мистецтво, побут. Намічається перевидання цієї серії в новому оформленні. Зміниться й зміст книг — скоротяться нариси, додадуться кращі художні твори письменників кожної республіки.

Щороку науково-художніх і науково-публіцистичних книг виходить 30—35 назв. І все ж не задовольняється попит на цю літературу. Є й інші проблеми, пов'язані з випуском злободенної науково-художньої літератури. Зокрема проблема автора. Група науковців та журналістів, які працюють у цьому жанрі, постійно зростає, з'являються нові імена. І все ж їх мало. Чи ж варто нагадувати приклади величезних творчих удач літераторів, які у своїх творах вдалися до художнього осмислення досягнень певних галузей знання? Відомі всьому світові образи носовського Незнайки і ліндгрєнівського Карлсона, так би мовити, сконструйовано завдяки сучасним завоюванням науки. Наша республіка, як і країна в цілому, досягла визначних рубежів у розвитку багатьох галузей науки. Отже, добре було б, якби із сторінок наших нових книг ступив до дітей герой, «породжений» цими досягненнями. Є необхідність також готувати видання енциклопедичного характеру.

Науково-художня і науково-публіцистична література посідає сьогодні в житті людини досить помітне місце. Пропаганда, популяризація знань — важливий засіб комуністичного виховання радянської людини.

Пожвавилася критика літератури для дітей. **Критика** В 1979 році вийшов підручник для університетів і педінститутів «Українська радянська література», де вміщено розділ «Українська радянська література для дітей та юнацтва». Як навчальний посібник для педінститутів вийшла «Українська дитяча література» Л. М. Кіліченко, П. Я. Лещенка, І. М. Рощенка (1979). У видавництві «Детская литература» в Москві видрукуване дослідження Ю. Ярмиша «Детская литература Украины».

Вийшло вісім випусків літературно-критичного щорічника «Література. Діти. Час», який консолидував зусилля істориків літератури, критиків, дослідників зарубіжних літератур, працівників освіти, бібліотекарів, викладачів вузів. Збірник прихильно зустріла всесоюзна і республіканська критика. На думку рецензентів, він в основному відповідає сучасним вимогам, що ставляться до такого типу видань. Крім рухомих рубрик, у збірнику сформувалися постійні розділи: «Література і сучасність», «Розвідки. Огляди. Портрети», «Школа і література для дітей», «Золоті зерна класики», «На мистецьких меридіанах», «У наших друзів», «Літературний календар» та ін. У збірнику виступили письменники О. Гончар, Н. Забіла, О. Іваненко, В. Бичко, Ю. Збанацький, В. Козаченко, В. Нестайко, Ю. Ярмиш, російські письменники С. Михалков, Ю. Яковлев, представники братніх літератур М. Чімпой, А. Василевич, критики В. Александров, В. Біленко, В. Дончик, О. Єфімов, М. Жулинський, П. Кононенко, Л. Маляренко, І. Мотяшов, М. Наєнко, В. Неділько, М. Слабошпицький, письменники зарубіжних країн Николай Яков (НРБ), П'єр Гамарра (Франція), Рудо Моріц (ЧССР), Джефрі Тріз (Англія), Єва Яніковська (УНР) та ін. У збірниках знайшли відображення всі події, пов'язані з літературою для дітей, що відбувалися в республіці, найважливіші, що відбувалися в країні і за рубежом.

Матеріали, що вміщувалися в збірнику, різні за характером: огляди, портрети, дослідження, літературознавчі статті про творчість класиків, виступи на нарадах, конференціях,

статті молодих критиків, інтерв'ю, публікації, статті про мову творів, про суміжні з дитячою літературою види мистецтва для дітей, інформації про дитячі літератури зарубіжних країн, хроніка культурних подій, пов'язаних з дитячим книговиданням, тощо.

Ці помітні зміни відбулися за час, що минув після постанови ЦК КПРС «Про літературно-художню критику» (1972). Все менше в критичних статтях чується нарікань на неувагу до питань дитячої літератури. Газети, журнали частіше стали виступати з оглядовими статтями, дискусіями, роздумами з проблем літератури для дітей. А це пояснити можна тим, що зріс загальною художній рівень видань для юного читача, активізувалися їх функціональні властивості. В середньому за рік на видання «Веселки» публікується близько 300 рецензій і відгуків. Щороку п'ять-шість кандидатів висувається на премію ім. Лесі Українки і в періодиці триває їх активне обговорення. Журнали «Комуніст України», «Вітчизна», «Дніпро», «Жовтень», «Барвінок», «Піонерія» відводять сторінки для аналізу і рецензування творів для дітей, а журнал «Детская литература» № 10, 1982 р. був повністю присвячений українській радянській дитячій літературі.

У вступній статті до цього номера «Будівникам комуністичного завтра» Голова Президії Верховної Ради УРСР О. Ф. Ватченко пише: «І найголовніше полягає, безперечно, в тому, щоб кожна дитина, підліток мали можливість зустрітися саме з тими творами, які проникливо утверджують високі моральні ідеали нашого суспільства, ведуть від пошуків відповіді на елементарні, але дуже важливі питання про те, «що таке добре і що таке погано», до вищих проблем морального вибору»¹. Для сучасної літератури і літературної критики, яка займається дитячою літературою, питання моралі і аморальності, духовності і міщанства, ідейної переконаності і безідейності мають бути першочергови-

ми. Звичайно, хотілось би, щоб у цій розмові взяли участь науковці-педагоги, психологи, вчителі.

Чим повість О. Гончара «Бригантина», роман Ю. Збанацького «Кують зозулі», повість Б. Комара «Диваки» викликали прихильну реакцію громадськості? Саме тим, що глибоко порушували сучасні проблеми моралі, школи, трудового виховання, проблеми відповідальності батьків за виховання дітей, відповідальності дітей перед суспільством.

В інтерв'ю видавництву «Веселка» французький письменник П'єр Гамарра писав: «Мене часто питають: невже література для дітей має бути виховною, моралізаторською? Люди, з якими мені доводиться говорити про дитячу літературу, інколи не розуміють, як це література може навчати, виховувати, моралізувати і не бути в той же час надокучливою і обридливою.

І я завжди впевнено відповідаю, що своїми творами повинен допомагати дитині, супроводжувати її на шляху формування в зрілу сучасну людину. Звичайно, ці твори мають бути високохудожні, гідні свого призначення»¹.

З часу заснування Дитвидаву (з 1964 року Книговидання «Веселка») і до сьогодні випущено в світ 800 мільйонів книг для юних читачів. Зараз «Веселка» щороку друкує 240—250 назв книг загальним тиражем понад 40 мільйонів примірників, перекладає твори з 49 мов народів СРСР і 42 мов зарубіжних країн, експортує книжки у 128 країн світу.

«Веселка» видає серії «Шкільна бібліотека», «Історико-революційна бібліотека», «Юні герої», «Життя—подвиг», «Для першокласника», «Твоя майбутня професія», «Перші книжечки дитячого садка», «Казки народів СРСР», «Казки народів світу», «За ленінським заповітом», «Пригоди, фантастика». Готує нові серії для дошкільнят «Колобок» і «Сонечко».

¹ Журнал «Детская литература», № 10, 1982, с. 4.

¹ Література. Діти. Час. К.: Веселка, 1979, с. 39.

1974 року у «Веселці» створено редакцію книжок-ширмочок, ігрових занять та ігор, яка щороку видає для найменших 20 мільйонів різних видань.

Дитячу літературу не можна розглядати як щось ізольоване від загальнолітературного процесу. Вона пов'язана з «дорослою» літературою спільністю багатьох проблем, їй властива більшість з тих тенденцій, які нині є провідними у багатонаціональному радянському мистецтві.

Виховувати у юних повагу до революційних, бойових і трудових традицій народу, пробуджувати прагнення наслідувати героїчний досвід батьків — завдання, яким керуються радянські митці у своїй творчості. І важко переоцінити роль, яку відіграють у вихованні патріотів-інтернаціоналістів твори на історико-революційну тему, книжки про життя і діяльність В. І. Леніна, видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, героїв революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Інтерес до історико-революційної теми зумовлений провідною тенденцією сучасної радянської літератури — розкриваючи джерела подвигу людини-борця, стверджувати високі моральні та естетичні ідеали. Вибір теми і героїв в історико-революційних творах продиктований прагненням подати уроки комуністичної моралі, пробуджувати в юних серцях благородні поривання.

Величезне значення у вихованні підрастаючого покоління має Ленініана для дітей. Книжки П. Тичини, М. Рильського, Н. Забіли, В. Бичка, В. Канівця, інших письменників яскраво зображають не тільки революційну діяльність вождя, а й розкривають духовний світ «найлюдянішої людини». Постійними в планах «Веселки» є теми революції, художні біографії видатних діячів минулого. У серії «Історико-революційна бібліотека» вийшли книги про С. М. Кірова, Ф. Е. Дзержинського, В. І. Чапаєва, М. О. Щорса, Устима Кармелюка.

На виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» (1977)

збільшено випуск і поліпшено якість суспільно-політичної і профорієнтаційної літератури для дітей. Зокрема поліпшилась підготовка видань у серії «За ленінським заповітом», в якій вийшли книги О. Гордія «Десять гігантських кроків», А. Рябокляча «Зорі світять усім», А. Михайленка «До нових звершень» та ін. Заснована нова багатокольорова серія для молодших школярів «Твоя майбутня професія». Вже вийшли книги про водіїв, електрозварювальників, ковалів, воделазів, слюсарів, зоотехніків.

Активно звертаються українські письменники до періоду Великої Вітчизняної війни. Книжки, присвячені ратному героїзму народу, не просто висвітлюють події історичного значення і ваги: наша воєнна література відбиває небачені злеті людського духу, розкриває моральні джерела подвигу радянської людини.

Твори О. Гончара, Ю. Збанацького, П. Воронька, Д. Ткача, Д. Мішенка, А. Дімарова, звернені до юного читача, мають на меті запалити його прикладом героїв, пробудити прагнення наслідувати благородство, чесність, самовідданість, виховати вірність обов'язку, вміння співчувати чужому болю.

З'явилося чимало творів на тему воєнного дитинства. З любов'ю малюють образи дітей Б. Комар, Гр. Тютюнник, які самі в дитинстві пережили жах війни. І, отже, по-новому сприймають війну. Їхні герої — діти, підлітки — передчасно дорослішали, загартовувалися й мужніли, долаючи страх, голод, біль. У роки воєнного лихоліття відбувалося прискорене формування їхніх характерів, провідними рисами яких ставали почуття патріотизму, колективізму, громадянського обов'язку.

У популярній серії «Юні герої» видано близько тридцяти документальних повістей, їхні автори — письменники, журналісти, партійні і комсомольські працівники, колишні учасники боротьби з фашистською навалою. Вийшли «Гінці з неволі» О. Авраменка, «Вася Коробко» Г. Артозеева, «Червона вулиця» В. Кави, «Поворотний круг» Б. Комара, «Ніна

Сагайдак» Д. Мішенка, «Незгасне полум'я» П. П'ятишкіна, «Марійка з Мишоловки» О. Родимцева, «Томка-підпільниця» і «Пароль «Перепустка № 10» С. Черняк, «Хлопці з нашого села» Д. Ключенка, «Провідник у безодню» В. Большака. Схвильовано розповідає про юних месників відомий фотокореспондент Я. Давидзон у книзі «Орлята партизанских лесов», про героїзм воїнів — М. Педенко у книзі «Фронтний шоденник».

У серії «Життя — подвиг» вийшли книги про сталевара М. Мазая, шахтаря В. Стеблянка, механізаторів О. Гіталова, І. Пасічника, хлібороба А. Маркітана, металургів П. Дорошенка, Г. Пометуна, Є. Проскуріна. Добре зустрінуто громадськістю збірка «Урок з усіх предметів» — розповідь, присвячена квітківським заводам «Арсенал», «Червоний екскаватор», «Більшовик», «Ленінська кузня».

Науково-технічна революція помітно поширила попит на науково-популярну літературу. На зустрічах з учнями, вчителями, працівниками бібліотек дедалі більше виявляється зацікавленість дітей літературою, яка веде розповідь про науковий пошук, зазирає у світ незнаного.

Щодалі ширше відображення в українській літературі знаходить шкільна тематика. Згадаймо твори Н. Забіли, О. Іваненко, М. Пригари, О. Копиленка, О. Донченка, І. Багмута. Про сучасну школу пишуть О. Гончар, Ю. Збанацький, І. Шкаровська, Н. Бічужа, В. Кава, В. Малець, А. Костецький. І в творах, звернутих до героїчного минулого радянського народу, і в книжках, присвячених мирному сьогоденню, голосно звучить тема патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму.

Українська література переконує юного читача, що братня єдність наших народів, непохитна дружба була однією з вирішальних передумов перемоги на фронтах Великої Вітчизняної, є запорукою перемоги і у мирному будівництві. Більше десяти років існує у видавництві «Веселка» редакція літератури народів СРСР, яка за цей час видала понад 600 назв книжок, що оспівують високе почуття інтернаціоналі-

му. Книжки серії «В сім'ї єдиній» знайомлять дітей з життям союзних республік, тим самим пробуджуючи інтерес, повагу до історії і сьогодення братніх народів.

Величезний виховний потенціал несуть у собі твори письменників братніх республік СРСР. Щороку видавництво «Веселка» видає 50—55 назв таких книг тиражем 10—12 мільйонів примірників. Різноманітна їхня тематика: це — твори, присвячені В. І. Леніну, його соратникам, Комуністичній партії, книги, що пропагують радянський спосіб життя, твори військово-патріотичного звучання, про охорону природи, героїчне минуле народів колишньої царської імперії, їхнє пробудження під впливом революційних подій та боротьбу за створення нового життя. Це — повісті З. Воскресенської «Ранок», К. Бадигіна — «Таємниця державної ваги», М. Григор'єва — «Бронепоезд «Гандзя» та ін.

Боротьба Радянського Союзу з фашистською Німеччиною глибоко інтернаціональна за своїм характером. І тому книги, які відображають героїзм і мужність синів та дочок різних національностей в боротьбі за свободу й незалежність нашої Вітчизни, користуються особливим попитом. Це — збірники «Медаль за бій, медаль за труд», «Нам не забувати вас», повість Н. Кравцової «З-за парти на війну», М. Глазкова «Горюч-камінь», Ю. Бондарева «Батальйони просять вогню», В. Липського «Круті версти».

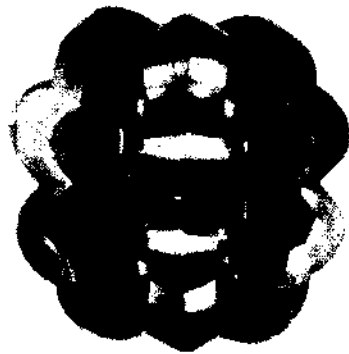
Видавництво «Веселка» встановило творчі контакти з редакціями і видавництвами дитячої літератури всіх республік. «Веселка» обмінюється із спорідненими видавництвами творчими планами, оригіналами для перекладів, дістає консультації. Твори С. Михалкова, М. Прилежаєвої, А. Алексіна, А. Лиханова, Р. Гамзатова, Ш. Бейшеналієва, С. Вангелі, К. Тангрикулієва, Е. Рауда та інших письменників Радянського Союзу йдуть до українських читачів.

Видання з маркою «Веселки» не раз здобували міжнародні відзнаки. Завдяки заходам Московської міжнародної книжкової виставки-ярмарку, а також зацікавленості таких організацій, як Товариство культурного зв'язку з закордо-

Медаль Людмили Під'яворинської.
1975 рік.

Срібна медаль XII міжнародної
виставки-ярмарку в Софії. 1979 рік.

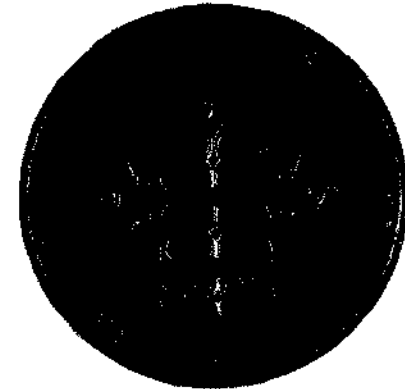
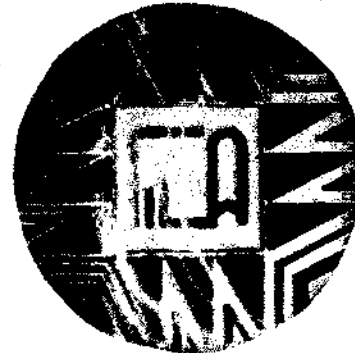
Бронзова медаль міжнародної
виставки мистецтва книги
у Лейпцигу. 1977 рік.

ном, АПН, ВААП, Уккрандіо (відділ мовлення на закордон), республіканських органів преси, поінформованість про українську радянську літературу для дітей у світі за минулі роки значно поліпшилась.

Тісні творчі контакти встановилися у «Веселки» з однопрофільними видавництвами країн соціалістичної співдружності — Болгарії, НДР, ПНР, Румунії, ЧССР, Угорщини, Куби, Югославії. Багато спільних видань створено в результаті співробітництва з ними: «Від Дніпра до Дунаю», «Пантомель малює море», «Телесик» та ін. «Веселка» видає також світову класику і твори сучасних авторів. Для молодших школярів виходить серія «Казки народів світу». Виходять книги англійською, французькою, іспанською, німецькою, польською, чеською, угорською, румунською, серболужицькою та іншими мовами. На цих мовах звучать твори фольклору, класики, оповідання й вірші Н. Забіли, О. Іваненко, П. Воронька, В. Бичка, Л. Письменної та ін.

Міністерство культури Словацької Соціалістичної Республіки за популяризацію словацької дитячої книги нагородило видавництво «Веселка» медаллю Людмили Під'яворинської.

Дипломом Міжнародного журі нагороджений художник Георгій Якутович за оформлення книги М. Пригари «Козак Голота». Такий же диплом одержала Марія Примаченко за книгу «Кіоники-сиваші». У Братиславі Міжнародним призом «Золоте яблуко» було відзначено книгу «Два півники» в оформленні Володимира Голозубова. А на міжнародній виставці в Лейпцигу видавництво «Веселка» двічі здобувало бронзові медалі за збірку «Два півники» в оформленні В. Голозубова і за «Повість минулих літ» в оформленні Г. Якутовича. «Болгарські народні казки» в оформленні М. Стороженка здобули срібну медаль на міжнародній виставці в Софії. «Повість минулих літ» здобула найвищу відзнаку і в Москві — диплом ім. І. Федорова.

За досягнення високих результатів у Всесоюзному соціалістичному змаганні і успішне виконання плану економічного і соціального розвитку на 1979 рік видавництво «Веселка» визнано переможцем і нагороджено перехідним Червоним прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ.

Успіхи видавництва в поліпшенні книговидання для дітей не можливі були б без творчих зусиль великого загону полі-

графістів і особливо з виробничого об'єднання «Поліграфкнига» (м. Київ) та книжкової фабрики «Атлас» (м. Львів).

* * *

Коли говорять про літературу для дітей, найчастіше кажуть, що вона спрямована в майбутнє. Не можна з цим не погодитися. Бо й справді — сьогодні діти, а завтра — народ.

Так, в народі кажуть: коли ти думаєш про роки, сій хліб, коли про десятиліття — сади дерева, коли про віки — вихуй дітей. Нині — середина вісімдесятих. Мине три п'ятирічки, й почнеться XXI століття. В нього вступають ті, кого зараз приймають в жовтенята. З досвіду батьків вони візьмуть краще. І в тому кращому буде частка заслуг і літератури для дітей, яка не стояла осторонь, а була і є на бистрині життя, утверджує високі гуманістичні ідеали, чистоту, духовність. І цим помітна у світовому літературному процесі.

Розвивається драматургія, хоч їй завжди справедливо дорікали і дорікають у відставанні. До п'єс Н. Забіли, А. Шияна, Г. Усача, В. Нестайка, Ю. Чеповецького, які йдуть у театрах юного глядача і театрах лялькових, приєднуються п'єси молодших драматургів Я. Стельмаха, В. Бойка, А. Вербеця, П. Висоцького.

Особлива турбота про найменших. Велика й цікава це держава. Відповідальність за моральний клімат у ній, духовний і фізичний гарт її мешканців несуть письменники, художники, вчителі, вихователі, бібліотекарі, батьки.

Недаремно стверджують: все, що в дитинстві засвоєно, і визначає, зрештою, життєвий шлях дорослої людини. Тому важливо впливати на дітей дошкільного віку засобами художнього слова, впливати ненав'язливо, формуючи погляди на життя...

В останні роки все більше помічаємо, як література взагалі і дитяча зокрема підпадає під різного роду класифікації, рубрикації, методичні рекомендації і т. ін. Це викликане не тільки суто господарським бажанням упорядкувати все,

що є у величезній скарбниці, яку називають літературою. Ні. Сама література, спираючись на різні інститути громадської думки, читацькі запити, відбруньковує нові пагони з чіткою адресацією на певну суспільну групу, на вік, а останнім часом (в дитячій літературі) і на стать.

Вже визначення «література для дітей дошкільного віку» вимагає детальнішої диференціації: видання для дітей 2—3 років, 3—5 і 5—7.

В республіці 2,5 мільйона дітей дошкільного віку. Як задовольняються запити цього читача (вважаємо слухача), помножені на смаки батьків, дідів і бабів, братиків і сестричок? Кількісно і жанрово ніби непогано. Нещодавно створена редакція книжок-іграшок щороку випускає 40—50 назв видань (ширмочок, розмалююк, ігрових занять, кубиків, лото, панорамок, саморобок для моделювання тощо). Добираються твори найпопулярніші — фольклорні, класиків дожовтневої літератури, а також Н. Забіли, П. Воронька, І. Неходи та ін. Тематика видань різноманітна, заслуговують на увагу «Абевегедейка», «Стій, увага, йди», серія «Автомобілі», панорамки «Коза-дереза», «Кіт у чоботях», ігрові заняття «Від Афин до Москви», «Золоті ворота» та ін. І все ж бракує видань, які б готували до школи, навчали правилам вуличного руху, культури поведінки тощо.

Крім цього, щороку для малят виходить 50—65 книжкових видань тиражем 20 мільйонів примірників. Серед них помітними були збірки «Дружба починається з усмішки», «Рідна Вітчизна», «Загадки», «У труді зростаємо», «П'ятнадцять сестер», «Сімсот солов'ят». А також твори Т. Шевченка, Л. Глібова, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, української радянської літератури — П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка, В. Сосюри, сучасних поетів і письменників. Кращі з творів об'єднуються в серію «Перші книжечки дитячого садка», яка виходить тиражами 200—300 тисяч примірників.

Творів, які написали для дошкільнят Н. Забіла, О. Іваненко, М. Стельмах, М. Пригара, М. Познанська, П. Воронько,

В. Бичко, Ю. Збанацький, Б. Чалий, К. Гриб, вже мало — їх треба більше. Творів про сучасність, з новим художнім рішенням. Для дошкільнят пишуть Д. Павличко, Т. Коломієць, М. Вінграновський, А. Качан, А. Камінчук, М. Стеценко та інші. І все ж перед літературою для дошкільнят ще є чимало нерозв'язаних питань.

Близько 7 мільйонів школярів навчаються сьогодні в загальноосвітніх школах республіки. Школа переживає період перебудови, пов'язаної з наближенням її до потреб життя, соціально-економічного і технічного розвитку. В потці ідейно-мистецької інформації книга має витримати конкурс з кіно, телебаченням, театром, естрадою. В комплексній програмі виховання підростаючого покоління і особливо школярів художня книга має посісти провідне місце.

Зростає кількість видань для молодших школярів, дітей середнього шкільного віку. Зовсім недавно «Веселка» розпочала випуск книг для старшокласників. Найперше, що треба книзі, аби не поступатися в змаганні з іншими видами мистецтва, — це якість, проблемність, цікавість. А тому перед видавцями стоять такі відповідальні завдання, як створення нових серій і бібліотек, пошук і виховання талантів, дотримання високих художніх критеріїв.

Українська радянська література для дітей багата своїми інтернаціональними зв'язками. Збагачуючись і наснажуючись у взаємовпливах, розв'язуючи конкретні завдання Комуністичної партії і уряду по вихованню майбутніх громадян Країни Рад, сучасна українська література для дітей по-справжньому актуальна — вона спрямована в майбутнє.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
НАРОДЖЕНА В БОЯХ І ПРАЦІ	14
І РОСТИ, І ДІЯТИ	34
СЛОВО З БАГНЕТОМ В ОДНОМУ СТРОЮ	53
ЗА ПОКЛИКОМ СЕРЦЯ	68
ВИВЧАЮЧИ ЖИТТЯ	82
ВИХОВУВАТИ ГРОМАДЯНИНА	98